

**САМАРҚАНД ИҚТИСОДИЁТ ВА СЕРВИС ИНСТИТУТИ “МОЛИЯ,
ПУЛ МУОМАЛАСИ ВА КРЕДИТ” МУТАХАССИСЛИГИ МАГИСТРАНТИ
БАЗАРОВ ДЖАСУРБЕК ОБИДОВИЧ ТОМОНИДАН ЧОП ЭТИЛГАН
ИЛМИЙ ИШЛАРНИНГ РУЙХАТИ**

№	Илмий асар номи	Босма ёки кулёзма	Журнал, тўплам (йил, номер, бетлари), нашриёт ёки муаллифлик гувоҳномаси номери	Босма табоқ ёки бетлар сони, муаллифлик иштироки	Ҳаммуаллифлар фамилияси, исми, шарифи
1	Юридик шахсларнинг даромад (фойда) солиғи	Босма	Иқтисодиётни эркинлаштириш ва модернизация қилиш шароитида иқтисодиётни ривожлантириш ва сервисни такомиллаштиришни назарий ва методологик муаммолари. Талабалар илмий – амалий анжумани Самарқанд 2006 й.	2	Кат. ўқит. Ф.Қосимова
2	Тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи фуқароларни банк хизматларидан фойдаланиш йўллари	Босма	Иқтидорли ёшлар – келажак бунёдкорлари. Иқтидорли талабалар ва магистрлар илмий – амалий анжумани материаллари. Самарқанд, 2008 й, апрел	2	доц. Мусаев Р., талаба: Расулов З

Талабгор

Илмий котиб

Гербли муҳр

“__” июн 2009 й

Д. Базаров

Х.И. Турдибеков

Самарканд Иқтисодиёт ва Сервис институти "Молия, пул муомаласи ва кредит" мутахассислиги магистранти Базаров Джасурбек томонидан "Маҳаллий бюджет даромадларини солиқли ва солиқсиз тушумларини прогнозлашнинг иқтисодий аҳамияти (Самарканд вилояти ҳокимлиги Молия бошқармаси маълумотлари буйича)" мавзусида бажарилган магистрлик диссертациясига

ТАҚРИЗ

Ушбу бажарилган магистрлик диссертация мавзуси айни вақтда жаҳон буйлаб кезаётган молиявий-иқтисодий инкироз шароитида иқтисодиётни модернизациялаш ва эркинлаштиришни таъминлашда муҳим ўринда турадиган мавзулардан бирига бағишланган. Мавзуда маҳаллий бюджет даромадларини ижтимоий - иқтисодий аҳамиятига, маҳаллий бюджет даромадларининг солиқли ва солиқсиз тушумларини ташкил этиш ва прогнозлаш тамойиллари, уларга таъсир этувчи омиллар, маҳаллий бюджет даромадларини Самарканд вилоят Молия бошқармаси маълумотлари асосида солиқли ва солиқсиз тушумларни чуқур таҳлилга, маҳаллий бюджет даромадларини шакллантиришнинг узига хос хусусиятларига, маҳаллий бюджет даромадларининг солиқли ва солиқсиз тушумларини иқтисодий белгиланишнинг ҳуқуқий асосларига, жаҳон молиявий-иқтисодий инкирозини салбий оқибатларини олдини олишда маҳаллий бюджет харажатларидан мақсадли фойдаланиш, ҳамда маҳаллий бюджет даромадларини прогнозлаш орқали солиқли ва солиқсиз тушумларни такомиллаштириш, бюджет даромадларини янги турларини излаб топиш каби масалалар урганиб чиқилган. Магистрант ушбу саволлар доирасида аниқ ва мантиқан диққатга сазовор тавсия ҳамда таклифларни изохлаб утишга муваффақ бўлган. Улардан энг асосийлари бюджет маблағларини самарадорлигини ва манзиллилигини оширишга қаратилган прогнозлаштиришнинг услубларини такомиллаштириш, ҳамда даромадларни шакллантириш борасида давлат ижтимоий стандартларини янги усулларини ишлаб чиқиш буйича норматив ёндашувлардан фойдаланиш бўлиб ҳисобланади.

Ўйлаймизки, ушбу бажарилган ишдаги фикр ва мулоҳазаларни уқиган ҳар бир мутахассис бюджет - солиқ сиёсатини ривожлантиришга оид янги фикр ва мулоҳазаларга дуч келади. Уларни амалиётга жорий этиш йулга қуйилса уз самарасини беради. Магистрантнинг юқорида келтирилган масалалар доирасида фикрлашини, масалани ҳал этишга бўлган қарашларини эътиборга оладиган бўлсак, у келажакда профессионал мутахассис бўлиб етишишига ва мамлакатимиз бюджет - солиқ сиёсатини ривожлантиришда уз хиссасини қушади деган умиддамиз.

Хулоса қилиб айтиш жоизки, Базаров Джасурбек томонидан бажарилган магистрлик диссертация иши Ўзбекистан Республикаси Олий таълим Вазирлиги томонидан қуйилгаы талабларга тулик жавоб беради, шу боис у кишини магистрлик диссертация ишини ДАК олдида ҳимоя қилишини ва ДАК томонидан магистрлик даражасини берилишини қўллаб - қувватлаймиз.

Сам КХИ
Иқтисод фанлари номзоди,
доцент

А. Остенов

М. Мусатов

Самарканд Иқтисодиёт ва Сервис институти "Молия, пул муомаласи ва кредит" мутахассислиги магистранти Базаров Джасурбек томонидан "Маҳаллий бюджет даромадларини солиқли ва солиқсиз тушумларини прогнозлашнинг иқтисодий аҳамияти (Самарканд вилояти ҳокимлиги Молия бошқармаси маълумотлари бўйича)" мавзусида бажарилган магистрлик диссертациясига расмий оппонент томонидан берилган

ТАҚРИЗ

Ушбу бажарилган магистрлик диссертация мавзуси аynи вақтда жаҳон бўйлаб кезаётган молиявий-иқтисодий инкироз шароитида иқтисодиётни модернизациялаш ва эркинлаштиришни таъминлашда муҳим ўринда турадиган мавзулардан бирига бағишланган. Мавзуда маҳаллий бюджет даромадларини ижтимоий - иқтисодий аҳамиятига, маҳаллий бюджет даромадларининг солиқли ва солиқсиз тушумларини ташкил этиш ва прогнозлаш тамойиллари, уларга таъсир этувчи омиллар, маҳаллий бюджет даромадларини Самарканд вилоят Молия бошқармаси маълумотлари асосида солиқли ва солиқсиз тушумларни чуқур таҳлилга, маҳаллий бюджет даромадларини шакллантиришнинг узига хос хусусиятларига, маҳаллий бюджет даромадларининг солиқли ва солиқсиз тушумларини иқтисодий белгилашнинг ҳуқуқий асосларига, жаҳон молиявий-иқтисодий инкирозини салбий оқибатларини олдини олишда маҳаллий бюджет харажатларидан мақсадли фойдаланиш, ҳамда маҳаллий бюджет даромадларини прогнозлаш орқали солиқли ва солиқсиз тушумларни такомиллаштириш, бюджет даромадларини янги турларини излаб топиш каби масалалар урганиб чиқилган. Магистрант ушбу саволлар доирасида аниқ ва мантиқан диккатга сазовор тавсия ҳамда таклифларни изохлаб утишга муваффақ бўлган. Улардан энг асосийлари бюджет маблагларини самарадорлигини ва манзиллилигини оширишга қаратилган прогнозлаштиришнинг услубларини такомиллаштириш, ҳамда даромадларни шакллантириш борасида давлат ижтимоий стандартларини янги усулларини ишлаб чиқиш бўйича норматив ёндашувлардан фойдаланиш бўлиб ҳисобланади.

Уйлаймизки, ушбу бажарилган ишдаги фикр ва мулоҳазаларни уқиган ҳар бир мутахассис бюджет - солиқ сиёсатини ривожлантиришга оид янги фикр ва мулоҳазаларга дуч келади. Уларни амалиётга жорий этиш йўлга қуйилса уз самарасини беради. Магистрантнинг юқорида келтирилган масалалар доирасида фикрлашини, масалани ҳал этишга бўлган қарашларини эътиборга оладиган бўлсак, у келажакда профессионал мутахассис бўлиб етишишига ва мамлакатимиз бюджет - солиқ сиёсатини ривожлантиришда уз ҳиссасини қўшади деган умиддамиз.

Хулоса қилиб айтиш жоизки, Базаров Джасурбек томонидан бажарилган магистрлик диссертация иши Ўзбекистан Республикаси Олий таълим Вазирлиги томонидан қуйилган талабларга тулик жавоб беради, шу боис у кишини магистрлик диссертация ишини ДАК олдида ҳимоя қилишини ва ДАК томонидан магистрлик даражасини берилишини қўллаб - қувватлаймиз.

**"Замон - аудит" аудиториялик
ташкilotининг директори,
профессор**

Р. Абдуллаев.

Самарканд Иқтисодиёт ва Сервис институти "Молия, пул муомаласи ва кредит" мутахассислиги магистранти Базаров Джасурбек томонидан "Маҳаллий бюджет даромадларини солиқли ва солиқсиз тушумларини прогнозлашнинг иқтисодий аҳамияти (Самарканд вилояти ҳокимлиги Молия бошқармаси маълумотлари буйича)" мавзусида бажарилган магистрлик диссертациясига илмий раҳбар

МУЛОҲАЗАСИ

Бугунги бозор иқтисодиёти шароитида маҳаллий бюджетлар даромадларининг солиқли ва солиқсиз тушумлари Республикани ижтимоий - иқтисодий ривожланишидаги ролини оширишда муҳим ҳисобланади. Маҳаллий бюджет даромадларини солиқли ва солиқсиз тушумларини оширишда прогнозлашнинг муаммоларини ечиш Базаров Джасурбек томонидан ёритилган ушбу мавзу бугунги инкироз шароити давом этаётган бир пайтда энг долзарб масалалардан бири эканлигини курсатади, ҳамда мамлакатимизнинг иқтисодий пойдеворини мустаҳкамлашда, иқтисодиётни янада ривожланишида муҳим аҳамият касб этади. Базаров Джасурбекнинг ушбу мавзу доирасида қилган магистрлик ишида маҳаллий бюджетларнинг солиқли ва солиқсиз тушумларини прогнозлашга оид муаммоларни ҳал қилишда ва уларнинг ҳозирги ҳолатини урганишда ривожланган давлатлар тажрибасига таяниб, бу тажрибаларни Республикаимизнинг маҳаллий шароитидан келиб чиққан ҳолда тадбиқ қилиш буйича тавсиялар бериб утилган. Бунда асосий эътиборни Ўзбекистон Республикаси ва маҳаллий бюджет даромадларини солиқли ва солиқсиз тушумларини, шунингдек маҳаллий бюджетлар даромадларини базасини прогноз ва таҳлиқ қилишга қаратган.

Базаров Джасурбек томонидан бажарилган магистрлик диссертациясида маҳаллий бюджетларнинг иқтисодий - ижтимоий моҳияти ва аҳамияти, маҳаллий бюджет даромадларини иқтисодий белгилашнинг ҳуқуқий асослари, даромадларни шакллантиришда таъсир этувчи омиллар, маҳаллий бюджет даромадлари динамикаси ва таҳлилига, бундан ташқари, маҳаллий бюджетларга тушумларнинг янги манбаларини қидириб топиш, солиқ ундиришнинг прогрессив тизимини жорий қилиш ва солиқ тушумлари асосини прогнозлаштириш ва уни такомиллаштириш орқали маҳаллий бюджет даромадлари базасини урганиб чиқишга қаратилган. Айни вақтда талабанинг бундай изланишларини амалиётга жорий этиш уз самарасини беради.

Магистрантнинг ушбу масалалар доирасида фикрлаши, масалани ҳал этишга булган қарашларини эътиборга оладиган булсак, у келажакда етук мутахассис булиб етишишига ва мамлакатимиз бюджет - солиқ сиёсатини ривожлантиришга ўз хиссасини қушади деган умиддаман. Шунингдек, ишда айрим камчиликлар мавжудлигига дуч келишимиз мумкин, яъни бу камчиликлар диссертация ишида уз аксини топган барча тақлифларнинг диссертация ишининг ҳулоса қисмида тулик ақс этирилмаганлигидир. Уларни бартараф этиш диссертация ишининг тузилишини ва мазмунан бойитилишини таъминлайди.

Умуман ушбу камчиликлар магистрлик диссертация ишининг мазмунига қатта таъсир этмаганлиги боис айтиш жоизки, Базаров Джасурбек томонидан бажарилган магистрлик диссертация иши Ўзбекистон Республикаси Олий таълим вазирлиги томонидан қуйилган талабларга жавоб беради, шундан келиб чиққан ҳолда у кишига магистрлик даражасини берилишини ва ДАҚ олдида химоя учун тавсия этилиши мақсадга.

СамИСИ
"Молия ва сугурта хизматлари
кафедраси профессори"

проф. Э.Н.Ходжаев

**Самарқанд Иқтисодиёт ва Сервис институти “Молия ва суғурта хизматлари”
кафедраси “Молия, пул муомаласи ва кредит” мутахассислиги ММК-07
магистрантларининг Самарқанд вилоят ҳокимлиги Молия бошқармасида
магистрлик диссертацияларининг дастлабки ҳимоясини ташкил этиш юзасидан
2009 йил 18 май ____ -сон**

БАЁННОМАСИ

Қатнашдилар:

Раис: Самарқанд вилоят ҳокимлиги молия бошқармаси бошлиғининг муовини	И.Ахтамов
“Самарқанд Саноатчилар Уюшмаси” Ассоциацияси раиси, и.ф.д.	Н.А.Ибрагимов
Самарқанд Иқтисодиёт ва Сервис Институтининг профессори	Ж.Р.Зайналов
Самарқанд Иқтисодиёт ва Сервис Институтининг профессори	Э.Н.Ходжаев

КУН ТАРТИБИ

1.ММК-07 гуруҳ магистрантлари Н.Рузибаева, З.Расулов, Ш.Турсунова, Ж.Бозоров, Р. Норматова ва Н.Исмоиловларнинг магистрлик диссертацияларининг дастлабки ҳимоясининг муҳокамаси.

Эшитилди: магистрант Рузибаева Наргиза ўз маърузаси билан “Маҳаллий бюджет харажатларидан мақсадли фойдаланишни мукамаллаштириш муаммолари (Самарқанд вилояти ҳокимлиги Молия бошқармаси маълумотлари бўйича)” номли мавзусидаги МД юзасидан чиқиш қилди.

Илмий раҳбар: проф. Н. А. Ибрагимов. Самарқанд саноат ассоциацияси уюшмасининг раиси

Илмий маслаҳатчи: доц. Б. Умаров. Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлигининг етакчи мутахассиси.

Саволлар:

1. Маҳаллий бюджет харажатларини иқтисодий-ижтимоий аҳамияти.
2. Маҳаллий бюджетлар ижросида маҳаллий ҳокимиятларни бюджет харажатларидан мақсадли фойдаланиш йўллари нималардан иборат?
3. Жаҳон молиявий – иқтисодий инқирозини салбий оқибатларини олдини олишда маҳаллий бюджет харажатларидан мақсадли фойдаланишда ғазначилик тизимини ролини ошириш йўллари ҳақида қандай амалий ишлар олиб борилган?

Савол-жавоблари: талабга жавоб беради.

Эшитилди: илмий раҳбар проф. Ибрагимов Н.А. У киши ишни талаб даражасига кўтарганлиги ҳамда магистрантнинг ҳимояга тайёр эканлиги қайд этилди. Сўнг ушбу ишни ДАҚда ҳимоя этишга тавсия этиш таклифини берди.

Амалиётдан И.Ахтамов чиқиши тингланди. У киши ҳам ушбу ишга ижобий баҳо бериб, МД сифатли қилиб бажарилганлигини қайд этди. Шунингдек, ушбу ишни ДАҚ ҳимоясига тавсия этилишини маълумлади.

Бошқа сўзга чиқувчилар бўлмаганлиги учун ушбу масала бўйича қарор қисмига ўтилди.

ҚАРОР:

1. ММК-07 гуруҳ магистранти Н.Рузибаеванинг “Маҳаллий бюджет харажатларидан мақсадли фойдаланишни мукамаллаштириш муаммолари (Самарқанд

вилояти ҳокимлиги Молия бошқармаси маълумотлари бўйича) мавзусидаги МД юзасидан қилинган маърузаси маълумот учун қабул қилинсин.

2. ММК-07 гуруҳ магистранти Н.Рузибаеванинг “Маҳаллий бюджет харажатларидан мақсадли фойдаланишни мукамаллаштириш муаммолари (Самарқанд вилояти ҳокимлиги Молия бошқармаси маълумотлари бўйича)” мавзусидаги МД мазмунан талабга жавоб беради деб эътироф этилсин.

3. ММК-07 гуруҳ магистранти Н.Рузибаеванинг “Маҳаллий бюджет харажатларидан мақсадли фойдаланишни мукамаллаштириш муаммолари (Самарқанд вилояти ҳокимлиги Молия бошқармаси маълумотлари бўйича)” мавзусидаги МД дастлабки ҳимоясини аъло баҳолаш орқали ДАКда ҳимоя этиш учун тавсия этилсин.

Эшитилди: Ж.Бозоров ўз маърузаси билан “Маҳаллий бюджет даромадларини солиқли ва солиқсиз тушумларини прогнозлаштириш йўллари” (Самарқанд вилояти ҳокимлиги Молия бошқармаси маълумотлари асосида) номли мавзусидаги МД юзасидан чиқиш қилди.

Илмий раҳбар: “Молия ва сугурта хизматлари” кафедраси профессори Э.Н.Ходжаев

Илмий маслаҳатчи: Молия вазирлиги етакчи мутахассиси доц. Б.Умаров

Саволлар:

1. Солиқларни прогнозлашда йиғма жадваллар қандай тайёрланади?

2. Маҳаллий бюджетга солиқ тўловларининг келиб тушишини аниқлаш бўйича аналитик ишларнинг ҳолати ҳақида гапиринг.

3. Прогнознинг эҳтимоллиги ва истиқболга қаратилганлигини таъминлашдаги муаммолар нималардан иборат?

Савол-жавоблари: талабга жавоб беради.

Эшитилди: илмий раҳбар проф. Э.Н.Ходжаев. У киши ишни талаб даражасига кўтарилганлиги ҳамда магистрантнинг ҳимояга тайёр эканлигини қайд этди. Сўнг ушбу ишни ДАКда ҳимоя этишга тавсия этиш таклифини берди.

Амалиётдан И. Ахтамов чиқиши тингланди. У киши ҳам талаб даражасига кўтарилганлиги ҳамда магистрантнинг ҳимояга тайёрлиги эканлигини қайд этди. Сўнг ушбу ишни ДАКда ҳимоя этишга тавсия этиш таклифини берди.

Бошқа сузга чикувчилар булмаганлиги учун ушбу масала бўйича қарор қисмига утилди.

ҚАРОР:

1. ММК-07 гуруҳ магистранти Бозоров Жасурнинг “Маҳаллий бюджет даромадларини солиқли ва солиқсиз туўумларини прогнозлаштириш йўллари” (Самарқанд вилояти ҳокимлиги Молия бошқармаси маълумотлари асосида) мавзусидаги МД юзасидан қилинган маърузаси маълумот учун қабул қилинсин.

2. ММК-07 гуруҳ магистранти Бозоров Жасурнинг “Маҳаллий бюджет даромадларини солиқли ва солиқсиз туўумларини прогнозлаштириш йўллари” (Самарқанд вилояти ҳокимлиги Молия бошқармаси маълумотлари асосида) мавзусидаги МД мазмунан талабга жавоб беради деб эътироф этилсин.

3. ММК-07 гуруҳ магистранти Бозоров Жасурнинг “Маҳаллий бюджет даромадларини солиқли ва солиқсиз туўумларини прогнозлаштириш йўллари” (Самарқанд вилояти ҳокимлиги Молия бошқармаси маълумотлари асосида) мавзусидаги МД дастлабки ҳимоясини аъло баҳолаш орқали ДАК ҳимоя этиш учун тавсия этилсин.

Эшитилди: Турсунова Шахноза ўз маърузаси билан “Совершенство институционального обеспечения социальной помощи населению” (Самарқанд вилояти ҳокимлиги Молия бошқармаси маълумотлари асосида) номли мавзусидаги МД юзасидан чиқиш қилди.

Илмий раҳбар: Олий Мажлис Қуйи палатаси депутати Ш. Тешаев

Илмий маслаҳатчи: “Молия ва сугурта хизматлари” кафедраси mud.ri профессор Зайналов Ж.Р.

Саволлар:

Илмий раҳбар: доц. Ш.Ж. Тешаев – Ўзбекистон Республикаси Олий мажлис депутаты

Илмий маслаҳатчи: профессор Зайналов Ж.Р. – «Молия ва сугурта хизматлари» кафедраси мудири

Саволлар:

1. Хозирда маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари фаолияти қандай ташкил этилган?

2. Маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари бюджетларининг моҳияти қандай?

3. Маҳаллий солиқлар ва йигимларни ундиришга молиявий муносабатлар қандай таъсир утказади?

Савол-жавоблари: талабга жавоб беради.

Эшитилди: илмий раҳбар доц. Ш.Ж.Тешаев. У киши ишни талаб даражасига кўтарилганлиги ҳамда магистрантнинг ҳимояга тайёр эканлигини қайд этди. Сўнг ушбу ишни ДАКда ҳимоя этишга тавсия этиш таклифини берди.

Амалиётдан И. Ахтамов чиқиши тингланди. У киши ҳам талаб даражасига кутарилганлиги ҳамда магистрантнинг ҳимояга тайёрлиги эканлигини қайд этди. Сўнг ушбу ишни ДАКда ҳимоя этишга тавсия этиш таклифини берди.

Бошқа сузга чикувчилар булмаганлиги учун ушбу масала буйича қарор қисмига утилди.

ҚАРОР:

1. ММК-07 гуруҳ магистранти Исмоилов Нажмиддиннинг “Маҳаллий ўзини-ўзи бошқариш органларининг бюджет даромадларини истиқболлаштириш ва ривожлантириш муаммолари” (Самарқанд вилояти ҳокимлиги Молия бошқармаси маълумотлари асосида) мавзусидаги МД юзасидан қилинган маърузаси маълумот учун қабул қилинсин.

2. ММК-07 гуруҳ магистранти Исмоилов Нажмиддиннинг “Маҳаллий ўзини-ўзи бошқариш органларининг бюджет даромадларини истиқболлаштириш ва ривожлантириш муаммолари” (Самарқанд вилояти ҳокимлиги Молия бошқармаси маълумотлари асосида) мавзусидаги МД мазмунан талабга жавоб беради деб эътироф этилсин.

3. ММК-07 гуруҳ магистранти Исмоилов Нажмиддиннинг “Маҳаллий ўзини-ўзи бошқариш органларининг бюджет даромадларини истиқболлаштириш ва ривожлантириш муаммолари” (Самарқанд вилояти ҳокимлиги Молия бошқармаси маълумотлари асосида) мавзусидаги МД дастлабки ҳимоясини аъло баҳолаш орқали ДАК ҳимоя этиш учун тавсия этилсин.

Раис: Самарқанд вилоят ҳокимлиги
молия бошқармаси бошлигининг
Ў.Х.Ходжаев
Самарқанд саноат ассоциацияси
уюшмасининг раиси, профессор
Самарқанд Иқтисодиёт ва Сервис
Институтини профессори
Самарқанд Иқтисодиёт ва Сервис
Институтини профессори

И.Ахтамов

Н.А.Ибрагимов

Ж.Р.Зайналов

Э.Н.Ходжаев

**УЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА УРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

САМАРҚАНД ИҚТИСОДИЁТ ВА СЕРВИС ИНСТИТУТИ

«Молия ва сугурта хизматлари» кафедраси

«Тасдиқлайман»

Кафедра мудири, профессор

 Ж.Р. Зайналов

10.09.2007 йил.

Магистрлик диссертацияси буйича «Молия, пул муомаласи ва кредит»
таълим йуналиши I-курс ММК-07 гуруҳ талабаси Бозоров Жасурга

Т О П Ш И Р И Қ

1. Магистрлик диссертациясининг мавзуси: “Маҳаллий бюджет даромадларини солиқли ва солиқсиз тушумларини прогнозлаштириш йўллари (Сам.вил. хокимлиги Молия бошқармаси маълумотлари буйича)”

2. Институт ректорининг буйруғи билан битирув малакавий иш мавзуси тасдиқланган сана: 20.09.2007 йил 2 сонли баённома.

3. Магистрлик диссертацияси буйича бирламчи маълумотлар: Ушбу мавзуга доир Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов асарларидан, Ўзбекистон Республикаси Самарқанд вилоят молия бошқармаси, Самарқанд вилоят солиқ бошқармаси маълумотларидан буйича.

4. Магистрлик диссертация режаси ва бажариш муддатлари:

№	Диссертация иши булимлари	Бажарилиш муддати
1.	Кириш	10.09.07 й.
2.	I Бобда: «Маҳаллий бюджет даромадларини солиқли ва солиқсиз тушумларини прогнозлашнинг иқтисодий аҳамияти».	20.11.07 й.
3.	II Бобда: «Маҳаллий бюджет даромадларини солиқли ва солиқсиз тушумларини амалда прогнозлаш тизими».	10.03.08 й.
4.	III Бобда: «Жорий ва истиқболли прогнозлашда бюджет даромадларини солиқли ва солиқсиз тушумларини аниқлаш тартиби».	15.06.08 й.
5.	IV Бобда: «Маҳаллий бюджет даромадларини солиқли ва солиқсиз тушумларини прогнозлаш усулларини ривожлантириш йўллари».	25.10.08 й.
6.	Хулоса	10.02.09 й.
	Фойдаланилган адабиётлар руйхати.	10.03.09 й.

Топширик берилган сана 10.09.07 й

Тулаган диссертация ишини топшириш муддати 15.03. 2009 й

Магистрлик диссертация
ишининг илмий раҳбари:

проф. Ходжаев Э.Н.

Магистрлик диссертация
ишининг илмий маслахатчиси:

доц. Б. Умаров

Топширикни олдим:

Бозоров Ж.

МУАЛЛИФ АННОТАЦИЯСИ

Ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш ва унга мувофик давлат бюджетига солиқ тушумининг тўлалиги масаласини ҳал қилиш фан ютуқларидан фойдаланиш асосида, шу жумладан иктисодий-математик моделлаштириш ва ҳисоблаш техникаси асосида амалга оширилиши мумкин. Математиканинг иктисодиётга қисман солиқ тушумига қириб келиши солиқ сиёсатини шакллантиришнинг муҳим замонавий босқичи ҳисобланади.

Президентимиз И.А.Каримов 2005 йил 28 январда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги «Бизнинг бош мақсадимиз-жамиyatни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислох этишдир»-деб номланган маърузаси «Бугун ҳаётнинг ўзи солиқлар адресли бўлишини такозо этмоқда. Солиқ тўловчи нима учун ва қанча солиқ тўлаши ҳақида аниқ тасаввурга эга бўлмоқи даркор. Бу ўринда асосий юк табиий, минерал-ҳом-ашё, ер-сув ва бошқа захиралардан тежамкорлик билан ва оқилона фойдаланишни рағбатлантирувчи ресурс солиқларига тушиши лозим»- деган эди.

Президентимизнинг юқорида келтирилган фикрлари бюджет даромадларини шакллантиришда ва иктисодиётни бошқаришда бюджет даромадларини солиқли ва солиқсиз тушумларини прогноз қилиш ҳозирги кундаги энг муҳим ва долзарб масалалардан бири эканлигини характерлайди.

Барча иктисодий ҳолатларнинг характерлигини прогнозлаш бўйича нафақат индектив вазифаларни, балки солиқ турларини қабул қилишда иктисодий-математик услубларнинг аҳамияти ҳам каттадир. Прогнозлашда «хато нархининг» ошиши уларнинг илмий асосланишининг энг юқори даражасида ижтимоий-иктисодий масалаларининг ечимини талаб қилади, яъни авваламбор энг яхши ёки оқилона натижаларга олиб келадиган усуллар билан.

Бозор иктисодиётининг тикланиши хўжалик юритишнинг барча босқичларида маҳаллий бюджетни солиқли ва солиқсиз тушумларини прогнозлаштиришни ишлаб чиқиш ва шакллантиришга бўлган янги ёндашувларни назарда тутаяди.

Шу муносабат билан бир қатор саволларга жавоб беришга тўғри келади:

1. Прогнозлаш солиқ тушумларини ўлчамли бўлиб ҳисобланадими?
2. Прогнозлаш ёки бошқарув қуроли бозор муносабатларига қарши турадими?
3. Прогнозлаш маҳаллий бюджет даромадларини солиқли ва солиқсиз тушумларини кўрсатиш учун турли инфратузилмаларда қўлланиладиган универсал қурол бўлиб ҳисобланадими?
4. Иктисодий жараёнларни прогнозлаш моҳияти нимадан иборат?

Буларни ҳисобга олиш ута муҳимдир, чунки улар моддий ва молиявий ресурсларни яхши натижалар билан бошқаришга ёрдам беради.

Маҳаллий бюджет даромадларини солиқли ва солиқсиз тушумларини прогноз қилишнинг асосий вазифалари қуйидагилар ҳисобланади:

1. Туман ва ҳудудлар бўйича асосий даромад турларига доир йиллик солиқли ва солиқсиз тушумларни прогноз қилиш;

2. Махаллий бюджет асосий даромад турлари бўйича ойларга бўлган хилда чораклик тушумларни прогноз қилиш;

3. Прогноз ҳисоб-китоблари билан белгиланган махаллий бюджет даромадларини шакллантириш чораларини амалга ошириш, солиқ органларининг солиқ тўловчиларга фаол таъсири, Ўзбекистон солиқ қонунчилигига мувофиқ солиқлар ва мажбурий тўловлар йиғишни таъминлаш.

Солиқлар молиявий ресурслар орасида энг муҳим ўрин тутиб, давлат молияси, аниқроғи давлат ва махаллий бюджет даромадларини пул маблағлари билан таъминлаб тураишда уз аксини топади.

Солиқ тизими бу ўзаро боғлиқ моҳияти жиҳатидан бир хил бўлган солиқлар ва солиқсиз тўловлар, солиқ сиёсати ва солиқ механизмларининг ўзаро мажмуи бўлиб республика бюджет тизими, яъни давлат бюджети ва махаллий бюджетлар учун муҳим молиявий ресурс ҳисобланади. Ҳозирги вақтда давлат бюджети даромадларининг 80-85 фоизга яқини солиқлар ва солиқсиз тўловлар ҳисобига шаклланмоқда. Солиқларни бошқа иқтисодий категориялардан умумий жиҳатдан фарқини ифодаловчи ўзига хос умумий белгилари мавжуд бўлиб улар қуйидагилардир:

Солиқлар молиявий ресурс сифатида мураккаб иқтисодий муносабатларни қамраб олади. Шу туфайли ҳам функция ҳам улар вазифаларни мужассам этган ҳола мавжуд бўлади. Солиқлар функциялари ҳақида ягона фикрлар ханузгача мавжуд эмас. Бизнингча солиқлар тақсимот ва назорат функцияларни амалга оширади. Солиқлар иқтисодий категория сифатидаги молиявий ресурс бўлиб, унга функциялардан ташқари вазифалар ҳам хос бўлади. Функция бу доимий мавжуд иқтисодий воқеликни ифодалайди. Шу туфайли солиқ функцияларини ўзгартириб бўлмайди балки унга хос функциялар иқтисодий мавжудлик қашф этилади. Солиқларни вазифалари эса бундан фарқли равишда давлатни иқтисодий сиёсатининг моҳиятидан келиб чиқиб белгиланади ва унга ўзгарувчанлик, яъни мослашувчанлик хос хусусиятдир. Шу туфайли ҳам солиқларни вазифалари турли давлатларда фарқланади.

Бюджет тушумларининг самарали назоратини, улар аниқ прогнозлаштиришсиз амалга ошириб бўлмайди. Шунинг учун ҳам махаллий бюджет даромадларини солиқли ва солиқсиз тушумларини прогнозлаш аниқ ҳисоб-китоблар, маълумотлар асосида амалга оширишни талаб қилади.

Тадқиқот мавзусининг долзарблиги. Махаллий бюджет даромадларини солиқли ва солиқсиз тушумлари Ўзбекистон Республикаси давлат бюджетида муҳим таркибий қисмни ташкил этади ва махаллий ҳокимиятларнинг фаолият курсатишларида молиявий манба бўлиб ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 2000 йил 14 декабрдаги “Бюджет тизими тугрисида”ги қонунида “Махаллий бюджет - Давлат бюджетининг тегишли вилоят, туман, шаҳар пул маблағлари жамғармасини ташкил этувчи бир қисми бўлиб, унда даромадлар манбалари ва улардан тушумлар миқдори, шунингдек, молия йили мобайнида аниқ мақсадлар учун ажратиладиган маблағлар сарфи йуналишлари ва миқдори қўзда тутилиши курсатилган.

Махаллий бюджет даромадларини соликли ва соликсиз тушумлари тизими махаллий талаб-эҳтиёжларни туларок ундиришни ҳамда давлатнинг марказлашган тартибда амалга оширадиган тадбирларнинг бажарилиши билан чамбарчас боғланган ҳолда ижро этишга имкон яратиб беради.

Махаллий бюджетлар даромадлари асосан махаллий соликли ва соликсиз тушумлар ҳисобига шаклланади. Республика ва махаллий бюджетлари уртасидаги муносабатларни, боғлиқликни янада такомиллаштириш, шубҳасиз регионларни иқтисодий ривожлантириш улар уртасидаги иқтисодий номутаносибликка мумкин қадар барҳам беришдан иборат. Бундан ташқари, махаллий бюджетларга тушумларнинг янги манбаларини кидириб топиш, солиқ ундиришнинг прогрессив тизимини жорий қилиш ва мавжуд солиқ тушумлари асосини прогнозлаштириш ва уни такомиллаштириш соҳасида бир қанча ишлар амалга оширилган бўлсада бу ишларнинг ҳақиқий ҳолати ҳали тулик урганилмаган. Шу сабабли махаллий бюджет даромадларини соликли ва соликсиз тушумларини прогнозлаш ҳамда махаллий бюджет даромадлари базасини урганиб чиқиш ва таҳлил қилиш зарурдир.

Тадқиқотнинг мақсад ва вазифалари. Диссертациянинг асосий мақсади махаллий бюджетларнинг соликли ва соликсиз тушумларини прогнозлашга оид муаммоларни ҳал қилишда ва уларнинг ҳозирги ҳолатини урганишда ривожланган давлатлар тажрибасига таяниб, бу тажрибаларни Республикаимизнинг махаллий шароитидан келиб чиққан ҳолда тадбиқ қилиш бўйича тавсиялар ишлаб чиқишдир. Асосий эътибор Ўзбекистон Республикаси ва махаллий бюджет даромадларини соликли ва соликсиз тушумларини, шунингдек махаллий бюджетлар даромадлари базасини прогноз ва таҳлил қилишга қаратилган.

Асосий мақсад ва тадқиқот мантиқига мувофиқ, қуйидаги вазифаларни бажариш режалаштирилган:

- махаллий бюджет даромадларини соликли ва соликсиз тушумларини прогнозлашнинг аҳамияти ва заруриятини урганиш ва махаллий бюджет даромадларини прогнозлашни тартибга солиш амалиёти юзасидан тегишли таклифлар киритиш;

амалиётда қулланилаётган солиқлар, туловлар ва йигимлар тизимида махаллий солиқлар тушумларини прогнозлашни ҳар томонлама урганиш. Ана шу асосда такомиллаштириш йуналишларини ишлаб чиқиш;

махаллий бюджетларга харажатларнинг етишмайдиган қисмини қоплаш учун республика бюджетидан ажратиладиган дотацияларни урганиш ва махаллий бюджет даромадларини ташкил этишни замонавий прогнозлаш усулларида фойдаланиш;

- махаллий бюджетга тушадиган солиқ базаларини прогнозлашни ривожлантириш ва шу орқали қушимча солиқ тушумларини амалга ошириш ва истикболли йулларини аниқлаш;

Тадқиқот предмети ва объекти. Мазкур магистрлик диссертациянинг урганиш объекти қилиб Самарқанд Вилоят махаллий бюджети олинди. Тадқиқот предмети махаллий бюджет даромадларини соликли ва соликсиз тушумлари бўлиб ҳисобланади.

Тадкикотнинг назарий ва услубий асослари. Илмий изланишнинг назарий методик асосларини хорижий ва узбек иктисодчи олимларининг махаллий бюджет соҳасига ва солиқларни прогноزلашга доир асарлари ташкил этади.

Президент Фармонлари Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси ва Вазирлар Маҳкамасининг ушбу соҳага тааллуқли булган қарорлари ҳамда меъёрий ҳужжатларидан Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлигининг бюджет буйича режа ва ҳисоботлари магистрлик диссертация предметини тадқиқ қилишда Ўзбекистон Республикаси ва хорижий мамлакатлар бюджет даромадларини прогноزلаш ва уни ривожланишини ақс эттирувчи материаллар, йиллик ҳисоботлар, шунингдек Ўзбекистон Республикаси Солиқ Кодекси ва бошқа статистик курсаткичларидан магистрлик ишида маълумот базаси сифатида фойдаланилди.

Магистрлик диссертациянинг илмий янгилиги. Бозор муносабатлари шароитида махаллий бюджетлар даромадларини солиқли ва солиқсиз тушумларини прогноزلашда ва уларни ривожлантиришга оид муаммоларни ҳал қилиш куйидаги аниқ тадқиқот натижаларида қуринади:

- ◆ ◆ мамлакат махаллий даромадларини солиқли ва солиқсиз тушумлари урганилиб таҳлил қилинади;
- ◆ ◆ махаллий бюджет даромадларини манбалар доирасида доимий ўзгаришини ва ушбу манбаларни давлат бюджетидagi салмоғи ошиши ва бу билан махаллий бюджет даромад тушумларини прогноزلаш мумкинлиги;
- ◆ ◆ махаллий бюджетларга ундирилаётган махаллий солиқли ва солиқсиз тушумларни ҳақиқий ҳолатидан келиб чиқиб прогноزلаш мумкинлиги ҳақида аниқ фикрлар ақс эттирилади;

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2007 йил 30 ноябрдаги 410-1 сонли “Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджетининг 2009 йилги параметрлари ва асосий макроиктисодий курсаткичлари тугрисида”ги қарорига асосан махаллий бюджет даромадларини прогноزلаш масалаларини тақсимлаштириш мумкинлиги атрафлича урганилади.

Ишнинг амалий аҳамияти. Ишнинг амалий аҳамияти шундан иборатки, баён қилинган фикр-мулоҳаза, ҳулоса ва тақлифлардан иктисодий олий укув юртларида молия ва солиқлар буйича фанларни укутишда фойдаланилиши мумкин.

Магистрлик диссертацияси қириш қисми, турт боб, ҳулоса ва фойдаланилган адабиётлар руйхатидан иборат.

Диссертациянинг қириш қисмида махаллий бюджет даромадларини солиқли ва солиқсиз тушумлари ва уларни прогноزلашга таълуқли муаммолар илмий ишнинг долзарблиғи, тадқиқотнинг мақсади ва вазифалари илмий аҳамияти ва янгиликлари аниқланган..

Диссертациянинг биринчи бобида махаллий бюджет даромадларини солиқли ва солиқсиз тушумларини прогноزلашнинг иктисодий аҳамияти, айниқса, ҳудудни иктисодий ривожлантиришда махаллий бюджет даромадларини прогноزلаш

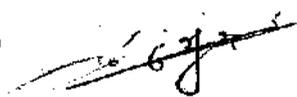
усулларидан фойдаланиш зарурияти бозор иктисодиети шароитида солиқ туловларини хулқий стратегияси урганилиб, тахлил қилинган.

Диссертациянинг иккинчи бобида махаллий бюджет даромадларини солиқли ва солиқсиз тушумларини амалда пронозлаш тизими, умумдавлат солиқларидан ажратмалар миқдори, республика бюджетидан бериладиган дотациялар, ҳамда махаллий солиқлар ва йигимларнинг бюджет даромадларидаги салмоғи тугрисидаги маълумотларшунингдек, махаллий бюджет даромадларини проноз қилишда солиқ тушумларини гуруҳлашни амалдаги ҳолати, махаллий бюджет даромадларини проноз қилишда солиқ туловчи субъектларнинг фаолият турларига қараб, солиқлар ва туловлар таъсири буйича жадваллар тузиш тартиби, бюджет даромадаларини аниқлаш буйича аналитик ишини амалга ошириш тартиби, уларни пронозлаштириш тизимини тартибга келтириш йуллари урганилди ва атрофлича баён этилди.

Учинчи бобда махаллий бюджетлар даромадларини жорий ва истикболли пронозлашда бюджет даромадларини солиқли ва солиқсиз тушумларини аниқлаш тартиби ва уларни мустаҳкамлаш истикболлари ҳақида фикр-мулоҳазаларини билдирган.

Магистрлик диссертацияни хулоса қисмида махаллий бюджет даромадлари базасини солиқли ва солиқсиз тушумлар орқали мустаҳкамлашдаги муаммолар ва мустаҳкамлаш истикболлари тугрисида айрим фикрлар, хулосалар ва амалий тавсиялар берилган.

МАГИСТРАНТ

Бозоров ас

ИЛМИЙ РАХБАР

проф. Қодиржаев Э.Н

Р.д. № 5
20.04.09г.

Ўзбекистон Республикаси Олий ва Ўрта махсус таълим вазирлиги

Самарқанд Иқтисодиёт ва Сервис Институтини

(Кўл ёзма ҳуқуқида)

Базаров Джасурбек Обидович

“Маҳаллий бюджет даромадларини солиқли ва солиқсиз тушумларини прогнозлашнинг иқтисодий аҳамияти (Самарқанд вилоят ҳокимлиги Молия бошқармаси маълумотлари бўйича)” мавзусида

5A340603 – “Молия, пул муомаласи ва кредит” мутахассислиги бўйича магистр даражасини олиш учун

МАГИСТРЛИК ДИССЕРТАЦИЯСИ

Илмий раҳбар: Э.Н.Ходжаев. СамИСИ “Молия ва суғурта хизматлари” кафедраси профессори.

Илмий маслаҳатчи: доц. Б. Умаров. Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлигининг етакчи мутахассиси.

САМАРҚАНД – 2009

КИРИШ.....		2-7
I БОБ	МАҲАЛЛИЙ БЮДЖЕТ ДАРОМАДЛАРИНИ СОЛИҚЛИ ВА СОЛИҚСИЗ ТУШУМЛАРИНИ ПРОГНОЗЛАШТИРИШНИНГ ИҚТИСОДИЙ АҲАМИЯТИ	7-30
1.1.	Солиқли ва солиқсиз тушумларни прогнозлашнинг аҳамияти	8-13
1.2.	Солиқ тушумларини прогнозлаш усуллари.....	13-26
1.3.	Бозоро иқтисодиёти шароитида солиқ тўловчиларнинг ҳулқий стратегиясини шакллантириш.....	27-30
II БОБ	МАҲАЛЛИЙ БЮДЖЕТ ДАРОМАДЛАРИНИ СОЛИҚЛИ ВА СОЛИҚСИЗ ТУШУМЛАРИНИ АМАЛДА ПРОГНОЗЛАШ ТИЗИМИ.....	31-45
2.1.	Бюджет даромадларини солиқли ва солиқсиз тушумларини прогнозлашда йиғма жадвалларнинг тутган ўрни ва улардан фойдаланиш зарурияти.....	31-37
2.2.	Маҳаллий бюджет даромадларини прогноз қилишда солиқ тушумларини гуруҳлашнинг амалдаги ҳолати.....	37-41
2.3.	Маҳаллий бюджет даромадларини прогноз қилишда солиқ тўловчи субъектларнинг фаолият турларига қараб, солиқлар ва тўловлар таъсири бўйича жадваллар тузиш тартиби.....	41-45
III БОБ	ИНКИРОЗГА ҚАРШИ ЧОРАЛАР ДАСТУРИНИ АМАЛГА ОШИРИШДА ЖОРИЙ ВА ИСТИҚБОЛЛИ ПРОГНОЗЛАШ ОРҚАЛИ БЮДЖЕТ ДАРОМАДЛАРИНИ СОЛИҚЛИ ВА СОЛИҚСИЗ ТУШУМЛАРИНИ АНИҚЛАШ ТАРТИБИ.....	46-57
3.1	Жорий ва истиқболли прогнозлар бозор муносабатлари шароитида режали - иқтисодий фаолиятнинг таркиби сифатида.....	46-47
3.2.	Бюджет даромадларини солиқли ва солиқсиз тушумларини аниқлаш бўйича аналитик ишни амалга ошириш тартиби.....	47-50
3.3.	Инкирозга қарши чоралар дастури доирасида бюджет даромадларини солиқли ва солиқсиз тушумлари прогнозларини тузиш тизимини тартибга келтириш йуллари.....	50-57
IV БОБ	МАҲАЛЛИЙ БЮДЖЕТ ДАРОМАДЛАРИНИ СОЛИҚЛИ ВА СОЛИҚСИЗ ТУШУМЛАРИНИ ПРОГНОЗЛАШ УСУЛЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙУЛЛАРИ.....	58-77
4.1.	Бюджет даромадларини солиқли ва солиқсиз тушумларини прогнозлаш тизимига жаҳон молиявий инкироз омилларини таъсири ва уларни такомиллаштириш йуллари.....	58-69
4.2.	Маҳаллий бюджет даромадларини прогнозлаш орқали йиғма жадвал тузиш тартибини ривожлантириш йуллари.....	69-73
4.3.	Солиқ ҳисоби ва назоратини юритиш ҳамда улар бўйича маҳаллий бюджетни солиқли ва солиқсиз тушумларини прогнозлашни амалга оширишда солиқ органларининг вазифалари ва маъсулиятларини ошириш йуллари.....	73-77
	ХУЛОСА.....	78-81
	Фойдаланилган адабиётлар руйхати.....	82-83

КИРИШ

Ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш ва унга мувофиқ давлат бюджетига солиқ тушумининг тўлалиги масаласини ҳал қилиш фан ютуқларидан фойдаланиш асосида, шу жумладан иқтисодий-математик моделлаштириш ва ҳисоблаш техникаси асосида амалга оширилиши мумкин. Математиканинг иқтисодиётга қисман солиқ тушумига кириб келиши солиқ сиёсатини шакллантиришнинг муҳим замонавий босқичи ҳисобланади.

Президентимиз И.А.Каримов 2005 йил 28 январда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги «Бизнинг бош мақсадимиз-жамиyatни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислох этишдир»-деб номланган маърузасида «Бугун ҳаётнинг ўзи солиқлар адресли бўлишини тақозо этмоқда. Солиқ тўловчи нима учун ва қанча солиқ тўлаши ҳақида аниқ тасаввурга эга бўлмоғи даркор. Бу ўринда асосий юк табиий, минерал-ҳомашё, ер-сув ва бошқа захиралардан тежамкорлик билан ва оқилона фойдаланишни рағбатлантирувчи ресурс солиқларига тушиши лозим»- деган эди. Бу эса, ўз навбатида мамлакатимизда барқарор ва самарали иқтисодиётни шакллантириш борасида амалга ошириб келинаётган ислохотларнинг бугунги кундаги натижаларида намоён бўлмоқда. Жумладан, қисқа вақт ичида иқтисодиётда чуқур таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, аҳоли даромадларининг ўсишини таъминлаш, самарали ташқи савдо ҳамда инвестиция жараёнларини кучайтириш, қишлоқ хўжалигини ислох қилиш, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасини барқарор ривожлантириш, банк-молия тизими фаолиятини мустаҳкамлашда аҳамиятли ютуқлар қўлга киритилди.

Ўзбекистоннинг халқаро иқтисодий майдондаги нуфузи ва мавқеи сезиларли даражада ва мунтазам ошиб бормоқда. Бунда мамлакатимиз раҳбари Ислам Каримов томонидан ижтимоий-иқтисодий ривожланиш стратегиясининг пухта ишлаб чиқилганлиги, иқтисодий ислохотлар мақсади ва вазифалари, амалга ошириш йўллариининг аниқ ва тўғри кўрсатиб берилганлиги бош мақсад йўлидаги ютуқ ва марраларнинг салмоқли бўлишига имкон яратди. Шу уринда айтиш жоизки, мамлакатимиз Президенти И.А.Каримов "...инкирозга қарши чоралар дастурида солиқ имтиёзлари билан бир қаторда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорларни ривожлантириш учун қулай бизнес муҳитини яратиш мақсадида институтчионал ислохотларни янада чуқулаштириш..." * алоҳида аҳамиятга эга эканлигини таъкидлаб утишлари солиқ тушумларини прогнозилашнинг ривожлантириш заруриятини этироф қилишини тақозо этмоқда. Шунингдек, Президентимизнинг юқорида келтирилган фикрлари бюджет даромадларини шакллантиришда ва иқтисодиётни бошқаришда бюджет даромадларини

*Каримов И.А «Жаҳон молиявий-иқтисодий инкирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари» - Т.: Ўзбекистон, 2009. 47 бет.

соликли ва соликсиз тушумларини прогноз килиш хозирги кундаги энг мухим ва долзарб масалалардан бири эканлигини ифодалайди.

Барча иктисодий ҳолатларнинг ҳаракатланишини прогнозлаш бўйича нафақат индекатив вазифаларни, балки солик турларини қабул килишда иктисодий-математик услубларнинг аҳамияти ҳам каттадир. Прогнозлашда «хато нархининг» ошиши уларнинг илмий асосланишининг энг юкори даражасида ижтимоий-иктисодий масалаларининг ечимини талаб килади, яъни авваламбор энг яхши ёки оқилона натижаларга олиб келадиган усуллар билан.

Бозор иктисодиётининг тикланиши хўжалик юритишнинг барча босқичларида маҳаллий бюджетни соликли ва соликсиз тушумларини прогнозлаштиришни ишлаб чиқиш ва шакллантиришга бўлган янги ёндашувларни назарда тутди.

Шу муносабат билан бир катор саволларга жавоб беришга тўғри келади:

1. Прогнозлаш солик тушумларини ўлчами булиб ҳисобланадими?
2. Прогнозлаш ёки бошқарув курали бозор муносабатларига қарши турадими?
3. Прогнозлаш маҳаллий бюджет даромадларини соликли ва соликсиз тушумларини кўрсатиш учун турли инфратузилмаларда қўлланиладиган универсал кураол булиб ҳисобланадими?
4. Иктисодий жараёнларни прогнозлаш моҳияти нимадан иборат?

Буларни ҳисобга олиш ута муҳимдир, чунки улар моддий ва молиявий ресурсларни яхши натижалар билан бошқаришга ёрдам беради.

Маҳаллий бюджет даромадларини соликли ва соликсиз тушумларини прогноз килишнинг асосий вазифалари қуйидагилар ҳисобланади:

1. Туман ва ҳудудлар бўйича асосий даромад турларига доир йиллик соликли ва соликсиз тушумларни прогноз килиш;
2. Маҳаллий бюджет асосий даромад турлари бўйича ойларга бўлган ҳилда чораклик тушумларни прогноз килиш;
3. Прогноз ҳисоб-китоблари билан белгиланган маҳаллий бюджет даромадларини шакллантириш чораларини амалга ошириш, солик органларининг солик тўловчиларга фаол таъсири, Ўзбекистон солик қонунчилигига мувофиқ солиқлар ва мажбурий тўловлар йиғишни таъминлаш.

Солиқлар молиявий ресурслар орасида энг муҳим ўрин тутиб, давлат молияси, аниқроғи давлат ва маҳаллий бюджет даромадларини пул маблағлари билан таъминлаб тураишда уз аксини топади.

Солиқ тизими бу ўзаро боғлиқ моҳияти жихатидан бир хил бўлган солиқлар ва соликсиз тўловлар, солиқ сиёсати ва солиқ механизмларининг ўзаро мажмуи бўлиб республика бюджет тизими, яъни давлат бюджети ва маҳаллий бюджетлар учун муҳим молиявий ресурс ҳисобланади. Ҳозирги вақтда давлат бюджети даромадларининг 80-85 фоизга яқини солиқлар ва соликсиз тўловлар ҳисобига шаклланмоқда. Солиқларни бошқа иктисодий

категориялардан умумий жихатдан фарқини ифодаловчи ўзига хос умумий белгилари мавжуд бўлиб улар қуйидагилардир:

Солиқлар молиявий ресурс сифатида мураккаб иқтисодий муносабатларни камраб олади. Шу туфайли ҳам функция ҳам улар вазифаларни мужассам этган ҳола мавжуд бўлади. Солиқлар функциялари ҳақида ягона фикрлар ханузгача мавжуд эмас. Бизнингча солиқлар тақсимот ва назорат функцияларни амалга оширади. Солиқлар иқтисодий категория сифатидаги молиявий ресурс бўлиб, унга функциялардан ташқари вазифалар ҳам хос бўлади. Функция бу доимий мавжуд иқтисодий воқеликни ифодалайди. Шу туфайли солиқ функцияларини ўзгартириб бўлмайди балки унга хос функциялар иқтисодий мавжудлик қашф этилади. Солиқларни вазифалари эса бундан фарқли равишда давлатни иқтисодий сиёсатининг моҳиятидан келиб чиқиб белгиланади ва унга ўзгарувчанлик, яъни мослашувчанлик хос хусусиятдир. Шу туфайли ҳам солиқларни вазифалари турли давлатларда фарқланади.

Бюджет тушумларининг самарали назоратини, улар аниқ прогнозлаштиришсиз амалга ошириб бўлмайди. Шунинг учун ҳам маҳаллий бюджет даромадларини солиқли ва солиқсиз тушумларини прогнозлаш аниқ ҳисоб-китоблар, маълумотлар асосида амалга оширишни талаб қилади.

Тадқиқот мавзусининг долзарблиги. Маҳаллий бюджет даромадларини солиқли ва солиқсиз тушумлари Ўзбекистон Республикаси давлат бюджетида муҳим таркибий қисмни ташкил этади ва маҳаллий ҳокимиятларнинг фаолият курсатишларида молиявий манба бўлиб ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 2000 йил 14 декабрдаги “Бюджет тизими тугрисида”ги қонунида “Маҳаллий бюджет - Давлат бюджетининг тегишли вилоят, туман, шаҳар пул маблағлари жамғармасини ташкил этувчи бир қисми бўлиб, унда даромадлар манбалари ва улардан тушумлар миқдори, шунингдек, молия йили мобайнида аниқ мақсадлар учун ажратиладиган маблағлар сарфи йўналишлари ва миқдори қўзда тутилиши курсатилган.

Маҳаллий бюджет даромадларини солиқли ва солиқсиз тушумлари тизими маҳаллий талаб-эҳтиёжларни туларок ундиришни ҳамда давлатнинг марказлашган тартибда амалга оширадиган тадбирларнинг бажарилиши билан ҳамбарчас боғланган ҳолда ижро этишга имкон яратиб беради.

Маҳаллий бюджетлар даромадлари асосан маҳаллий солиқли ва солиқсиз тушумлар ҳисобига шаклланади. Республика ва маҳаллий бюджетлари уртасидаги муносабатларни, боғлиқликни янада такомиллаштириш, шубҳасиз регионларни иқтисодий ривожлантириш улар уртасидаги иқтисодий номуносивликка мумкин қадар барҳам беришдан иборат. Бундан ташқари, маҳаллий бюджетларга тушумларнинг янги манбаларини қидириб топиш, солиқ ундиришнинг прогрессив тизимини жорий қилиш ва мавжуд солиқ тушумлари асосини прогнозлаштириш ва уни такомиллаштириш соҳасида бир қанча ишлар амалга оширилган бўлсада бу ишларнинг ҳақиқий ҳолати ҳали тулик урганилмаган. Шу сабабли маҳаллий бюджет даромадларини солиқли ва солиқсиз тушумларини прогнозлаш

хамда маҳаллий бюджет даромадлари базасини урганиб чиқиш ва таҳлил қилиш зарурдир.

Тадқиқотнинг мақсад ва вазифалари. Диссертациянинг асосий мақсади маҳаллий бюджетларнинг солиқли ва солиқсиз тушумларини прогнозлашга оид муаммоларни ҳал қилишда ва уларнинг ҳозирги ҳолатини урганишда ривожланган давлатлар тажрибасига таяниб, бу тажрибаларни Республикаимизнинг маҳаллий шароитидан келиб чиққан ҳолда тадқиқ қилиш буйича тавсиялар ишлаб чиқишдир. Асосий эътибор Ўзбекистон Республикаси ва маҳаллий бюджет даромадларини солиқли ва солиқсиз тушумларини, шунингдек маҳаллий бюджетлар даромадлари базасини прогноз ва таҳлил қилишга қаратилган.

Асосий мақсад ва тадқиқот мантиқига мувофиқ, қуйидаги вазифаларни бажариш режалаштирилган:

- маҳаллий бюджет даромадларини солиқли ва солиқсиз тушумларини прогнозлашнинг аҳамияти ва заруриятини урганиш ва маҳаллий бюджет даромадларини прогнозлашни тартибга солиш амалиёти юзасидан тегишли таклифлар киритиш;

амалиётда қўлланилаётган солиқлар, туловлар ва йиғимлар тизимида маҳаллий солиқлар тушумларини прогнозлашни ҳар томонлама урганиш. Ана шу асосда такомиллаштириш йўналишларини ишлаб чиқиш;

маҳаллий бюджетларга харажатларнинг етишмайдиган қисмини қоплаш учун республика бюджетидан ажратиладиган дотацияларни урганиш ва маҳаллий бюджет даромадларини ташкил этишни замонавий прогнозлаш усулларида фойдаланиш;

- маҳаллий бюджетга тушадиган солиқ базаларини прогнозлашни ривожлантириш ва шу орқали қушимча солиқ тушумларини амалга ошириш ва истиқболли йўллари аниқлаш;

Тадқиқот предмети ва объекти. Мазкур магистрлик диссертациянинг урганиш объекти қилиб Самарқанд Вилоят маҳаллий бюджети олинди. Тадқиқот предмети маҳаллий бюджет даромадларини солиқли ва солиқсиз тушумлари бўлиб ҳисобланади.

Тадқиқотнинг назарий ва услубий асослари. Илмий изланишнинг назарий усулик асосларини хорижий ва ўзбек иқтисодчи олимларининг маҳаллий бюджет соҳасига ва солиқларнинг прогнозлашга доир асарлари ташкил этади.

Президент Фармонлари Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси ва Вазирлар Маҳкамасининг ушбу соҳага тааллуқли бўлган қарорлари ҳамда меъёрий ҳужжатларидан Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлигининг бюджет буйича режа ва ҳисоботлари магистрлик диссертация предмети тадқиқ қилишда Ўзбекистон Республикаси ва хорижий мамлакатлар бюджет даромадларини прогнозлаш ва уни ривожланишини ақс эттирувчи материаллар, йиллик ҳисоботлар, шунингдек Ўзбекистон Республикаси Солиқ Кодекси ва бошқа статистик курсаткичларидан магистрлик ишида маълумот базаси сифатида фойдаланилди.

Магистрлик диссертациянинг илмий янгилиги. Бозор муносабатлари шароитида маҳаллий бюджетлар даромадларини солиқли ва солиқсиз

тушумларини прогнозлашда ва уларни ривожлантиришга оид муаммоларни хал қилиш кўйидаги аниқ тадқиқот натижаларида қўрилади:

- мамлакат маҳаллий даромадларини солиқли ва солиқсиз тушумлари урганилиб таҳлил қилинади;

- маҳаллий бюджет даромадларини манбалар доирасида доимий ўзгаришини ва ушбу манбаларни давлат бюджетидagi салмоғи ошиши ва бу билан маҳаллий бюджет даромад тушумларини прогнозлаш мумкинлиги;

- маҳаллий бюджетларга ундириладиган маҳаллий солиқли ва солиқсиз тушумларни ҳақиқий ҳолатидан келиб чиқиб прогнозлаш мумкинлиги ҳақида аниқ фикрлар ақс эттирилади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2007 йил 30 ноябрдаги 410-1 сонли “Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджетининг 2009 йилги параметрлари ва асосий макроиктисодий курсаткичлари тугрисида”ги қарорига асосан маҳаллий бюджет даромадларини прогнозлаш масалаларини тақсимлаштириш мумкинлиги атрофлича урганилади.

Ишнинг амалий аҳамияти. Ишнинг амалий аҳамияти шундан иборатки, баён қилинган фикр-мулоҳаза, хулоса ва тақлифлардан иқтисодий олий укув юртлирида молия ва солиқлар буйича фанларни укутишда фойдаланилиши мумкин.

Магистерлик диссертацияси қириш қисми, турт боб, хулоса ва фойдаланилган адабиётлар руйхатидан иборат.

Диссертациянинг қириш қисмида маҳаллий бюджет даромадларини солиқли ва солиқсиз тушумлари ва уларни прогнозлашга таълуқли муаммолар илмий ишнинг долзарблиги, тадқиқотнинг мақсади ва вазифалари илмий аҳамияти ва янгиликлари аниқланган..

Диссертациянинг биринчи бобида маҳаллий бюджет даромадларини солиқли ва солиқсиз тушумларини прогнозлашнинг иқтисодий аҳамияти, айниқса, худудни иқтисодий ривожлантиришда маҳаллий бюджет даромадларини прогнозлаш усулларидан фойдаланиш зарурияти бозор иқтисодиети шароитида солиқ туловларини хулқий стратегияси урганилиб, таҳлил қилинган.

Диссертациянинг иккинчи бобида маҳаллий бюджет даромадларини солиқли ва солиқсиз тушумларини амалда прогнолаш тизими, умумдавлат солиқларидан ажратмалар миқдори, республика бюджетидан бериладиган дотациялар, ҳамда маҳаллий солиқлар ва йигимларнинг бюджет даромадларидаги салмоғи тугрисидаги маълумотларшунингдек, маҳаллий бюджет даромадларини прогноз қилишда солиқ тушумларини гуруҳлашни амалдаги ҳолати, маҳаллий бюджет даромадларини прогноз қилишда солиқ туловчи субъектларнинг фаолият турлирига қараб, солиқлар ва туловлар таъсири буйича жаadwalлар тузиш тартиби, бюджет даромадларини аниқлаш буйича аналитик ишини амалга ошириш тартиби, уларни прогнозлаштириш тизимини тартибга келтириш йуллари урганилди ва атрофлича баён этилди.

Учинчи бобда маҳаллий бюджетлар даромадларини жорий ва истикболли прогнозлашда бюджет даромадларини солиқли ва солиқсиз

I БОБ. МАХАЛЛИЙ БЮДЖЕТ ДАРОМАДЛАРИНИ СОЛИКЛИ ВА СОЛИКСИЗ ТУШУМЛАРИНИ ПРОГНОЗЛАШНИНГ ИКТИСОДИЙ АҲАМИЯТИ

1.1. Соликли ва соликсиз тушумларини прогнозлашнинг аҳамияти.

Мустақил иқтисодий сиёсат узагини жамият ҳар бир аъзосининг манфаатларини кондирришга мулжалланган бозор иқтисодиёти ташкил этади. Утказилаётган ислохотларнинг узок давом этадиёан ва мураккаб жараёнлари иқтисодиётни барқарорлаштириш юзасидан чоралар куришни талаб килади. Бунда молиявий муносабатлар гоят муҳим урин тутади. Солик сиёсати молия сиёсатнинг таркибий қисми булиб, солик тушумларини ташкил этиш ҳамда ундан фойдаланиш, давлат уз функция ва вазифаларини амалга оширишида курадиган чоралари мажмуиға киради. Бундай сиёсат бюджет даромадларини сафарбар қилиш шакллари ва усуллари тизимида, уларни таксимлашда, солик кодексида уз ифодасини топади.

Бозор муносабатларига утиш жараёнида соликли ва соликсиз тушумлар, йигимлар ва ҳақозо тушунчалар пайдо булди ҳамда кенг қулланилмоқда. Ҳозирги ижтимоий-иқтисодий шаклция амал килаётган бюджет даромадларини йигиндиси соликли ва соликсиз тушумлар ташкил этади.

Соликли ва соликсиз тушумлари бюджет даромадларини муҳим қисми булиб қолмоқда. Бюджет тизими уз иқтисодий моҳиятиёа кура яратилган қийматни таксимлаш жараёнида пайдо буладиган пул муносабатлари давлат ихтиёрига келиб тушадиган, ижтимоий таъминот, муҳофаа, бошқарув эҳтиёжлари учун фойдаланадиёан пул ресурсларини шакллантириш билан боғлиқ жамият бойлигини ақс эттирувчи тизимидир. Бу жараёнда солик муносабатларининг субъектлари булиб, корхоналар, бирлашмалар, ташкилотлар ва фуқаролар ҳисобланади.

Шунинг учун ҳам давлат молия тизимининг асосини давлат бюджети унинг соликли ва соликсиз тушумлари ташкил этади. У бир томондан, ресурсларнинг ҳал қилувчи қисмини узида жамлайди, иккинчи томондан бюджет бугинларининг узаро алоқадорлигини таъминлайди, улар мувофиқлаштириб боради.

Бюджетни соликли ва соликсиз тушумлари - иқтисодиётга, ишлаб чиқариш жараёнига, ҳужалиқ ҳаётига давлат томонидан таъсир утказувчи воситадир. У давлат истеъмолининг молиявий асоси сифатида намоён булади, ҳамда давлат томонидан ижтимоий соҳаларни бошқариш учун фойдаланилади.

Бюджет даромадининг соликли ва соликсиз тушумларида давлатнинг ички ва ташқи сиёсати мужассамланади, иқтисодий ва ижтимоий жараёнлар, ишлаб чиқаришнинг танлаб олинган усулига ҳос булган зиддиятлар уз ифодасини топади.

Бюджет даромадларининг соликли ва соликсиз тушумларининг бош функцияси давлатнинг яшаб туришига моддий шароит яратиш, ишлаб чиқариш муносабатларини, такрор ишлаб чиқаришни таъминлаш учун миллий даромадни қайта таксимлашда хизмат килади. Маҳаллий

бюджетлар Узбекистон Республикаси давлат бюджетида муҳим таркибий қисми ташкил этади ва маҳаллий ҳокимиятларнинг фаолият курсатишларида молиявий манба бўлиб ҳисобланади. Маҳаллий ҳокимият органларига маҳаллий бюджет даромадларини солиқли ва солиқсиз тушумларини қупайиши ва ресурсларнинг тежамкорлик билан сарфланиши вазифаси юклатилади. Иқтисодий ва маданиятнинг юксалиш суръатлари тугридан-тугри маҳаллий хужалик захираларини сафарбар қилиш, маблағларни тежаб ишлатиш борасидаги ишларни ташкил этиш билан бевосита боғлиқ бўлади, бу эса уз навбатида Узбекистон Республикаси давлат бюджетининг ижросини таъминлашда ёрдам беради.

Маҳаллий бюджет даромадларини солиқли ва солиқсиз тушумлари орқали маҳаллий ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий жихатдан ривожлантиришни молиявий манбалар билан таъминлаб борилади. Шу боис «Давлат бюджети даромадларининг қатта қисмини жойларга бериш» деб керак деб таъкидлаган эди Узбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов. Бу эса минтақалар мустақиллигини ошириш, уларнинг ташаббускорлигини, бюджетнинг ижросидан манфаатдорлигини ва бу борадаги маъсулиятини ошириш имконини беради. Бундан ташқари, бу нарса маҳаллий бюджетларга тушумларнинг янги манбаларини қидириб топишга рағбатлантиради, жойларда бюджет интизомини мустаҳкамлайди».*

Шунинг учун ҳам, Узбекистонда олиб борилаётган ислохотнинг чуқурлашиши маҳаллий ҳокимият органларини ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожланишидаги ролини янада ошириб, молия-бюджет соҳасидаги ҳуқуқларини кенгайтириш ва уларнинг молиявий базасини мустаҳкамлашни талаб қилади. Маҳаллий бюджетдаромадларини солиқли ва солиқсиз тушумларининг салмогини ошириш устун равишда харажатларнинг ошиб бориши билан боғлиқ. Яъни давлат иқтисодни, ижтимоий инфраструктурани, ишчи кучини тайёрлаш билан боғлиқ харажатларни жойларга бериб бормоқда, Маҳаллий бюджет даромадларини солиқли ва солиқсиз тушумлари давлат такрор ишлаб чиқариш жараёнига таъсир этишда кенг фойдаланмоқда, маҳаллий бошқарув давлатнинг жойларда мақсадга мувофиқ бўлган вазифаларини бажаради.

Узбекистон Республикаси маҳаллий бюджетлари томонидан харажатларни амалга ошириш учун даромадларга эга бўлиши керак. Шунинг учун Маҳаллий бюджет даромадларини солиқли ва солиқсиз тушумларини шаклланишининг амалдаги ҳолати ва ушбу жараёндаги даромад манбаларини прогнозлаштирадиган бўлсак авваламбор даромадларнинг шаклланишига эътибор бериш лозим. Маҳаллий бюджет даромадларини солиқли ва солиқсиз манбалари таркибига маҳаллий солиқлар ва йигимлар, умумдавлат солиқларда нажратмалар, субвенциялар, дотациялар, ссудалар, мерос олиш, ҳадия этиш бўйича умумдавлат мулкига утган маблағлар, жисмоний, юридик ва чет эл давлатлардан қайтарилмайдиган маблағлар, давлатмулкани жойлаштириш,

*Каримов И.А «Жаҳон молиявий-иқтисодий инкирози, Узбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йуллари ва чоралари» - Т.: Узбекистон, 2009.

фойдаланишга беришдан олинган даромадлар ҳамда бошқа даромадлар киради.

Махаллий бюджет даромадларини соликли ва соликсиз тушумларини шакллантириш Узбекистон Республикасининг Бюджет тизими тугрисидаги конуннинг 18 моддасига асосан амалга оширилади. Шунга мувофик махаллий бюджетлар даромадлари уз даромадлари (махаллий соликли ва соликсиз тушумлари) ва юкори бюджетдан ажратиладиган ажратмалар (умумдавлат соликларидан ажратмалар, дотация ва субвенциялар) хисобидан шаклланади.

Умумдавлат соликларидан ажратмалар улуши хар йили махаллий бюджетларнинг уз даромадларининг тушуми ҳамда улар томонидан амалга ошириладиган харажатларнинг миқдорига караб узгартириб борилади.

Соликларининг мухим хусусияти шундаки, республика бюджетига тушадиган соликлардан махаллий бюджетларни бошқариб бориш учун ажратма сифатида тушиши мумкин. Агар келгуси йили махаллий бюджетларнинг уз даромад манбалари купайиб колса, республика соликларидан ажратма беришнинг хожати колмайди. Республика ва махаллий солик ва соликсиз тушумлар ягона мохиятга эга булиб, бюджетга туланиши лозим булган туловлардир.

Шу билан бирга, соликларининг айрим турлари ҳам махаллий бюджетларни тулдириш манбаи сифатида махаллий бюджетлар ихтиёрида колдирилиши мумкин. Жумладан, Узбекистон Республикаси Вазирлар Махкамасининг 2001 йил 31 декабрдаги 490-сонли қарорининг 14-бандига асосан махаллий хокимият ва бошқарув органларининг тегишли бюджетларга тушумларининг тулик ундирилиши ва тасдиқланган харажатларни уз вақтида молиялаштирилиши буйича жавобгарлигини ва маъсулиятини ошириш мақсадида умумдавлат соликларидан тушумлар тулик хажмда махаллий бюджетлар даромадига утказилган.

Махаллий бюджетларнинг бу даромад турининг узига хос томонлар мавжуд.

Юкори бюджетлардан ажратиладиган субвенция ва дотациялар бошқа даромад турларидан фарк қилиб бу даромад турлари йил бошида тасдиқланган режа миқдорида олинади. Яъни бу даромад турларига йил давомида узгартиришлар киритилмайди.

Республика иктисодиётида давом этаётган иктисодий ислохотлар соликларни иктисодий барқарорликни таъминловчи мухим восита сифатида уларни доимий ислох қилиб боришни талаб қилади. Хозирги кунда аҳолининг даромадларининг салмоғли хиссаси хусусий секторда шаклланмоқда. Давлат томонидан бу даромадларни бошқариш имкониятлари чекланган, бу даромадларни маъмурий тарзда давлат харажатларига йуналтириш бозор иктисодиёти принципларига зид. Фақатгина соликлар ва уларни оқилона прогнозлаштириш орқали бюджет даромадларига жалб қилиш мумкин.

«Прогноз» сўзи иккита грек «олдинга» ва «билиш» сўзларидан олингандир. У номаълум бўлгуси ходиса ва воқеаларни олдиндан кўриш ва айтишни англатади.

“Прогнозлаш” - бу объектни ёки ходисани келажакдаги меъерий ёки макбул ҳолатлари, уларга эришиш ва уларни рўёбга чиқаришнинг алтернатив йўллари тўғрисидаги эҳтимолга яқин тасаввурни ишлаб чиқиш. Прогнозлаш олдиндан кўриш шакли бўлиб, ижтимоий иқтисодий, ижтимоий, илмий-техникавий дастурлар ва режаларни ишлаб чиқишдан олдин амалга оширилади.

- Прогнозлаш соҳасига кўра куйидаги
- ижтимоий прогнозлаш;
 - иқтисодий прогнозлаш;
 - илмий техникавий прогнозлашларга ажратилади.

Бошқарув даражасига кўра - халқ хўжалиги, тармоқ, регионал (худудий) прогнозлаш ҳамда бирлашма, корхонани прогнозлашларга ажратилади.

Прогнозлаштириш (грекча prognoses-олдиндан кўриш) молиявий менеджментда узок истикболга молиявий ҳолатни бир бутун ҳолда ва турли қисмларини ўзгартиришни ишлаб чиқиш тушунилади.

Прогнозлаштириш режалаштиришдан фаркли ҳамда ишлаб чиқилган прогнозни бевосита амалиётга тадбиқ этиш вазифасини олдига кўймайди. Ушбу прогнозлар тегишли ўзгаришларни олдиндан кўришни ўзида ақс эттиради. Прогнозлартиришнинг ўзига хос томонларидан яна бири молиявий кўрсаткич ва мезонларни ташкил этишдаги муқобилликдир. Юқоридаги мезон ва кўрсаткичлар молиявий ҳолат ривожланишини вариантлилигини аниқлайди. Ушбу вариантлар объектидаги жараёнлардаги ходисаларнинг вариантлилиги номоён бўлаётган тенденциялар асосида ишлаб чиқилади. Шу боис магистрлик диссертация мавзуси доирасида прогнозлаштириш масалалари ва уларни ҳисобга олган ҳолда ўтмишни келажакка экстраполяциялаш асосида ҳам, ўзгаришларни тўғридан-тўғри олдиндан кўриш орқали ҳам амалга оширилиши мумкин. Ушбу ўзгаришлар тасодифан юз бериши мумкин. Шунинг учун ҳам солиқ тушумларини прогнозлаш орқали бюджет даромадаларини оқилона бошқаришга эришишимиз мумкин.

Маҳаллий бюджет даромадаларини солиқли ва солиқсиз тушумларини прогнозлаш орқали бюджет муносабатларини урганиш мумкиндир.

У куйидагилар ҳисобида амалга оширилади:

1. Худудий иқтисодий ва ижтимоий жихатдан ривожлантириш асосий йўналишлари таҳлили.
2. Даромадларнинг ҳар бир тури, имтиёزلарни ҳисобга олган ҳолда ҳисоблаб ёзилган тўловлар суммалари бўйича солиқ тўловчиларнинг миқдори ҳақида ҳисоб ахбороти.
3. Амалдаги солиқ ставкалари ва мажбурий тўловлар ставкалари.
4. Прогноз қилинаётган даврда амалга киритиш мўлжалланган янги қонун ҳужжатлари;
5. Солиқли ва солиқсиз тушумларни белгиловчи аҳамият касб этадиган, айрим корхоналарнинг прогноз ҳисоб-китоблари;
6. Тегишли даражадаги даромад ҳисоб-китоблари;
7. Тўловларни ёки ўтиш тўловларини тўлаш муддатлари;
8. Ҳисоботга оид статистика маълумотлари;

9.Хисобот даври учун ва давр тугашига кадар тугиладиган тушумлар тўғрисидаги маълумотлар шунингдек карз ва ортикча тўлаш колдиклари тўғрисидаги маълумотлар;

10.Инфляция прогонз килинаётган даврда сўмнинг АКШ доллари ва ЕВРОга нисбатан курси индекси;

11.Улар бажарилишини таъминлаш учун бюджет вазифалари хисоби.

Солик идораларида махаллий бюджет даромадларини соликли ва соликсиз тушумларини прогонз килиш ишларини ташкил этишни ўрганишдан олдин солик ишларини юритиш масалаларини чукур ўрганиш талаб килинади.

Лекин солик тушумларини хар кандай олдиндан кўриш ва олдиндан айтишни прогонз деб хисоблаб бўлмайди. Аммо солик солик тушумларини асосланган таклифлар ёки маълум империк маълумотлардан келиб чикувчи хулосалар асосида тузилган якун каби илмий назария доирасида олинган солик тушумларини илмий силжишларини прогонз деб аташ мумкин. Солик тушумларини прогонзлаш келгуси ривожланиш жараёнларини олдиндан айтишда, фикрлаш қобилиятида барча фанларнинг ютуқларида асосланади.

Прогонзлаш – кабул килинган карорларнинг оқибатини олдиндан кўришдир. Режалаштириш жараёни прогонзлаш туфайли сифатли бўлади. У ўз навбатида прогонзлаш ўз мақсадлари учун вазифаларни бажариш натижаларини олади. Шу муносабат билан иктисодий ходисаларни прогонзлаш усулларини кўллаш, хусусан солик ва соликсиз тўловларни ижтимоий-иктисодий тадбирларни ишлаб чиқишда мухим ахамиятга эгадир. Махаллий бюджет даромадларини соликли ва соликсиз тўловларини прогонзлаш авваламбор хўжалик юритувчи субъектларининг режали кўрсаткичларига таяниш керак. Бирок бошқа ходисалар каби соликли ва соликсиз тушумларининг режаси хам илмий асосланган бўлиши керак. Биз мазкур ишда бунга таяниб режаларни ишлаб чиқиш механизмларини ва хусусан солик тушумларини кўрсатишга харакат киламиз. Текшириладиган мавзуга бундай ёндашув шуниси билан асосланганки, иктисодий адабиётларда айнан соликли ва соликсиз тушумларига багишланган концепцияларнинг илмий асослангани йўқ.

Режаларни ишлаб чиқишда режа хисоб-прогонзлари ўтказилади. Махаллий бюджет даромадларини соликли ва соликсиз тушумлари доирасида кандай натижаларга у ёки бу шароитларда эришиш мумкин, айникса солик ставкаларининг тизимли тебранишида, биргина солик тўловининг бошқаси билан алмашилишида бюджет даромадларида ва унинг динамикасида кандай ўзгаришлар келиб чиқади деган саволларга жавоб беради. Махаллий бюджет даромадларини соликли ва соликсиз тушумлари прогонзи ва режа бир-биридан фаркли бўлиб, иктисодий борликка эга эмас. Шунинг учун бюджет соликли ва соликсиз тўловларини аниқлашда соликка тортиладиган кўрсаткичлар режасидан бошлангич маълумотлар мухим ахамиятга эга булади. Агар прогонз эвентуал режа ва унинг бажарилиши билан боғлиқ бўлмаса соликка тортиладиган базанинг хар бир

прогноزلашувчи объектини текшириш иктисодий кадр-кийматга эга бўлмайди.

Соликли ва соликсиз тўловлари соҳасидаги иктисодий прогнозлаш хўжалик жараёнларнинг кечишини олдиндан айтиш учун мўлжалланган.

Соликли ва соликсиз тўловларини прогнозлашнинг режа олди даври режанинг мумкин бўлган вариантларини анклашга ёрдам беради, лекин соликка тортишнинг ёки солик ставкаларининг вариантларини мақсадли танлаш муаммоларини хал қилмайди.

Шунинг учун ҳам юқорида айтилганлар нафакат иктисодий жараёнларни прогнозлашда қўлланилади, балки солик тўловларини прогнозлашга тўғри келади.

Прогнознинг сифатли баҳосисиз соликли ва соликсиз тўловларини режалаштириш самарали бўлмайди. Режалаштиришнинг таркибий қисми каби прогнозлаш Республиканинг давлат органлари назарига кўпроқ тушади. Соликли ва соликсиз тушумларини прогнозлашнинг ўзига хос хусусиятларидан бири шундан иборатки, у тўла ишончга эга эмас, чунки кўп нарса субъектив далилларга боғлиқдир:

1. Соликли ва соликсиз тўловларни тўловчиларнинг манфаатларига, уларнинг янги даражасига алоҳида қабул қилинган қарорлар характерига.

2. Солик тушумлари ва тўловларини прогнозлаш республика ривожланишнинг объектив қонунларини келгусида кенг қўламли жараённинг бир қисми ҳисобланади.

3. Айнан прогнозлаш таъсирида реал иктисодий муносабатларни ўрнатиш мумкин. Соликли ва соликсиз тушумларига маҳаллий бюджетининг ахволи боғлиқдир. Шунинг учун соликли ва соликсиз тўловларини прогнозлаш ўз-ўзидан жамият ривожланишнинг муҳим ижтимоий-иктисодий омили ҳисобланади.

1.2. Солик тушумларини прогнозлаш усуллари.

Соликли ва соликсиз тўловларининг шаклланган прогнози прогнозлашнинг маълум усулига таянади. Шунинг учун фантастик тасдиқлар, гипотенузларни олдиндан айтиш, оддий топшириқларни прогноз деб ҳисоблаб бўлмайди. Айниқса гап маҳаллий бюджет даромадларини соликли ва соликсиз тўловлари ҳақида борганда, уларнинг қатталиги ва тўлаллиги нафакат солик тўловчиларнинг иктисодий ривожланишнинг стратегияси ва тактикасини, балки Ўзбекистон Республикасининг солик сиёсатини ҳам белгилаб беради. Шу боис маҳаллий бюджет даромадларини соликли ва соликсиз тўловларини прогнозлаш учун кўп жихатдан соликка тортиладиган базани тўғри аниқлаш билан боғлиқ, шундан келиб чиқиб, чиким харажатлар низомига амал қилган ҳолда соликка тортиш базасини кўрсатиб ўтилишини муҳим деб топдим.

Солик базаси - умумий ҳолда белгиланган соликка тортиш даври мобайнида маълум ҳудуддаги солик тўловчилар ва соликка тортиш объектларининг йигиндисидир.

Юридик шахслар тулайдиган соликлар ичида уларнинг даромади(фойдаси)га солик муҳим уринни эгаллайди. Шунинг учун ҳам ушбу солик тури буйича соликка тортиш соликларнинг иктисодий категория сифатида тан олинган қонунлари яъни соликка тортишнинг замонавий тамойилларига мос келиши лозим.Энг аввало,бу солик турида солик олинадиган объект масаласини соликка тортиш тамойилларига мос равишда,солик туловчилар ҳамда давлат манфаатларидан келиб чиққан ҳолда адолатли ҳал қилиш лозим бўлади.Ўзбекистон бу масалада ривожланган мамлакатлар тажрибасини урганган ҳолда ҳамда қисқа вақт ичида орттирилган соликка тортиш тизими тажрибаларини қўллаган ҳолда узига хос йўлни тутди.Республикамизда ушбу солик турини соликка тортиш механизмнинг узига хослиги яъни бошқа мамлакатлардан тубдан фарқ қиладиган томони солик базасини шакллантирилишининг узига хослигидир.

Юридик шахсларнинг даромади(фойдаси) га солинадиган солик - корхоналар,бирлашмалар ва ташкилотлар даромади(фойдаси) бир қисмининг бюджетга мажбурий туловидир. Бу даромад(фойда) “Махсулот (ишлар,хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатларининг таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тугрисида” ги Низом билан аниқланади.Қайта ишланган бу Низом Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5 февралдаги 54-сонли қарори билан тасдиқланган.

Мазкур Низом асосида ҳужалик юритувчи субъектнинг даромад (фойда) солиги буйича солик солинадиган база қуйидагича ҳисоблаб чиқарилади:

Даромад (фойда) солиги тулангунгача бўлган даромад (фойда) еки зарар. (Низомнинг А.Г бўлимларига мувофиқ) плус 1-иловада келтирилган солик солинадиган базага киритиладиган харажатлар моддалари (чегирилмайдиган харажатлар еки доимий тафовутлар).

Плюс еки минус 2-иловада келтирилган ушбу даврнинг солик солинадиган базасидан чиқарилмайдиган, бироқ кейинги даврларнинг солик солинадиган базасидан чиқариладиган харажатлар (вақтлар буйича тафовутлар)минус.

Қонунчиликка мувофиқ соликлар буйича имтиезлар тенг бўлади. Даромад (фойда) солиги буйича солик солинадиган база.

$$СБ = СТФ + 1-ИЛ + 2-ИЛ - СИМ \quad (1)$$

Бунда, $СБ$ – солик солинадиган база

$СТФ$ – солик тулангунга қадар бўлган фойда

$1-ИЛ$ – 1- иловада келтирилган солик солинадиган базага қўшиладиган харажатлар моддалари

$2-ИЛ$ – 2-иловада келтирилган ушбу даврнинг солик солинадиган базасидан чиқарилмайдиган, бироқ кейинги даврларнинг солик солинадиган базасидан чиқариладиган харажатлар

$СИМ$ - соликлар буйича имтиезлар

Солик солинадиган базани тугри аниклаш мақсадида Низомда хужалик юритувчи субъект фаолиятининг молиявий натижалари фойда курсаткичлари ва махсулот (ишлар ва хизматлар) таннархига киритиладиган харажатлар ҳамда давр харажатлари руйхати алоҳида тавсифланади.

Хужалик юритувчи субъект фаолиятининг молиявий натижалари фойданинг куйидаги курсаткичлари билан тавсифланади:

1 - махсулот сотишдан олинган ялпи фойда, бу сотишдан олинган соф тушум билан сотилган махсулотнинг ишлаб чикариш таннархи уртасидаги фарк сифатида аникланади:

$$\text{ЯФ} = \text{ССТ} - \text{ИТ} \quad (2)$$

бунда, **ЯФ** – ялпи фойда

ССТ – сотишдан олинган соф тушум.

ИТ – сотилган махсулотнинг ишлаб чикариш таннархи

Сотишдан олинадиган соф тушум бухгалтерия хисоби тугрисидаги конунчиликка мувофиқ махсулот (ишлар, хизматлар)ни сотишдан олинган, ундан кушилган киймат, акциз солиги ва экспорт бож пошлинаси чегирилган тушум сифатида аникланади.

Сотилган махсулотнинг ишлаб чикариш таннархига киритиладиган харажатлар таркибини куриб чиқадиган булсак, улар Низомга кура бевосита махсулот (ишлар, хизматлар)ни ишлаб чикариш билан боғлиқ булган, ишлаб чикариш технологияси ва уни ташкил этиш билан шартланган харажатлардан иборат. Яъни улар бевосита ва билвосита моддий харажатлар, бевосита ва билвосита махнат харажатлари, бошқа бевосита ва билвосита харажатлар, шу жумладан, ишлаб чикариш хусусиятига эга булган устама харажатлар.

Махсулот (ишлар, хизматлар)нинг ишлаб чикариш таннархини хосил килувчи харажатлар уларнинг иктисодий мазмунига кура куйидаги элементлар билан гурухларга ажратилади:

- ишлаб чикариш моддий харажатлар (кайтариладиган чикитлар киймати чикариб ташланган холда);

- ишлаб чикариш хусусиятига эга булган меҳнатга ҳақ тулаш харажатлари;

- ишлаб чикаришга тегишли булган ижтимоий сугуртага ажратмалар;

- асосий фондлар ва ишлаб чикариш аҳамиятига эга булган номоддий активлар амортизацияси;

- ишлаб чикариш аҳамиятига эга булган бошқа харажатлар.

- асосий фаолиятдан курилган фойда, бу махсулотни сотишдан олинган ялпи фойда билан давр харажатлари уртасидаги тафовут ва плюс асосий фаолиятдан курилган бошқа даромадлар еки минус бошқа зарарлар сифатида аникланади.

$$\text{АФФ} = \text{ЯФ} - \text{ДХ} + \text{БД} - \text{БЗ} \quad (3)$$

Бунда,

АФФ - асосий фаолиятдан олинган фойда;

ДХ- давр харажатлари;

БД- асосий фаолиятдан олинган бошка даромадлар;

БЗ- асосий фаолиятдан курилган бошка зарарлар;

Солик солинадиган базани аниклашдаги узига хос хусусиятини давр харажатларига киритиладиган харажатларда куриш мумкин. Бу харажатлар ишлаб чикариш таннархига киритилмайди, бирок асосий фаолиятдан олинадиган фойдада хисобга олинади.

Давр харажатларига харажатлар элементлари буйича куйидагилар киради:

- сотиш харажатлари;
- маъмурий харажатлар;
- бошка операция харажатлари;
- хисобот даврининг келгусида солик солинадиган базадан чикариладиган харажатлар.

Асосий ишлаб чикариш фаолиятдан олинадиган бошка даромадларга куйидагилар киради:

-ундирилган еки карздор томонидан эътироф этилган жарималар, пенялар, вактида туланмаган карзлар ва хужалик шартномалари шартларини бузганлик учун бошка хил жазо жарималари, шунингдек, етказилган зарарларни ундириш буйича даромадлар;

-хисобот йилида аникланган утган йиллардаги фойда;

-ишлаб чикариш ва махсулотлар (ишлар, хизматлар)ни сотиш билан бевосита боглик булмаган операциялардан рента даромади, хужалик юритувчи субъектлар хузуридаги ошхоналардан тушумлар, ердэмчи хизматлардан даромадлар сифатидаги бошка даромадлар;

- хужалик юритувчи субъектнинг асосий фондлари ва бошка мол-мулкларини сотишдан олинган даромадлар;

- даъво билдириш муддати утган кредиторлик ва депонент карзларни хисобдан чикаришдан олинган даромадлар;

- товар моддий бойликларни пухта бахолаш;

- давлат субсидияларидан даромадлар;

- холисона молиявий ердэм;

- бошка операцион даромадлар.

Хужалик фаолиятдан олинган фойда (еки зарар), бу асосий фаолиятдан олинган фойда суммаси плус молиявий фаолиятдан курилган даромадлар ва минус зарарлар сифатида хисоблаб чикарилади:

$$\text{УФ} = \text{АФФ} + \text{МД} - \text{МХ} \quad (4)$$

Бунда,

УФ- умумхужалик фаолиятдан олинган фойда;

МД-молиявий фаолиятдан олинган даромадлар;

МХ-молиявий фаолият харажатлари.

Молиявий фаолиятдан олинадиган даромадларга куйидагилар киради:

- олинган роялтилар ва сармоя трансфери;

-Узбекистон Республикаси хуудидида ва унинг ташкарида бошка хужалик юритувчи субъектлар фаолиятида улуш кушган холда катнашишдан олинган даромад, акциялар буйича дивидентлар ва облигациялар хамда хужалик юритувчи субъектга тегишли кимматли когозлар буйича даромадлар;

-мол-мулкни узок муддатли ижарага беришдан олинган даромадлар(лизинг туловини олиш).

- валюта счетлари, шунингдек, чет эл валюталаридаги операциялар буйича ижобий курс тафовутлари;

- сарфланган (кимматли когозларга, шубба корхоналарга ва хокозларга) маблагларни кайта бахолашдан олинган даромадлар;

- молиявий фаолиятдан олинган бошка даромадлар.

Молиявий фаолият харажатларига куйдагилар киради:

- Узбекистон Республикаси Марказий банки томонидан белгиланган хисоб ставкалари доирасида ва улардан юкори доирада киска муддатли хамда узок муддатли кредитлар буйича, шу жумладан, тулов муддати утган ва узайтирилган ссудалар буйича туловлар;

- мол-мулкни узок муддатли ижарага олиш(лизинг) буйича фоизларни тулаш харажатлари;

- чет эл валютаси билан операциялар буйича салбий курс тафовутлари ва зарарлар;

- сарфланган(кимматли когозларга, шубба корхоналарга ва хокозларга) маблагларни кайта бахолашдан курилган зарарлар;

- уз кимматли когозларини чикариш ва таркатиш билан боглик харажатлар;

- молиявий фаолият буйича бошка харажатлар, шу жумладан, салбий дисконт.

Ва ниhoят солик тулангунгача олинган фойда, у умумхужалик фаолиятидан олинган фойда плюс фавкулодда (кузда тутилмаган) вазиятлардан курилган фойда ва минус зарар сифатида аникланади:

$$СТФ = УФ + ФП - ФЗ$$

Бунда, $УФ$ - солик тулангунгача олинган фойда;

$ФП$ - фавкулодда вазиятлардан олинган фойда;

$ФЗ$ - фавкулодда вазиятлардан курилган зарар.

Фавкулодда фойда моддалари -бу кузда тутилмаган, тасодифий тусга эга булган, ходиса еки хужалик юритувчи субъектнинг одатдаги фаолияти доирасидан четга чикадиган тусдаги операциялар натижасида пайдо буладиган ва олинини кутилмаган фойдадир.

Фавкулодда зарарлар- бу хужалик юритувчи субъектларнинг одатдаги фаолиятидан четга чикувчи ходисалар еки операциялар натижасида вужудга келадиган ва руй бериши кутилмаган одатдан ташкари харажатлар моддаларидир.

Махсулот (ишлар,хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатларининг таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тугрисида Низомга мувофиқ солиқ солинадиган базага қайта қушиладиган (Солиқ солинадиган базага киритиладиган харажатлар моддалари (чегирилмайдиган харажатлар еки доимий тафовутлар) куйидагилардан иборат:

- ишлаб чиқариш таннархи буйича.
- хужалик юритувчи субъектнинг ишлаб чиқариш ишчилари ва бошқа ходимлари меҳнатига харажатлар буйича.
- ишлаб чиқаришга тегишли булган ижтимоий сугурта ажратмалари буйича.
- асосий воситалар ва моддий активлар амаортизацияси буйича.
- ишлаб чиқариш тусидаги бошқа харажатлар буйича.
- давр харажатлари буйича.
- молиявий фаолият буйича харажатлар.
- товар-моддий захираларни қайта баҳолаш билан боғлиқ харажатлар моддалари.

2.1. Ишлаб чиқариш харажатлари буйича:

2.2. Давр харажатлари буйича:

Низомнинг 2- иловаси буйича ушбу даврнинг солиқ солинадиган базасидан чиқарилмайдиган, бироқ кейинги даврларнинг солиқ солинадиган базасидан чиқариладиган харажатлар(вақтлар буйича тафовутлар)га киради.

Жисмоний шахслар тўлайдиган солиқларнинг хусусияти шундан иборатки солиқ жисмоний шахснинг тўғридан - тўғри ўз даромадидан олинади, солиқлар ва йигимлар асосан нақд пул тўлаш йўли билан бюджетга ўтказилади.

Шундай экан бу ерда солиқ тўловчи жисмоний шахс билан солиқ ундирувчи ўртасида тўғридан - тўғри пул муносабати мавжуд.

Якка тартибдаги тадбиркорлик билан шугулланувчи жисмоний шахслар тадбиркорлик фаолиятидан келадиган ялпи даромадга солинадиган солиқни, тадбиркорлик фаолияти билан шугулланувчи жисмоний шахсларни рўйхатга олганлик учун йигимни, давлат божи ва бир канча бошқа солиқлар ва йигимларни тўлайдилар.

Якка тартибдаги тадбиркорлик билан шугулланувчи жисмоний шахслар тадбиркорлик фаолиятидан келадиган ялпи даромадга солинадиган солиқ жисмоний шахслар даромадига солинадиган солиқни таркибий қисми ҳисобланади.

Жами йиллик даромад билан Солиқ кодексига мувофиқ белгиланадиган чегирмалар уртасидаги фарқ сифатида ҳисобланган солиқ солинадиган даромад солиқ солиш объектидир.

Жисмоний шахсларнинг жами йиллик даромадига солиқ туловчи олиши лозим булган (олган) ёки текинга олган пул ёхуд бошқа маблағлар, шу жумладан:

- меҳнатга ҳақ тўлаш шаклида олинадиган даромадлар;

- жисмоний шахсларнинг мулкий даромади;

-жисмоний шахсларнинг тадбиркорлик фаолиятидан келадиган ялпи даромад киради.

Мехнатга ҳақ тулаш шаклида олинадиган даромадларга жисмоний шахсларнинг меҳнат шартномаси бўйича қилинган ишлардан ва фуқаролик ҳуқуқий шартномалар бўйича оладиган даромадлари киради. Мехнатга ҳақ тулаш шаклида олинадиган даромадларга қуйидагилар ҳам киради:

1) ходимларга сотиладиган товарлар (ишлар, хизматлар) қиймати билан бундай товарларни (ишлар, хизматлар) харид қилиш нархи ёки уларнинг таннархи уртасидаги манфий фарқ;

2) иш берувчи томонидан ходимларнинг чиқимларини қоплаш учун қилинган, уларнинг фаолияти билан боғлиқ, бўлмаган харажатлар;

3) ходим иш берувчига тулаши керак бўлган, аммо иш берувчининг қарори билан ҳисобдан чиқарилган қарз суммалари;

4) иш берувчи ўз ходимларининг ҳаёти ва соғлигини ихтиёрий сугурталаш бадалларини тулаш учун қилган харажатлар;

5) иш берувчининг жисмоний шахсдан ушлаб қолиниши керак бўлган туловлар юзасидан тулаган суммаси;

6) иш берувчининг ўз ходимларининг бевосита ёки билвосита даромадларини ташкил этадиган бошқа харажатлари.

Ходимларга Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси белгилаган меъёрлар доирасида бериладиган хизмат сафари туловларининг суммалари жами йиллик даромадга киритилмайди.

Жисмоний шахсларнинг мулкӣ даромадига фойзалар, дивидендлар бўйича олинган даромад, мол-мулкни ижарага беришдан келадиган даромад киради.

Жисмоний шахсларнинг тадбиркорлик фаолиятидан келадиган ялпи даромадга товарлар (ишлар, хизматлар) реализациясидан, даромад олиш мақсадида таваккал қилиб, ўз мулкӣ жавобгарлиги остида яққа тартибда амалга оширадиган, қонун ҳужжатларида тақиқланмаган бошқа фаолиятдан келадиган барча тушумлар киради.

Жисмоний шахсларнинг тадбиркорлик фаолиятидан келадиган ялпи даромаддан солиқ солинадиган даромадларни аниқлаш вақтида мазкур ялпи даромадни олиш (топиш) учун қилинган харажатлар, мажбурий туловлар, чиқимлар ва ажратмалар чегириб ташланади. Жисмоний шахсларнинг тадбиркорлик фаолиятидан келадиган ялпи даромаддан чегириб ташланиши лозим бўлган харажатлар, мажбурий туловлар, чиқимлар ва ажратмаларни аниқлаш тартиби Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади. Жисмоний шахсларнинг шахсий истеъмол билан боғлиқ бўлган харажатлари тадбиркорлик фаолиятидан келадиган ялпи даромаддан чегириб ташланмайди.

Солиқ, кодексига мувофиқ, молиявий жазо қоралари ва ҳисобланган пенялар суммалари жами даромаддан чегириб ташланмайди.

ККС объекти бўлиб товарлар (ишлар, хизматлар) сотиш ва импорт товарлар обороти ҳисобланади, ККС дан озод бўлганлар ва маҳсулотлардан ўз ишлаб чиқариш мақсадлари учун фойдаланишдан ташқари. Товарлар (ишлар, хизматлар) обороти деб маҳсулот, бажарилган ишлар, кўрсатилган

хизматларни юклаш (ортиш) тушунилади. Уч хил сотиш тури мавжуд: товарлар, ишлар ва хизматлар.

Махсулот (иш, хизматларни) хакикий таннарх бахосидан паст сотувчи корхоналарда соликка тортиш максадида махсулот сотилаётганга **карор** топган бахо кабул қилинади, лекин шу товарлар (ишлар, хизматлар) **нинг** ишлаб чиқариш (сотиб олиш) хакикий харажатида кам бўлмаслиги шарт.

Товарларни натурал ҳақ тарзида берилганда ёки касса орқали ўз ходимларига таннарх бахосидан паст қилиб сотилганда соликка тортиладиган оборот товарларни (ишлар, хизматлар) ни ишлаб чиқаришнинг хакикий харажатида кам бўлмаган микдорда белгиланади. ўзи ишлаб чиққан товарлар корхона ичида тадбиркорлик фаолияти билан боғлиқ бўлмаган максадларга фойдаланилса соликка тортиладиган оборотни аниқлаш учун уларнинг хакикий таннархи олинади.

Хомашё ва материаллар эгасининг товарини ишлаб берганда соликка тортиладиган оборот бўлиб уларнинг қайта ишлов қиймати (харажатлар ва фойда кўшилиб, акциз ости товарлар бўлса акциз суммаси ҳам кўшилиб) ҳисобланади. Узок ишлаб чиқариш циклига эга бўлган корхоналар учун (қурилиш, қурилиш-мантаж, таъмирлаш-қурилиш, проект-қидирув ва илмий-текшириш) соликка тортиладиган оборот бўлиб ҳисоблашиш ҳужжатларида тўлаш учун кўрсатилган бажарилган ва бюртмачилар томонидан тасдиқланган қиймат ҳисобланади. Бу ерда ишларни бажариш жараёнида баҳоларнинг транспорт ва бошқа хизматларнинг таърифини ошиши ёки камайишини ҳисобга олиб тузилган шартнома бахосидан келиб чиқилади.

Соликка тортилмайдиган оборот ҳам мавжуд. Бундай оборотга қуйидагилар қиради:

1. Корхонанинг бир шохобчаларидан иккинчи шохобчаларига саноат ишлаб чиқариш максадлари учун ярим фабрикат ,бажарилган ишлар ва хизматлар обороти сотилганда (завод ичи обороти).

Бу шохобчалар ҳисоб счётига эга бўлмайди ва бош корхонанинг балансида туради.

2. Кооператив, хўжалик жамиятлари ва ўртокликлари, корхонанинг бошқа таъсисчилари ўртасида корхонани тугатилиши муносабати билан улар ўртасида мулклар тақсимлангандаги оборотлар . Бу ҳолат тугатилаётган корхонанинг мулки бошқа шахсларга сотилганда таълуқли бўлмайди.

Ҳисоблашиш ҳужжатлари тўлангандан сўнг товарлар қайтарилса ККС суммасига ўзгартиришлар киритилади шу шарт биланки бир йил ичида сўров талаби муддатига риоя қилинган бўлса.

Ривожланган мамлакатларнинг аксариятида юридик шахсларнинг даромад солиғи корпорация солиғи ёки корпоратив солиқ деб аталади. Ушбу солиқ тури нисбатан олганда бошқа солиқларга нисбатан кейинроқ яъни бу мамлакатларда турли шаклдаги тадбиркорлик(бизнес)ни ривожланиши билан юзага келди.

Корпорация солиғи- компанияларнинг соф фойдасидан олинади.

АҚШда корпорациянинг бюджетга тулайдиган барча солиқлари штат солиқлари ва федерал солиқларга булинади. Нью-Йорк штатида франшиза маҳаллий солиқ булиб ҳисобланади. У штатда бизнес ишлари билан

шугулланувчи барча корпорациялар томонидан хар йили тулаб келинади. Хисоб-китоблар корпорациянинг хар бир солик йили учун булган жами соф фойдаси суммасидан келиб чиккан холда амалга оширилади. Корпорация ушбу максадни амалга ошириши учун узи олган фойдаси тугрисидаги йиллик хисоботни такдим этиши шарт. Корпорациялар фойдасини олувчилар учун франшиза солигининг микдори Нью-Йоркда ишлаб топилган фойданинг 9 фоизини ташкил килади. Бирок фойдадан каъий назар, корпорация хар йили 250 доллар микдорида франшиза солигини тулаши шарт. Агар корпоратив фойдалар акциядорлар уртасида дивидендлар сифатида таксимланса еки ойлик иш хаки сифатида туланадиган булса, улар даромад солигига тортилади.

Фойдадан федерал солик табакаланган холда туланади. Дастлабки 50 минг доллардан иборат фойда 15 фоизлик соликка тортилади; кейинги 25 минг доллар - 25 фоизлик; 75 минг доллардан олинган фойда соликка ставка асосида тортилади. Бундан ташкари, 100 минг доллардан 335 минг долларгача булган фойда кушимча равишда 5 фоизлик солик ундирилади. Айрим касбий корпорациялар (тиббиет, юридик хизматлар, консалтинг, мухандислик иши, архитектура, бухгалтерия хисоби ва бошка сохаларда ишловчи) табакаланмаган 34 фоизлик соликка тортиладилар.

Японияда корпорациялар даромадидан олинадиган соликда солик базасини шакллантиришнинг узига хос хусусиятлари мавжуд. Солик базасини аниклашда жами тушум таркибига товар материалларини сотишдан, асосий воситаларини ижарага беришдан, молиявий бозордан тушган суммалар йигиндиси киритилади. Ушбу йигиндидан махсулот ишлаб чикариш учун кетган куйидаги харажатлар чегириб ташланади; ишлаб чикриштанархи (сотиб олиш харажати), иш хаклари, транспорт харажатлари, ижтимоий таъминот туловлари, амортизация ажратмалари (махсус амортизация ва тезлаштирилган амортизация), резерв ажратмалари (резерв капитали) ва бошкалар. Шундан сунг иктисодий самара даромад яъни солик олинадиган база хосил килинади ва белгиланган ставкалар асосида соликка тортилади.

Даромад солигининг ставкалари табакалаштирилган хола булиб, умумий типдаги юридик шахслар учун 100 млн йеналик устав фондига эга булган юридик шахслар, 8 млн йенагача 28 фоиз ва 8 млн йенадан юкориси 37.5 фоизлик ставкада солик ундирилади.

Кооперативлар учун 27 фоизлик ставка кулланилади. Умумжамият ахамиятига молик хизматлар билан банд булган юридик шахслар хам 27 фоизлик ставкада солик тулайдилар.

Солик тўловларининг прогнозлаш ахамиятини хисобга олиб, биз ўз изланишларимизда назарий ва услубий режада прогнозлаш усулларини кўрсатишга асос килиб унинг солик тўловларини реал кўрсата оладиган йўналишларини олишга харакат килдик. Шундай килиб, солик тўловларини прогнозлаш усули бизнинг нуктаи назаримизда иккита катта гурухга бўлиниши мумкин:

- келажакда солик тўловларининг моделлаштириш ва экстрополяциясида асосланган усуллар;

- солик тўловларининг келгуси ҳолатини экспертли баҳолашда асосланган усуллар.

Бу гуруҳларнинг ҳар бирида объект характери ва прогнозлаш масаласи мазмунига мувофиқ ташкил этилган битта прогнозловчи тизим доирасида ҳамкорликда қўлланиладиган кўпгина усул ва услубларни ажратиш мумкин.

Ҳар қандай прогнолаштиришни ишлаб чиқиш дастлаб, ҳолатни таҳлил қилишдан бошланиши керак, яъни соликка тортиладиган база ва унинг ривожланиш омиллари тизимини кўрсатиб ўтиш лозим. Солик тўловларининг истиболли ҳолатини ҳар бир омилларнинг ҳулкини прогнозлаш асосида баҳолаш керак. Прогнозни ишлаб чиқишнинг муҳим элементи объектнинг исталган ҳолатига эришиш йўлини асослаш ва танлаш ҳисобланади.

Солиқларнинг прогнозлашувчи тушумининг дастлабки ҳолатини таснифловчи ҳисобот маълумоти учта асосий йўналишда кўриб чиқилиши керак:

- муҳим солиқ тўловларини, уларнинг объектларини ҳисобга олиб ҳаракатланиш йўналишини ва миқдорли тавсифларини ўрнатиш мақсадида динамик каторларни тузиш ва таҳлил қилиш;

- алоҳида кўрсаткичларнинг алоҳида гуруҳлари ўртасида ўзаро алоқани ўрнатиш ва бюджетга тўловлар бўйича ўрганиладиган иқтисодий тўплам тузилишини аниқлаш, бу босқичнинг мазмуни алоҳидаги кўрсаткичлар ўртасида сабабли-текширув алоқаларни ўрнатиш ҳисобланади, натижа эса солиқ тушумларини прогнозлаш аппарати ҳисобланилиши иқтисодий-статистик, математик, имитацион ва бошқа моделлар тизимини тузиш ҳисобланади;

- энг муҳим балансли тизимни ва вақтга қараб уларнинг ривожланиш характерини кўрсатиш: бунда ишлаб чиқариш жараёнларининг динамика механизми, миқдорли кўрсаткичларнинг балансли ўзаро алоқаси очиб берилди, бу эса соликка тортиладиган базаларни, уларнинг ставкасини, имтиёзларини ва солиқ тушумлари турлари бўйича тушумларни аниқлаш учун зарурдир.

Бир қарашда, солиқларнинг прогнозли тушумларини бошланғич ҳолатини таснифловчи ҳисобот маълумотлари мураккаб кўринади. Лекин бу мураккаб эмас, таҳлилга тегишлидир, энг муҳими эса соликка тортиш соҳасида уларсиз бирор-бир тақлифларни киритиш мумкин эмас. Барча солиқли ўзгаришларнинг асосида маълумот туриши керак.

Статистик тадқиқотларни амалга оширишда ҳозирги кунда фойдаланилаётган усулларни бир неча гуруҳларга ажратишимиз мумкин:

1. Кўп ўлчамли усуллар, биринчи навбатда омилли ва кластерли таҳлил асосида кўп сонли бир-бирига боғлиқ ўзгарувчилар ётувчи қарорларни асослаш учун бу усуллар қўлланилади. Масалан, ялпи маҳсулот ҳажминини ишлаб чиқаришнинг техник даражасига боғлиқ ҳолда аниқлаш.

2. Регрессив ва корреляцион усуллар солиқ хизмати фаолиятини тавсифловчи ўзгарувчи гуруҳларининг ўзаро алоқасини ўрнатиш учун қўлланилади.

3. Иммитацион усуллар маркетинг вазиятига таъсир этувчи

ўзгарувчилар оддий тахлилий ечимлар мантикига мос келмаганда қўлланилади.

4. Статистика назариясида яратилган қарорлар қабул қилиш усуллари. Буларга ўйинлар назарияси, яъни хизмат кўрсатиш, стохастик дастурлаш усуллари қиради. Стохастик тавсифлаш учун солиқ тўловчиларнинг солиқ сиёсатидаги ўзгаришларга бўлган реакциясидан фойдаланилади. Нархлар таркиби, товарлар таклифи ва солиқ интизоми ҳолати тўғрисидаги фаразларни статистик синаш учун ушбу усулларнинг иккита асосий йўналишини ажратиш мумкин. Масалан, бу солиқ тўловчиларнинг солиқ қонунларига риоя қилиш даражаси, ишлаб чиқаришнинг ўсиши ва пасайишини ва солиқ тушумлари ҳажми ўзгаришининг таъсирини тадқиқ қилиш. Антогонистик ўйинлар усуллари солиқ тўловчилар билан солиқ маъмурияти ўртасидаги муносабатлардаги ожиз жойларни аниқлаш имконини беради.

5. Операцияларни тадқиқ қилишнинг детерминлаш-тирилган усуллари, биринчи навбатда қизиқли ва қизиқсиз дастурлаштириш. Бу усул қўп бир-бирига боғлиқ ўзгарувчилар мавжуд бўлиб, уларда оптималини танлаб олиш зарур бўлганда қўлланилади. Бу усуллар статистик тахлилнинг таркибий қисми ёки тахлилнинг мустақил воситаси сифатида қўлланилади. Бу усулларнинг иловаларидан бири бўлиб солиқ инспекторларининг оптимол иш билан таъминлаш даражасини танлаш, солиқ ишчиларининг мутахассислик миграциясини минималлаштириш ва бошқалр ҳисобланади.

Юқорида таъкидланган (усуллар) тадқиқотлар ва режалаштириш усуллари фандаги маълум усулларни тамомламайди, улар б5 дан қўп. Бу усулларнинг ҳаммаси у ёки бу тарзда махсус дастурлаш воситаларини қўллайди. Солиқ тадқиқотларини компьютерлаштириш солиққа тортиш базасини танлашда мўлжаллашга, барча даражадаги бюджетлар бажарилиши жараёнида вужудга келадиган солиқ вазиятларининг мумкин бўлган максимал сонини ҳисоблаш.

Назарий жиҳатдан режалаштириш усулини танлаш солиқ ёки солиқ гуруҳининг турига, солиқ тўловчининг турига боғлиқ эмас. Бунда солиқ режаларини ишлаб чиқишдан аввал қўйилган мақсад муҳим ҳисобланади. Амалий жиҳатдан у ёки бу солиқларни режалаштириш усулини танлаш солиқ мажбуриятининг техник жиҳозланганлиги ва ишчиларнинг малақаси даражасига боғлиқ. Давлат солиқ хизматини иншаклтизациялаш тизими 1997 йилда шаклланди ва барқарор фаолиятда юритилмоқда. Ижобий натижаларга солиқ хизмати таркибий қисмларини автоматлаштиришнинг иншаклцион-мантикий моделларини қўллаш билан эришилди.

Ҳозирда Давлат солиқ хизматида қўлланилаётган “Солиқ” автоматлаштирилган иншаклцион тизимлари қуйидаги вазифаларни бажаради:

1. Солиқ хизмати фаолиятининг тезлигини таъминлайди.
2. Солиқ тўловчилар ҳисоблари бўйича маълумотларнинг ишончлилиги ва назорат фаолиятларининг натижаларининг ишончлилигини оширади.
3. Солиқ ва бухгалтерия ҳисоботларини яхшилади.
4. Солиқ тушумлари динамикасининг чуқурлаштирилган тахлилин

Ўтказиш имконини беради ва солиқ тўловчилар таркиби ўзгаришини ва иктисодий ўсиш суръатларини ҳисобга олиб прогнозлаш ишларини ташкил қилиш учун маълумотлар банкни шакллантириш имконини беради.

5. Солиқ маъмуриятининг барча бўгинларини барча доирадаги слиқ кунунчилигидаги ўзгаришлар ҳақидаги маълумотлар билан таъминланиши учун шароит яратади.
6. Когозли хужжатлар айланишини қискартиради ва тахлилий ишларни ўтказишга вақт бўшатади.
7. Келажак учун солиқ тизимини ишлаб чиқиш мақсадида бошқарув қарорлари сифатининг юксалишига ва тезликнинг такомиллашишига имкон яратади.

Автоматлаштирилган иншаклцион тизимларни (АИТ) қўллаб алоҳида солиқ бўйича ва ўхшаш солиқлар гуруҳи бўйича солиқ тушумлари ҳажмини режалаштириш мумкин. АИС га ўхшаб ташкил этилган махсус компьютер дастурлари солиқ ва солиқ гуруҳлари таркиби бўйича кодлаштирилган. Бу жорий ва келажак учун солиқларни режалаштириш имконини беради.

Ўзаро бир-бирига боғлиқ бўлган барча молия режалари йигиндиси молия режалари тизими деб юритилади. Бу молия режалари тизими территорияларда, ҳудудларда пул маблагларини тақсимлашни, пул фондларини ташкил этиш ва улардан фойдаланишни, такрор ишлаб чиқариш жараёнида молиянинг алоҳида звенолари ролининг ифодаланишини ўз ичига олади.

Молиявий режалаштириш жараёнида бир неча хил режалар тузилади.

Умумдавлат фаолиятини ифодаловчи молия режаларига давлат бюджети, давлат социал сугурта бюджети, давлат мулкӣ ва шахсий сугуртаси молия режаси ҳамда территориал ва давлатнинг молия маблагларини кўрсатувчи йигма молиявий маблаглари киради. Бу молиявий режаларда давлат бюджети алоҳида ўрин тутди. Давлат бюджетида давлат билан турли мулк шаклига эга бўлган корхона, хўжалиқ ташкилотларининг молиявий муносабатлари акс этади. Унинг даромад қисмида даромадларни келиб тушиш манбалари кўрсатилади; харажат қисмида эса маблагларнинг социал-маданий тадбирларга, халқ хўжалигига, аҳолини ижтимоий химоялашга, бошқарувга, муҳофаага ва бошқаларга сарфланиши акс эттирилади. Давлат бюджетининг яна бир муҳим аҳамияти шундаки, у бошқа молия режалардан фарқ қилиб кунун тарикасида тасдиқланади. Молия режалари тизимида соҳалар молия режалари асосий ўринни эгаллайди ва бу ерда даромадлар ва харажатлар баланси муҳим рол ўйнайди. Ҳозирги пайтда корхоналар молиявий режалари бизнес режалар деб юритилмоқда.

Ҳар қайси режа мўлжалланган давр учун даромадлар ва харажатлар, молия ва кредит тизимларининг звенолари ўртасидаги алоқалар (ижтимоий сугуртага ажратма бадаллари, бюджетга тўловлар, банк кредити учун тўлов ва бошқалар) аниқланади.

Моддий ишлаб чиқариш соҳасида қискартирилган шаклда-молиявий режадан фойдаланилади. Молиявий режа даромад ва харажат қисмларида

(майда ва ўрта корхоналарда ҳамда бошқа шаклларда) бу даромадлар ва харажатлар балансидир.

Бозор иктисодиёти шароитида мамлакатнинг ривожланишида молиявий режалаштиришга талаб камайгани йўқ. У аввалгидай ишлаб чиқариш фондларининг кенгайтирилган доиравий айланишини молиявий ресурслар билан таъминлашга, молия-хўжалик фаолиятида самарадорликнинг юкори кўрсаткичларига эришишга, корхонанинг молиявий чидамкорлигини ва тўловга қобилиятини мустахкамлашга шароит яратиб беришга қаратилгандир. Хозирги пайтда аввалги директив режалаштириш тизими даврига қараганда молиявий режалаштириш сифатини ошириш мақсадга мувофиқдир, чунки бозор муносабатларида ўз фаолиятининг самарасизлиги, шу билан биргаликда молиявий режалаштиришда нотўғри ҳисоб-китобларни юритишда жавобгарликни корхонанинг ўзи тортади.

Янги хўжалик юритиш шароитида ўзининг катта ролини сақлаб қолган молиявий режалаштириш ўз навбатида қайта қурилган бўлиши лозим. Унинг мазмуни ва амалдаги шакллари хўжаликнинг янги иктисодий шароитлари бўлган ўзгаришлари билан боғлиқ ҳолда амалга оширилади.

Тадқиқотнинг (режалаштиришнинг) юкоридаги йўналишлари бўйича олинган натижалари солиқ таркибини, унинг элементларининг рационалиги (яъни, тўловчи, солиқ объекти, ставкаси, имтиёзлар ва бошқаларнинг рационалиги) ва жорий даврда аҳоли даромад солиғи бўйича қўлланилаётган концепцияни мос равишда баҳолаш имконини беради. Зарурият тугилганда Ушбу солиқнинг элементларининг тўғирланиши мумкин: солиққа тортиш прогрессияси, ставкалар ва даромадлар нисбати, солиққа тортилмайдиган минимум, имтиёзли тўловлар ва шу қабилар.

Тегишли омилли таҳлил режалаштирилаётган даврда қўлланилаётган ҳар бир солиқ бўйича амалга оширилади. Солиқни режалаштиришнинг бошқа усулиқаларини қўллаш қўйилган вазифанинг қийинлигига у ёки бу даражада боғлиқ бўлади. 1996 йилга қадар барча солиқ маъмуриятлари томонидан солиқ тушумларини аниқлашда энг оддий ёндашиш - эришилган натижага қараб режалаштириш қўлланилган. 1996 йил Солиқ АИТга ўтиш бошланди. Бу ҳудудий солиқ идораларининг техник жиҳозланиши, маълумотларни йиғиш ва қайта ишлаш жаҳон технологияси билимларининг тарқатилиши, прогрессив текширув комплексларидан фойдалана олиш ва малакаларни ҳосил қилиш ва бошқа кўп нарсалар қилинишини тақозо этади.

Автоматлаштирилган солиқни ривожлантиришга ўтиш-қимматли ва кўп меҳнат талаб қиладиган лекин жаҳон иктисодий тизимига киришга интилаётган мамлакат учун объектив зарурий жараён дир.

Молиявий кўрсаткичларнинг ҳам истикболли ҳам режали ҳисоб-китоблари турли хил усуллардан фойдаланишни тақозо этади: шулардан энг муҳимларига қуйидагилар қиради: экстраполяция усули, норматив (меъёрий), математик моделлаштириш, таққослаш усуллари қиради.

Экстраполяция усули молиявий кўрсаткичларнинг динамикасини намоён қилишда, уларни аниқлаш, ҳисоб-китобларда кўрсаткичларнинг жорий давридагилардан фойдаланади.

Норматив (меъерий) усул ўрнатилган иктисодий норма ва нормативлардан фойдаланишни талаб этади.

Математик моделлаштириш усули реал иктисодий ва ижтимоий жараёнларни бошқаришда турли молиявий моделларни тузишдан иборатдир.

Таккослаш усули илмий-техник, иктисодий, маданий ва бошқа омилларнинг жаҳон масштабидаги ривожланиш тизими билан ўзаро таккослашдан иборатдир.

Тактик ва стратегик режалаштириш максадларининг ечими шунингдек куйидагиларга имкон беради: солиқ жараёнини назорат фаолияти билан бутунлай камраб олиш, солиқ тўловчилар ўртасида кенг усулик ишларни ташкил этиш.

Солиқларни режалаштиришда риск даражаси ҳисобга олинади. Олдиндан кутилмаган ёки баҳоланаётган бошқа омил таъсири натижасида хақиқий келиб тушадиган солиқ тушумлари режадагидан 2-3 пунктга фарк қилиши олдиндан режада кўзда тутилади. Бу бюджет харажатлари бўйича режа вазифаларини имкон қадар юкори бажаришни таъминлайди.

Режадаги солиқ мажбуриятларини бажарилишида қабул қилинган солиқ концепцияси муҳим аҳамият касб этади. Уни тайёрлашда нафақат миллий солиқ қонунчилигини, балки халқаро тажрибани ҳам ҳисобга олиш муҳимдир.

Бюджетга солиқ тушумларини режалаштиришда фақатгина махсус органларгина қатнашмайди. Солиққа тортишнинг келажакда ривожланиши йўналишларини ишлаб чиқишда олимлар жамоалари, Давлат солиқ хизматининг мутахассислари ва реал солиқ прогнозлари билан кизикувчи шахслар қатнашади. Солиқ жараёнини демократиялаштиришнинг янги ва ижобий омили унда жамоат ташкилотларининг иштирок этиши бўлди. Солиққа тортиш бозорнинг ва давлатчиликнинг демократик асослари ташкил топган шароитларда барча даражадаги бюджетларнинг шаклланиши тўғрисида янгича масала кўяди. Ўз ўрнида умумдавлат солиқни режалаштириш жараёнига, унинг корпоратив менежмент билан ташкилий алоқасининг ўрнатилишига бўлган қарашлар, ёндашишлар ҳам янгича бўлиши лозим. Уларнинг иктисодий кизиқишларининг қарама-қарши бўлишига қарамай стратегияси битта мамлакат доирасида бир бутун барқарор иктисодий асос яратиш.

Бюджет-солиқ сиёсатида алоҳида регион ва ҳудудлар ривожланишини прогноз қилиши ва баҳолаш биринчи даражали бўлиб боради. Давлат ва корпоратив кизиқишлар бу ерда қесишади. Банкларнинг филиаллари тармоғини, молиявий саноат гуруҳларини, чет эл шўъба қорхоналарини мустақамлаш учун регионлардаги молиявий ресурслар етарлилиги асос бўлади. Давлат учун эса ҳудудлар молиявий базасининг мустақам бўлиши қайта тақсимлаш жараёнларининг яхшиланиши, пул воситаларининг трансферт кўринишидаги оқимларини қамайиши, ижтимоий-иктисодий қарама-қаршилиқларни бартараф этишга имконият яратади.

1.3. Бозор иктисодиёти шароитида солиқ тўловчиларнинг хулкий стратегиясини шакллантириш.

Иктисодиётнинг ривожланишининг бозор турига ўтиш солиқ тўловчилар олдида янги масалалар кўяди, бу масалаларнинг муваффақиятли ечими ишлаб чиқариш фаолияти жараёнида уларнинг молиявий ютуғига имкон беради. Чунки бозор маълум даражада стихияли тизимни намойиш этади, унинг учун ўтиш жараёнлари ўзига хос ҳисобланиб, солиқ тўловчилар хулкийнинг стратегиясини ишлаб чиқишдаги муҳим роль бозор компонентлари динамикасини прогнозлашга қаратилади.

Бозорда солиқ тўловчилар хулкийнинг варианти ҳақидаги қарорни қабул қилиш жараёни бир бозорнинг бошқасига ўтишини қамайтиришга имкон берувчи яхши ахборотли базада асосланган бўлиши керак.

Бозорда ишлаб чиқаришнинг тартибсизлиги ва ўзбошимчалигига қарамадан тадбиркор ўз ишлаб чиқаришини бозор динамикасини ҳисобга олиб тартибга солиш имконига эга. Ишлаб чиқариш жараёнини тартибга солишда иштираётган этувчи омиллардан бири бозорни таҳлил қилиб, ҳеч бир қийинчиликсиз олинувчи маълумот ҳисобланади. Шундай салмоқли харидорлар сони бизга бозор ҳажмини, товарни танлашга харидорлар хулкийнинг таҳлилини кўрсатади, бозор улушини тақсимлашни, нархнинг ва даромаднинг ўсиш индексини кўрсатади.

Янги товар билан бозорга чиқувчи тадбиркор тақлиф қилинадиган схема бўйича ҳам ўзини, ҳам аҳолини қониқтириш керак:

- салмоқли харидорлар сонидан келиб чиқиб бозор ҳажмини аниқлаш;
- аналогик ёки ўрнини алмаштирувчи маҳсулотни ишлаб чиқувчи рақобатчилар сонини аниқлаш;
- рақобатчи-товарларнинг нархини ва истеъмол хусусиятларини билиш;
- бозордаги харидорлар хулкийнинг матричасини ишлаб чиқиш ва унинг асосида рақобатчи-товарлар ўртасида бозорни тақсимлашнинг прогнозли баҳосини олиш;
- вақт бирлигида барча ишлаб чиқарувчиларнинг суммали савдоси асосида бозорни таъминлаш вақтининг ўртача катталигини аниқлаш;
- шахсий ишлаб чиқариш имкониятларини таҳлил қилиш асосида вақтни аниқлаш керак;
- ишлаб чиқариш харажатларининг суммали ҳажмини ва янгиликни ишлаб чиқиш ва ўрганиш билан боғлиқ харажатларни аниқлаш;
- 1-7 асосида янгиликни ишлаб чиқаришнинг рентабеллик даражасини аниқлаш ва уни эталон билан солиштириш;
- бозор улушини ўз фойдасига қайта тақсимлашга қаратилган рентабеллик даражаси эталонли белгидан ҳам паст бўлади.

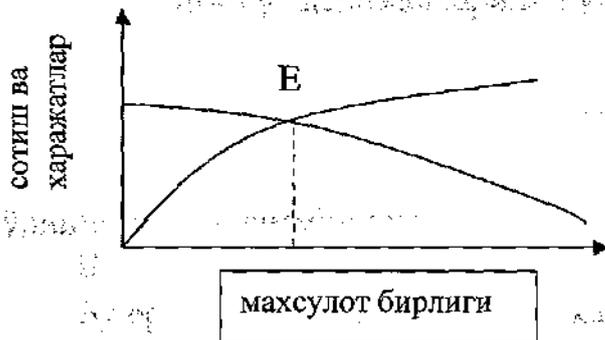
Бозор улушини қайта тақсимлаш дефицитининг келиб чиқиши туфайли мумкин эмас. Шу муносабат билан ишлаб чиқариш имкониятини қенгайтиришга капитал харажатларини ва матрицани тузиш керак:

- қорхонанинг қўшимча сотиш ҳажми вақт оралигида бозорни таъминлаш вақти ўртасида фарқни намойиш этади.

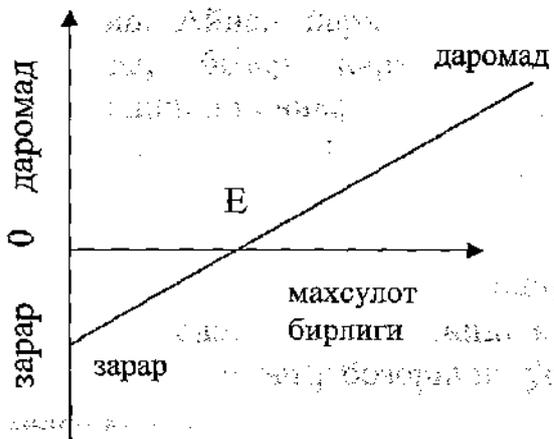
... - товарни ишлаб чиқариш рентабеллигини унинг эталонли белгиси орқали солиштириш йўли билан ишлаб чиқариш имкониятларини кенгайтиришга кўшимча капитал жамғармаларнинг мақсадга мувофиқлигини аниқлаш. Солиқка тортиладиган базаларнинг реал ҳажмини аниқлаш асосда мана шулар ётиши керак.

Барча ҳаракатлар таклиф этиладиган схеманинг барча параметрларини аниқлашга йўналтирилиши керак. Шу муносабат билан аниқлаш керакки, корхона фаолиятининг тузилиши тубдан ўзгаради, чунки ўз товарларининг сотилиш кафолати йўқолади. Бу дегани, корхоналар ўз ишлаб чиқариш фаолиятини улар учун янги омилларни ҳисобга олиб режалаштиришлари тавсия этилади. Уларни сотиш ҳажми бевосита уларнинг таснифининг бозор талабларига жавоб беришга тўғри келади. Сотиш ҳажмининг функцияси, харажатлар ва даромадлар кўриниши куйидагича бўлади (чизма 1-2 ларга қаралсин):

1-чизма. ...

2-чизма. ...

Шунинг учун маҳсулотни ишлаб чиқариш ва сотиш босқичида бозордаги маҳсулотларни тарқатиш прогнозини ишлаб чиқиш ва унинг асосида ишлаб чиқариш дастурларини ишлаб чиқиш керак. Бу жуда муҳимдир. “Нима учун биз бунча чуқур боряпмиз?” -деган савол пайдо

бўлади. Чунки, бир томондан харажатларга, бозорда товарларни таркатиш ва даромадни олиш имкониятларига тўқнашамиз.

Биз текшираётган иш доирасида бир хил жавобни бериб бўлмайди. Лекин бунга қарамадан таъкидлаш керакки, харажат ва даромад солиқ тўловчининг нафақат хулқ стратегиясининг асосини, балки солиқ тушумларининг хулқ тавсифини ташкил этади. Хар бир чизма (1, 2-чизма) солиқ катталиги билан асосланган. Бунинг ҳаммаси солиқ тизими олдида тузилгани сифатли ўзгартириш масаласини кўяди. Бу маблағларнинг давлат бюджетига келиб тушишнинг кўшимча оқимини излаш имконини беради. Солиқ тўловчининг хулқига таяниб биз унинг стратегиясини кўрсатишга ҳаракат қилдик.

Мисол: Тахлил қилинадики, бозор нархларининг I эластиклиги билан характерланади, у ерда ўсиш товарнинг реал қиймати P нинг узлуксиз пасайиши билан чакирилади, шундай қилиб, талаб катталиги нархнинг пасайишига пропорционал ўсади. Иктисодий назарияга мувофиқ мазкур ишлаб чиқарувчи нархларнинг ўз сиёсатини сайлайди, шу тарзда келажакда ҳисобга олинган ўз даромадларини кўпайтириш учун, яъни

$$\int_0^{\tau} \pi_i(t) e^{-rt} dt \rightarrow \quad (6)$$

кўринишдаги муаммони ҳал қилиш учун.

Бундан, $\pi_i(t) = [p_i(t) - C_i(t)]Q(t)$ (7)

Бу ерда: C(t) – товар ишлаб чиқариш таннари,

r – дисконтли коэффициент,

t – прогнозли давр,

Рақобатли бозорда бозор улуши бошқалар томонидан белгиланадиган нархга боғлиқдир. Бирок илгор янги товар учун тахмин қилиш маънолидир. I Нарх солиқнинг давлат бюджетига тушишининг тўлалигини аниқловчи бош омилдир. Айнан нарх орқали солиқ амалга оширилади. Бошқача қилиб айтганда, бозор нархи берилган суратда k бозорнинг мунтазам катталанишини чиқариш учун пасайтирилади, яъни:

$$Q(t) = Q_0 e^{-kt} \quad (8)$$

Бу ерда: Q_0 – бозор талабидир, t=0 бўлганда.

Бозорда талаб нархнинг ε доимий эгилувчанлиги билан (ижобий сон билан аниқланган), бозорнинг ўсиш суръати бозор нархнинг пасайишини талаб қилади.

$$P = P_0 e^{-kt} \quad (9)$$

Бу ерда: $\epsilon = -\frac{dQ}{dP} \cdot \frac{P}{Q}$ (10)

II БОБ. БЮДЖЕТГА ТЎЛОВЛАР ВА СОЛИК ТУШУМЛАРИНИ ПРОГНОЗЛАШНИНГ АМАЛ КИЛУВЧИ ТИЗИМИ

2.1. Бюджет даромадаларини соликли ва соликсиз тушумларини прогнозда йигма жадвалларнинг тугган ўрни ва улардан фойдаланиш зарурияти.

Соликли ва соликсиз тушумларни амалга ошириш юридик шахслардан пулсиз, жисмоний шахслар томонидан эса, нақд пул билан ва пул ўтказиш йўли билан амалга оширилди.

Солик тўловчи соликлари ва соликсиз туловларни ортикча тўлаган тақдирда солик тўловчининг ёзма аризасига кўра ўттиз кун ичида кайтариб берилади ёки келгуси тўловлар ҳисобига ўтказилади.

Соликли ва соликсиз туловлар бюджетга куйидаги тартибда ўтказилади:

- асосий сумма;
- ҳисоблаб чиқилган пеня;
- жарималар.

Солик ишини юритиш масалаларига тўлик амал қилган ҳолда ва уни бажариш шарти билан прогноз бўлими ташкил қилишади ва унга бўлим бошлиғи раҳбарлик қилади.

Ҳар бир солик инспекциясида солик тўловчиларни ҳисоботи олиб борилади ва ҳисобланган ва бюджетга ўтказилган солик ва тўловларни, молиявий жарималарни ва кўрилган тадбирларни ҳисобини олиб боради.

Соликли ва соликсиз тушумлари баъорат кўрсаткичларини назорат қилиш, боқиманда суммаларини камайтиришда, муддатида тўланмаган солик ва бошка мажбурий тўловларни, Давлат божи суммаларини корхона ва ташкилотларнинг мол-мулки ҳисобидан ундириш, кўрилган ишларни кечиктирмасдан хўжалик судларига узатилишини таъминлашда улар бошқармага келаётган статистик ҳисоботларни таҳлил қилиш билан чекланмасдан, жойларга чиқиб текшириш ўтказадилар. Зарур бўлса амалий ёрдам кўрсатадилар.

Солик тўловчиларнинг тўлаган суммалари, келиб тушган, қайд қилинган ва кайтариб юборилган тўловлар ҳисоби, аниқланган конунбузарликлар сони, кўрилган жазо чоралари ва ундирилган жарималар миқдори ҳақидаги маълумотномалар илова қилинади.

Давлат бюджети даромадлар ҳисобида куйидаги ишлар амалга оширилади. Туман (шаҳар) давлат солик инспекцияларида ва юқори солик органларида давлат бюджети даромадлар қисмига Молия вазирлиғи томонидан тасдиқланган бюджет даромадлар қисмига асосан хўжалик юритувчи субъектлардан ундириладиган солик ва бюджет тўловлари ҳисобини юритиш, бундан ташқари хужжатли текширишлар натижасида кўшимча ҳисобланган солиқлар ва бюджет тўловлари, уларга ҳисобланган молиявий жарималар ҳисобини юритиш, солик конунчилигини бузган фуқароларга қўлланилган маъмурий жарималарни ҳисобга олиш, бошка йигимлар ва тушумларнинг ҳисобини юритишдан иборат.

10.10. Давлат бюджетига соликли ва соликсиз тўловларни ҳисобга олишда куйидаги ҳужжатларга асосланади ва ҳисобот тайёрланади:

10.10.1 - молия бўлимларидан ва банклардан олинган солик ва бюджет тўловлари кўчирмаларига асосан;

10.10.2 - банк томонидан тасдиқланган тўлов топшириқномалари нусхаларига асосан;

- катъий ҳисобдаги тўлов ҳужжатларига асосан;

10.10.3 - Юкоридаги тўлов ҳужжатларига асосан молия ва солик органларидан шакл №25 жамлама реестрга солик ҳамда бюджет тўловлари туширилади.

Шакл №25 реестр бўйича ҳисобга олинадиган солиқлар ва йигимлар туман давлат солик инспекциясидан рўйхатдан ўтган солик тўловчи юридик ва жисмоний шахсларнинг солик ҳамда бюджет тўловлари бўйича очилган шахсий варакалари ҳар бир солик тури бўйича алоҳида юритилади.

10.10.4 - Солиқ тўловчиларнинг шахсий ҳисоб-варакалари куйидаги ҳужжатлар асосида тўлдирилади:

- Солиқ тўловчилар томонидан тўлдирилган йиллик ва чоракли бўнақ тўловлари тўғрисидаги маълумотномага асосан;

- Солиқ тўловчиларнинг солиқ ҳисоботларига, солиқ тўловлари ҳисоб-китобларига, даромадлар тўғрисидаги декларацияга, тўлов топшириқномаси ва бошқа солиқ солиш бўйича ҳужжатларга асосланган.

10.10.5 - Текшириш далолатномаларига, солиқ инспекцияси ва назорат органларининг баённома ва қарорларига асосан.

Агарда текшириш натижалари бўйича, яъни солиқ инспекцияси ва назорат қилувчи органлар ходимлари томонидан кўшимча ҳисобланган солиқларга, молиявий ва маъмурий жарималарга солиқ тўловчининг ҳар бир солиқ тури учун алоҳида шахсий варакалари юритилади.

Шакл № 25 жамлама реестрга асосланиб, Шакл № 1-Н (қиска) қунлик ва Шакл № 2 (тўлик) ҳисоботлар, туман давлат солиқ инспекцияларида ва юкори солиқ органларида давлат бюджетининг даромадлари қисмига тушадиган тўловлар бўйича қунлик, ойлик, чораклик ва йиллик ҳақиқий тушум учун ҳисобот тузилади.

10.10.6 - Молия вазирлиги томонидан тасдиқланган бюджет даромадлар қисми классификациясига асосан ҳамда солиқ кодексига биноан куйидаги ҳисоб варақларда солиқлар ва йигимлар ҳисоби юритилади:

- Кўшилган қиймат солиғи ва акциз солиғи қарточка №3 ва №6 шаклларда;

- юридик шахсларнинг даромад (фойда) ва мол-мулк солиғи қарточка шаклда;

10.10.7 - шунингдек қарточка №4 шаклда янги даромад солиғи бўйича, қўшма қорхоналар бўйича, ягона солиқ тўловчилар бўйича, хусусий қорхоналар солиқлари бўйича ҳисоблар олиб борилади.

10.10.8 - қарточка №9 шаклда қўшма қорхоналарнинг акция, облигация ва қимматли қозғалдиҳлар бўйича олган дивидендлари ҳисоби, чет эл юридик шахсларининг Республикамизда олган даромадлари бўйича тўловлар ҳисоби юритилади;

- Давлат томонидан мусодара қилинган товар ва моддий қийматликлар,

эгасиз моллар бўйича тушумлар ҳисоби карточка №8 шаклда;

- маъмурий ва молиявий жарималар ҳисоби шакл №11 китобида ёки №25 реестрда;

- жисмоний шахслардан ундириладиган даромад солиғи, мол-мулк солиғи ва ер солиғи ҳисоби №1 ва №26 шахсий ҳисоб дафтарларида олиб борилади.

Хулоса сифатида айтадиган бўлсак, бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида солиқлар бўйича ҳисобларни ва ҳисоботларни такомиллаштириш муҳим муаммоларидан биридир.

Маъмурий бошқарув тизими шароитида пул даромадларининг ва йигимларининг тақсимланиши ва туркумланиши, уларнинг марказлашган ва марказлашмаган фондларда пул маблағларининг гуруҳланиши директив режалаштириш орқали аниқланар эди. Бозор иқтисодиёти шароитида режалаштириш бошқарув функцияси сифатида, ижтимоий ва иқтисодий фаолиятнинг барча томонларининг умумий шаклини қабул қила олмайди. Бундан келиб чиққан ҳолда, бозор иқтисодиётида ишлаб чиқариш жараёнида ҳамда товарлар ва хизматлар реализациясида ҳуқуқ ва аниқловчи усул бўлиб - пул, баҳо, қиймат қонуни, талаб ва таклиф қонунини ўз ичига олган бозор механизми билан ташкил қилади.

Бозор механизмининг бундай муҳити режалаштириш элементлари иштирокида ишлаб чиқариш ва алмашув натижаларини аниқловчи прогноз услубиёти амал қилишини аниқлаб беради.

Бозор иқтисодиёти шароитида мамлакатнинг ривожланишида молиявий режалаштиришга талаб қамайгани йўқ. У аввалгидай ишлаб чиқариш фондларининг кенгайтирилган доиравий айланишини молиявий ресурслар билан таъминлашга, молия-хўжалик фаолиятида самарадорликнинг юқори кўрсаткичларига эришишга, корхонанинг молиявий чидамқорлигини ва тўловга қобилиятини мустаҳкамлашга шароит яратиб беришга қаратилгандир. Ҳозирги пайтда аввалги директив режалаштириш тизими даврига қараганда молиявий режалаштириш сифатини ошириш мақсадга мувофиқдир, чунки бозор муносабатларида ўз фаолиятининг самарасизлиги, шу билан биргаликда молиявий режалаштиришда нотўғри ҳисоб-китобларни юритишда жавобгарликни корхонанинг ўзи тортади.

Янги хўжалик юритиш шароитида ўзининг катта ролини сақлаб қолган молиявий режалаштириш ўз навбатида қайта қурилган бўлиши лозим. Унинг мазмуни ва амалдаги шакллари хўжаликнинг янги иқтисодий шароитлари бўлган ўзгаришлари билан боғлиқ ҳолда амалга оширилади.

Ҳозирги пайтда молиявий режалаштириш бозорнинг конъюктурасини ҳисобга олган ҳолда бирор бир воқеликнинг бўлиш эҳтимоли борлигини ва шу билан биргаликда моддий, меҳнат ва молиявий ресурсларнинг ҳолатининг ўзгаришини ҳисобга олган ҳолда корхонанинг фаолияти асосларини таъминламоғи лозим.

Молиявий ва хўжалик мустақиллигини мавжуд шароитида корхонанинг ўзи мустақил тарзда ўзининг режаларини ишлаб чиқади ва бунда унинг ягона мақсади-хўжаликни юқори самарадорликка етказишдир.

Шунинг учун ҳам молиявий режалаштиришда катта эътиборни корхона ўзининг ички резервларини тўлик намоён қилишга, ишлаб чиқариш воситаларидан самарали фойдаланишга, моддий меҳнат ва пул ресурслардан унумли фойдаланишга, ишлаб чиқаришни тўғри ва яхши ташкил қилишга ва бошқаларга қаратилгандир.

Бозор иқтисодиётига ўтиш билан боғлиқ ўзгаришлар молиявий режалаштириш усулларида ўз аксини топади. Агар яқин вақт ичида бозорнинг конъюктураси ва у билан боғлиқ корхонанинг амал қилиши тўғри ва аниқ ҳисоб-китоб қилинган бўлса, унда корхонанинг тараккиёти узок муддатли жараёнлар орқали факатгина прогнозлаштирилади.

Шунинг учун ҳам молиявий режалаштириш, бир томондан яқин вақт ичида молиявий кўрсаткичларни аниқ ҳисоб-китобига ва уларнинг белгиланган молиявий ҳужжатдаги баланс боғланишига қаратилса, иккинчи томонда эҳтимоллик ва кўп вариантлик характерга эга бўлган прогноз ҳисоб-китобларига қаратилгандир.

Молиявий режалашнинг янги мазмуни бош воситасини ҳам талаб қилади, яъни аввал молиявий кўрсаткичларни ҳисоб-китобида фойдаланилган усуллар каторида, иқтисодий математик усуллардан ва моделлаштиришдан кенг фойдаланиш зарурдир.

Бир йил давомида камраб олинган молиявий жараёнлар ўз аксини корхонанинг молиявий режасида топади.

Молиявий режа аввалгидек даромадлар ва харажатлар баланси шаклида даромадларнинг ва йигимларнинг келиб тушиши, маблағларнинг сарфланишини акс эттирувчи корхона молия хўжалик фаолиятининг ҳамма томонларини акс эттиради. Албатта, бунда баланснинг тузилиши корхона фаолиятининг барча соҳалари бўйича ишлаб чиқилган, яъни ишлаб чиқариш, маиший, инвестицион, ижтимоий ва бошқа фаолиятлари бўйича режа ҳисоб-китобларидан фойдаланишни талаб этади.

Даромадлар ва харажатлар баланси бозор иқтисодиёти шароитида риоя қилиш шарт бўлган бир неча умумий тамойиллари бўйича бошқарилиши керак. Шунинг учун ҳам молиявий ресурслардан фойдаланишнинг аниқ йўналишини аниқлаётган пайтда тушаётган тушум даражасининг фарқини ҳисобга олиш ва харажатларни танлаш ва бу орқали юқори рентабелликни таъминлаш назарда тутилмоғи лозим.

Узок муддатли сарф харажатларни танлашда энг иқтисодли молиялаштириш усулларни кўзда тутмоқ лозим.

Даромадлар ва харажатлар балансини тузаётган пайтда албатта корхона фаолиятига кучли таъсир қилувчи инфляция жараёнини ҳисобга олиш керак.

Ишлаб - чиқариш хўжалик фаолиятидан келувчи фойда, яъни амортизация ажратмаларнинг келиб тушиши, ишлаб чиқариш сферасига ва ижтимоий инфратузилмасига келувчи капитал қўйилмаларига келган харажатлар, корхона учун бажарилган ишлар ва кўрсатилган хизматларга тўловлар, резерв фондига бадаллар инфляция таъсирида бўладилар. Шунинг учун ҳам даромадлар ва харажатлар балансида инфляциянинг ўсиш индексини ҳисобга олган ҳолда уларнинг коррективокасини назоратда

тутмок лозим. Корхонанинг молиявий режасида кўрсаткичларнинг умумий доираси бўйича режа ҳисоб-китобларининг якуний натижалари кўрсатилади. Бу кўрсаткичлар турли хил молиявий ресурсларнинг келиб тушиши ва улардан фойдаланишнинг йўналишларини хусусиятлайди.

Корхонанинг даромадлар ва харажатлар балансининг мазмуни молиявий жараёнларни акс эттириб, таркибий тузилиши 4 та бўлимдан иборат.

1 - бўлим. "Даромадлар ва маблағларнинг келиб тушиши". Бунга барча банкдан ва давлатдан (бюджет ва бюджетдан ташқари фондлар) келиб тушадиган маблағлардан ташқари, корхонанинг барча молиявий ресурслари киради. Бу бўлимнинг кўрсаткичлари таркибига қуйидагилар киради: асосий фаолиятдан келган фойда, кимматли коғозлар бўйича фоизлар ва дивидендлар, илмий тадқиқот характеридаги шартнома бўйича ишлардан келадиган даромадлар, амортизация ажратмалари, ҳисобдан чиқарилган мулкнинг сотилишидан тушган маблағлар ва бошқалар.

2 - бўлим: "Харажатлар ва маблағларни ажратиш". У ўзида ишлаб чиқаришни кенгайтиришга молиявий ресурслардан фойдаланишни, фаолиятнинг энг яхши натижаларини иқтисодий рағбатлантиришни, оператив ва бошқа харажатларни акс эттиради. Бу бўлим ўз ичига қуйидагиларни олади: капитал қўйилмалар, иқтисодий қўйилмалар, ривожланиш фондига ажратмалар, кимматли коғозларни харид қилишга кетган харажатлар, турли хил ажратмалар ва бошқалар киради.

3 - бўлим: "Корхонанинг банк муассасалари билан ўзаро кредит муносабатлари". Бунда корхонанинг олган ссуда бўйича қарзлари назарда тутилади, уларнинг қайтарилиши ва кредитдан фойдаланиши учун фоиз тўловлари акс эттирилади: Бу бўлим 2 қисмдан иборатдир: даромад қисмида корхонанинг олган ссудалари акс эттирилади, харажат қисмида - уларнинг вақти билан қайтарилиши ва улардан фойдаланганлик учун фоиз тўловлари акс эттирилади.

4-бўлим: "Корхонанинг бюджет ва бюджетдан ташқари фондлар билан ўзаро муносабатлари". Бу бўлимга бир томондан бюджет ва бюджетдан ташқари фондлардан маблағларнинг келиб тушиш тартиби акс эттирилади.

Нотижорат фаолияти билан шугулланувчи ташкилот ва муассасалар ўзларининг молиявий режаларини мустақил равишда ишлаб чиқади. Бунда бюджет маблағлари ҳисобига молиялаштирилган муассасалар харажатлар сметаларини ташкил қиладилар, ўзининг талабларига нафакат бюджет маблағлари ҳисобига, балки молиявий ресурсларнинг бошқа хил турлари билан жавоб берган ташкилот, муассасалар харажатлар ва даромадлар сметаларини ишлаб чиқарадилар. Тижорат фаолияти билан шугулланувчи корхоналарнинг молиявий режаларидан сметанинг асосий фарқи шундан иборатки, сметада харажатлар тўлиқ кўрсатилади, даромадлар эса турли хил манбаларнинг қисмларидангина намоён бўлади.

Шу муносабат билан солиқ тўловларини бюджет ёки бюджетдан ташқари фондларга қай тарзда тўланиш усулларини кўриб чиқиш лозим.

Солиқ қонунчилигига асосан улар 3 усулдан иборат:

200 - Пулли, яъни нақд пулли ёки нақд пулсиз;

201 - Мол-мулк ҳисобига тўлаш (натура холда), шу жумладан валют маблағларини ва кимматбаҳо коғозларини;

- Мол-мулкни мусодара қилиш ва дебиторлик қарзлар ҳисобига Кўрсатиб ўтилган солиқ тўлаш усулларини тўланишига кўра ҳам гуруҳлаш мумкин, яъни ўз иш хаки билан мустақил тўлаш ёки **унинг** мажбурий ундирилиши, солиқ тўловчи тўловни солиқ органлари **кисоаб** билан амалга оширади, масалан: солиқ органларининг **солик** боқимандаларини солиқ тўловчиларнинг мол-мулки ёки дебиторлик қарзлари ҳисобига қоплайдилар, (агар улар пул маблағларига эга бўлмаса). Лекин аксарият тўловлар сўмданақдсиз ҳисоб-китоб йўли билан амалга оширилади, яъни солиқ тўловчининг банкдаги ҳисоб-китоб рақамидан берилган тўлов топшириқномасига асосан шу банкдаги бюджет рақамига ўтказилади.

202 - Солиқ тўловларининг асосий манбаи юридик шахсларнинг даромади ҳисобланиб, улар қуйидаги тартибда амалга оширилади:

- Аввало қонунчилик асосида билвосита солиқлар ҳисобланади;

- Кейин эгри солиқлардан ташқари барча умумдавлат солиқлари ҳам ер ва мол-мулк солиғи ҳисобланади;

- Сўнгра солиқ қонунчилигига мувофиқ фойда (даромад) солиғи ҳисобланади;

203 - Нихоят бошқа маҳаллий солиқлар ва йигимлар ҳисобланади.

204 - Солиқли ва солиқсиз тушумларни бюджетга ўтказиш учун ҳисобланган солиқ тушум суммаларини юқорида кўрсатилгандек қўлланган холда амалга оширилиши керак.

Демак солиқли ва солиқсиз тушумларни бюджетга ўтказиш ва ҳисобини олиб бориш тўғри ташкил этилгандагина бюджетга тушадиган маблағлар барқарорлашади.

Қорхоналар фаолияти турлари, мулк шакллари ва бошқа белгиларига кўра йигма жадваллар тузиш услубиёти ва уни янада мукаммалаштириш йўллари солиқ бюджет тизимининг ислох қилиниши учун қуйидагиларга амал қилишни эътироф эттиради, яъни:

1. Солиққа тортиш тизимини бир хиллаштириш борасидаги ишлар;

2. Ресурс солиқлари ва тўловлари борасида;

3. Солиққа тортиладиган базани кенгайтириш борасида;

4. Фойда солиғи борасида;

5. Қўшилган қиймат солиғи борасида;

6. Бюджетнинг даромадларини мустаҳкамлаш борасида муҳим ўзгартиришлар ва шу масалалар бўйича бюджет тасдиғида кенг миқёсида таҳлил қилишни режалаштириш ва келажакда амалга қиритиш керак.

Давлат харажатлари сиёсатининг яқин истикболдаги асосий йўналиши давлат сарфлайдиган маблағлардан фойдаланиши самарадорлигини ошириш ва уларнинг аниқ мақсад ва манзилга йўналтириш тамойилидан иборат бўлади. Бюджет сиёсатининг макроиктисодий нисбатларини тартибга солишнинг самарали воситаси эканлигини ҳисобга олиб давлат бюджетининг шаклланишида инфляция даражасини пасайтириш асосида ишлаб чиқаришнинг барқарорлигини мустаҳкамлаш ва иктисодий қудратни янада

ошириш учун шарт-шароитларни яратиш, молиявий ресурсларни иктисодиётни ривожлантиришнинг устивор йўналишларидан тўплаш вазифалари ўртага қўйилади.

Ижтимоий барқарорликнинг таъминланиши, аҳолининг турмуш даражасини ошириш учун шарт-шароитларнинг яратилиши бюджет сиёсатининг мухим вазифасидир.

2.2. Маҳаллий бюджет даромадларини прогноз қилишда солиқ тушумларини гуруҳлашнинг амалдаги ҳолати.

Ўзбекистон Республикаси солиқлар тизимида солиқ тўловчилар икки гуруҳга бўлинади: юридик шахслар ва жисмоний шахслар.

Солиқ тўловчилар - қонун ҳужжатларига кўра солиқ тўлаш мажбурияти юкланган жисмоний ва юридик шахслар ҳамда тўловчиларнинг бошқа тоифалари.

Ўзбекистон Республикаси Солиқ Кодексида (13-модда) хилма-хил мулк шаклидаги бирлашмалар, кохоналар ва ташкилотлар қисқача юридик шахслар деб аталади.

Ўзбекистон Республикасининг аста секин ижтимоий химояланган эркин бозор иктисодиётига ўта бориши республикада ўрта ва кичик бизнес фаолиятига қулай шароитлар яратилаётганлиги хилма-хил мулк шаклидаги: хусусий, кооператив, ширкат, акционер ва кўшма корхоналар орқали тадбиркорликни ривожлантиришга кенг шароит яратилмоқда. Бунинг ҳаммаси солиққа тортиш мақсадида юридик шахслар сонини кўпайишига олиб келмоқда. 2008 йилда кичик ва ўрта бизнеснинг ялпи ички маҳсулотдаги ҳиссаси ўсиб 48,2 фоизни ташкил этди. Жами 435,9 мингдан ортиқ юридик шахслар мавжуд, шу жумладан 200 мингдан ортиги кичик корхоналар ва фирмалар мавжуд (жадвал 1 га қаралсин).

1- жадвал

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини 2000-2008 йил ҳолати *

Курсаткичлар	Йиллар								
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Сони	149300	177700	215700	229600	237500	308700	399216	435984	435888
Ишлаб чиқарилган маҳсулотлар	3364	3619,7	4046,8	4386,8	4974,6	5641,2	11978,5	1510,7	18801,1
ЯИМ га бўлган нисбати	31,5	33,8	34,6	35,5	35,6	38,2	42,1	45,7	48,2

*Ўзбекистон Республикаси Статистика қўмитасининг 2000-2008 йил маълумотлари асосида ҳисобланган.

Юридик шахс деб ўзининг ихтиёрида, қарамоғида, фойдаланишида мулкка эга бўлган, ўзининг мажбуриятларини шу мулк билан қайтара оладиган, бухгалтерия баланси ҳамда банкда ҳисоб счётига эга бўлган

шахсларга айтилади. Юридик шахсларнинг статистика органларида ўз фаолият кодлари кўрсатилган бўлади.

Солиқли ва солиқсиз тўловларни тўловчи юридик шахсларни иктисодиётни тармоқ ва сохаларига караб саноат, транспорт, қурилиш, кишлок хўжалиги, коммунал хўжалиги, алоқа ва бошқалар бўлиши мумкин. Фаолият турларига караб ишлаб чиқариш, тайёрлов, воситачилик, биржа, банка хизматлари ва бошқалар, турларга бўлиш мумкин.

Демак, хулоса қилиб айтадиган бўлсак юридик шахслар фойдасига солиқли ва солиқсиз тўловчилари бўлиши учун қуйидаги шартларга эга бўлиши зарур:

- 1.Бирор фаолиятдан даромад (фойда)га эга бўлиши;
- 2.ўзининг мулкига эга бўлиши;
- 3.Мустақил бухгалтерия балансига эга бўлиши;
- 4.Банкда ҳисоб счётига эга бўлиши зарур.

Шу кўрсаткичларнинг бирортаси йўқ бўлса ҳам бундай юридик шахс солиқ тўловчи бўла олмайди.

Юридик шахслардан олинадиган даромад (фойда) солигининг тўловчилар мулкчилиқ шаклига караб қуйидагича гуруҳланади:

1. Давлат мулки шаклидаги корхоналар.
- 2.Жамоа мулки шаклидаги корхоналар.
- 3.Хусусий корхоналар

Юридик шахслардан олинадиган кўшилган қиймат солигини тўловчилари мулкчилиқ шаклидан катъий назар, иктисодиётнинг тармоқ ва сохалари бўйича қуйидаги гуруҳларга бўлинади:

1. саноат корхоналари
2. қурилиш ташкилотлари
3. саноат корхоналари
4. қурилиш ташкилотлари
5. кишлок хўжалиқ корхоналари
6. таъминот сотиш, воситачилиқ ташкилотлари
7. транспорт
8. банклар
9. сугурта ташкилотлари
10. савдо корхоналари
11. умумий овқатланиш корхоналари
10. маиший ва коммунал хизмат корхоналари
11. маданий-маърифий, томоша-кўнгилочар муассасалар
12. медицина муассасалари
13. биржалар
14. акционерлик жамиятлари ва шерикчиликлари
15. масъулияти чекланган жамиятлар
16. жамоат ташкилотлари
17. хорижий фирмалар, юридик шахс ва жисмоний шахслар

иштирокидаги кўшма корхоналар.

18. кичик корхоналар

19. кооперативлар

20. хўжалик юретишнинг бошқа шаклидаги корхоналар.

21. Ўзбекистон Республикасида давлат бюджетига туланадиган солик ва йигимларнинг ҳал қилувчи қисмини юридик шахслар тулайди.

Президентимиз И.Каримов таъкидлаб ўтганидек: «...макроиктисодий нисбатлар, инфляцияни пасайтириш, пул ҳажмини ва давлат бюджета тақчиллигини чеклаш - буларнинг барчаси бозор механизмига амал қилишнинг, иктисодий, молиявий барқарорликнинг ва собитқадамлик билан ўсишнинг муқаррар, энг муҳим шартидир».

Юридик шахслар тулайдиган соликлар ва йигимлар таркиби куйидагилардан иборатдир:

1. Умумдавлат (Республика) бюджетига тулайдиган соликлар ва йигимлар ҳисобидан юридик шахслар тулайдиган соликлар:

- Юридик шахслардан олинадиган даромад (фойда)га солик;
- Қўшилган қиймат солиғи;
- Акциз солиғи;
- Ер ости бойликларидан фойдаланганлик учун солик;
- Экология солиғи;
- Божхона божи;
- Давлат божи;
- Қимматли қозғаларни рўйхатдан ўтказиш йигими;
- ДАН йигими;
- Жарималар;
- Бошқа тўловлар.

2. Маҳаллий бюджетга тулайдиган соликлар ва йигимларнинг ҳисобидан:

- Мол-мулк солиғи;
- Ер солиғи;
- Кичик бизнес учун ягона солик;
- Инфратузилмани ривожлантириш солиғи;
- Савдо ҳуқуқини олиш йигими;
- Тадбиркорлик билан шугулланувчи юридик шахсларни рўйхатдан ўтказиш йигими.

Юридик шахсларни солиққа асосий заруриятларидан бири бу давлат бюджетини маблағ билан таъминлашдир.

Юридик шахслар ўзларига юклатилган солиқларни ҳисоблаш ва бюджетга ўз вақтида, тўлиқ тўлаш жавобгарлигини олганлар.

Уларнинг тўлайдиган солиқлари асосан нақд пулсиз, яъни корхона, ташкилот, бирлашманинг банкдаги ҳисоб сўётларидан маблағни ўчириб, республика ёки маҳаллий бюджет сўётларига ўтказиш йўли билан амалга оширади. Қоида бўйича ҳар қандай юридик шахс ўз солиқ ва бошқа мажбурий тўловларни белгиланган вақтда бюджетга тўлиқ ўтказишга

мажбурдирлар. Бунинг учун улар солик ва бошка тўловларнинг муддати келган кунгача пулларни ўтказиш хужжатлари бўлмиш тўлов топшириги, чекларни ёзиб банкларга топширган бўлишлари керак.

Агар тўлов топшириклари ўз муддатида ёзилиб банкларга топширилмаган бўлса солик идоралари ўзларининг инкассо-тўлов талабномалари оркали ундириб оладилар.

Хар бир ўз вақтида бюджетга ўтказилмаган кун учун ўтказилиши керак бўлган солик суммаси ҳисобидан 0,07 фоиз пеня ҳисобланиб соликка кўшимча равишда бюджетга мажбурий ундирилади. Албатта пеня суммасининг кўпайиши корхонанинг молиявий ҳолатига салбий таъсир кўрсатади. Пеня корхона учун кўшимча солиқдир.

Юридик шахсларнинг ҳамма соликлари нақд пулсиз тўланади. Бирок, айрим йигимлар (давлат ва божхона божлари) нақд пулли бўлиши мумкин.

Юридик шахслар солиklarини нақд пулсиз тўланиши жуда катта иқтисодий аҳамиятга эга. Пул ўтказишлар тезлашади, ижтимоий харажатлар тежалади.

Жисмоний шахслар юридик шахс макomini олмаган шахслардир. Бундай шахсларга Ўзбекистон Республикаси фуқоролари, фуқоролиги бўлмаганлар ва чет эл мамлакатлари фуқоролари киради.

Ўзбекистон Республикаси солик қонунчилигига биноан соликка тортиш мақсадида солик тўловчилар юридик шахслар ва жисмоний шахсларга бўлинган. Давлат бюджети даромадларининг 75 фоизидан ортигини юридик шахслар тўлайдиган солиқлар ташкил этади. Жисмоний шахслар тўлайдиган солик ва йигимлар эса қарайиб бюджет даромадининг 25 фоизини ташкил этади.

Жисмоний шахслар тўлайдиган солиқларнинг хусусияти шундан иборатки, солиқ жисмоний шахснинг тўғридан-тўғри ўз даромадидан олинади. Солиқлар ва йигимлар асосан бюджетга нақд пул тўлаш йўли билан ўтказилади, айниқса тадбиркорлик фаолиятидан қатъий ставкали солиқ олдиндан тўлаб қўйилади.

Шундай экан бу ерда солиқ тўловчи жисмоний шахс билан солиқ ундирувчи ўртасида тўғридан-тўғри пул муносабатлари мавжуд.

Шунинг учун жисмоний шахслар солиқларини ундирувчи инспекторлар ўта маданиятли, ширин сўз бўлиши билан бирга жисмоний шахслар солиқларини ҳисоблаш ундириш тартиб-қоидаларини, солиқ қонунчилигини чуқур билиши керак. Шу шартлар бажарилган тақдирда бюджетга жисмоний шахслардан меъёридаги солиқ ва йигимлар тўлиқ тушишлиги таъминланади.

Жисмоний шахслар солиқларини ҳисоблаб чиқариш асосан икки йўл билан олиб борилади.

1. Жисмоний шахсларга даромадлар тўловчи юридик шахслар ўзларида мавжуд бўлган хужжатлар асосида уларнинг солиқларини ҳисоблайдилар.

2. Юридик ва жисмоний шахслар тақдим қилинган маълумотнома ва хабарномалар асосида солиқ хизмати идоралари томонидан ҳисобланади.

Жисмоний шахсларга хўжалик меҳнат шартномаси, фукоролик-хукукий шартномалари бўйича иш хаки мукофот ва бошқа катор даромадлар тўловчи корхона, ташкилот, муассаса солиқларини тўлиқ тўтри ҳисоблаш ва ўз вақтида бюджетга ўтказиб бериш жавобгарлигини ўз зиммаларига оладилар. Фукороларнинг олган даромадлари тўтрисида солиқ идораларига ҳамда фукорога билдириш ва маълумотнома ёзиб бериш вазифасини ҳам юридик шахсларга юклатилган.

Юкоридаги хужжатлар ва ўзларидаги йигилган маълумотлар, текширув далолатномалари асосида солиқ идоралари жисмоний шахслар учун солиқ ҳисобини тузиб, уларга солиқ суммаси ва тўлов муддатлари кўрсатилган хабарномаларни юборадилар. Булардан ташқари, юридик шахс макомини олмасдан тадбиркорликнинг айрим турлари билан шугулланувчилар катъий ставкасида даромад солигини тўлайдилар.

Ер солиғи, мол-мулк солиқларини ҳам солиқ идоралари қайта ҳар йили ҳисоблаб чиқиб, жисмоний шахсларга хабарнома орқали етказадилар. Хабарнома олган жисмоний шахслар кўрсатилган муддатда барча солиқ ва йигимлар суммасини ўз вақтида тўлашга мажбурдилар. Шу ерда фукоролардан олиниши лозим бўлган бирор бир солиқ тўланмай қолса солиқ идоралари жавоб беради.

Шундай ҳолатда ер солиғи, мол-мулк солиғи уч йил тўланмаган бўлса уни пеня ҳисобланмасдан ундирилади.

Солиқлар ва йигимлар ўз вақтида тўланмаганда «бокиманда» деб аталади. Унинг мазмуни муддатида тўланмаган тўловлардир. Ана шу бокиманда суммасига ҳар бир тўланмаган кун учун 0,07 фоиз пеня солиқ суммасига қўшимча ҳисобланиб ундириб олинади. Аввало солиқ суммаси сўнг пеня, сўнг жарималар ундирилади. Бокиманда узок муддатга тўланмаса фукоронинг мулки рўйхат қилиниб халқ судига берилади. Чет элда эса солиқлар тўлаб боришини оғзаки ва ёзма огоҳлантиришлари, қарзларни комиссияда кўриб чиқиш тажрибалари мавжуд.

2.3. Маҳаллий бюджет даромадларини прогноз қилишда солиқ тушумларини гуруҳлашнинг амалдаги ҳолати.

Бевосита солиқлар салмоғини камайтириш ҳисобига билвосита солиқлар улущини ошириш, солиқ юқини ишлаб чиқарувчилар зиммасидан истеъмолчилар зиммасига ўтказиш бевосита солиқлар корхоналар ҳамда фукароларнинг молия-хўжалик фаолиятига, яъни уларнинг даромадлари ҳажмига бевосита таъмир кўрсатиши билан боғлиқ. Бевосита солиқларнинг камайиши билан ишлаб чиқаришнинг ривожланиши рағбатлантирилади, тегишлича солиққа тортиш базаси кенгайиб, бюджетга тушумлар ортади. Бевосита солиқлар ставкаларини камайтириш ва билвосита солиқларга тортиш базасини кенгайитириш орқали бунга эришиш мумкин. Бундан ташқари, солиқ ставкаларини янада кўпроқ пасайтириш йўли билан айрим йўналишлар экспорт, хорижий инвестициялар ва бошқалар рағбатлантирилади.

Юридик шахсларнинг бюджетга тулайдиган соликлари тугри ва эгри соликларга ва мулк-ресурс соликларига булинади. Ягона давлат бюджети даромадлари таркибида уларнинг салмоги куйидаги маълумотлар билан ифодаланади.

2008 йилда Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджетининг жами даромадларининг фоиздан ортигини соликлар ташкил этиши кўзда тутилмоқда. (1- жадвалга ва 1-4 диаграммаларга каралсин)

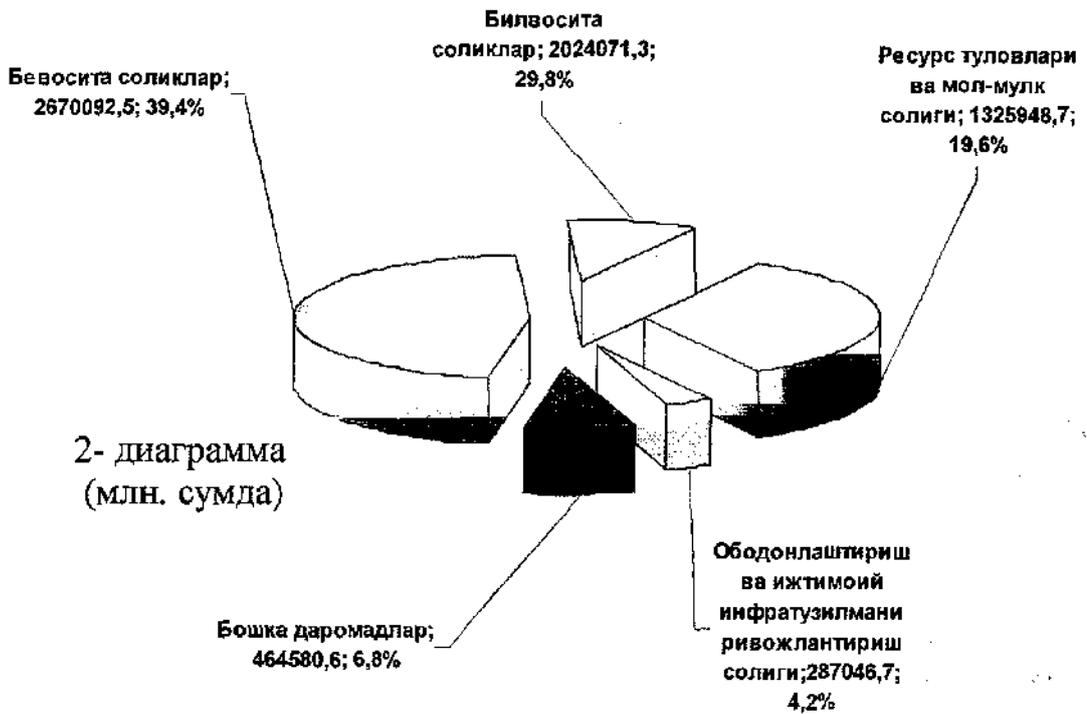
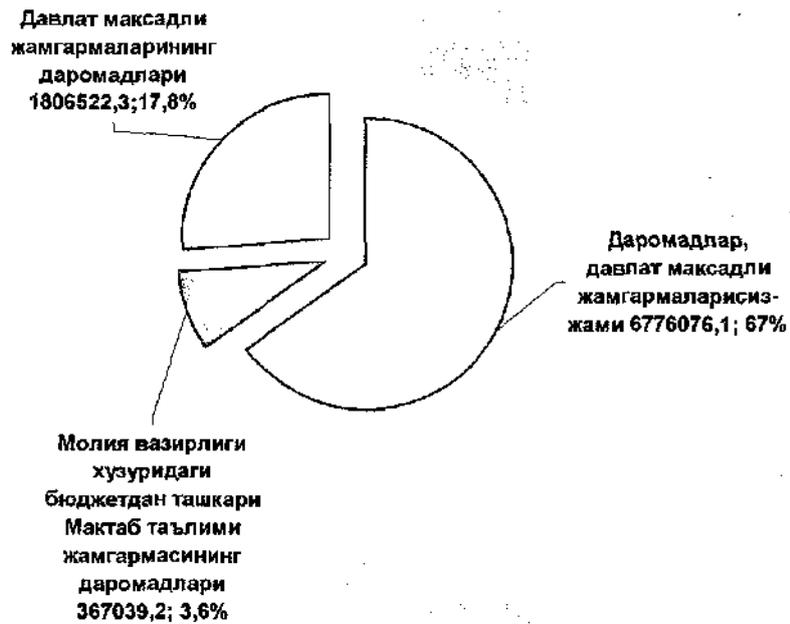
1-жадвал*

Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджетининг 2008 йилги

АСОСИЙ КЎРСАТКИЧЛАРИ

Курсаткичлар	млн.сум
I. Даромадлар, давлат мақсадли жамгармаларисиз-жами	6 776 076,1
1. Бевосита соликлар	2 024 071,3
1.1 Юридик шахслардан олинадиган даромад(фойда) солиги	432 928,0
1.2 Савдо ва умумий овқатланиш корхоналари ялли даромадларига солик	175 244,2
1.3 Ягона солик ва микрофирмалар ва кичик корхоналар учун ягона солик туловидан Давлат бюджетига ажратмалар	224 530,4
1.4 Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиги	1 104 147,3
1.5 Тадбиркорлик фаолияти билан шугулланувчи юридик ва жисмоний шахслар даромадларига катъий белгиланадиган солик	87 221,4
2. Билвосита соликлар	2 670 092,5
2.1 Кушилган киймат солиги	1 468 686,1
2.2 Акциз солиги	921 007,1
2.3 Божхона божи	103 367,3
2.4 Жисмоний шахслардан ягона бюджет тулови	
2.5 Жисмоний шахслар томонидан транспорт воситалари учун истеъмол қилинадиган бензин, дизел-мотор ёқилгиси ва газ учун солик	177 032,0
3. 3. Ресурс туловлари ва мол-мулк солиги	1 325 948,7
3.1 Мол-мулк солиги	224 149,2
3.2 Ер солиги	185 973,2
3.3 Ер ости бойликларидан фойдаланганлик учун солик	880 615,3
3.4 Сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солик	35 211,0
4. Ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиги	287 046,7
5. Бошка даромадлар	464 580,6
II. Молия вазирлиги хузуридаги бюджетдан ташқари Мактаб таълими жамгармасининг даромадлари	367 039,2
III. Давлат мақсадли жамгармаларининг даромадлари	
(Молия вазирлиги хузуридаги бюджетдан ташқари Пенсия жамгармаси, Молия вазирлиги хузуридаги Республика йул жамгармаси, Иш билан таъминлашга кумаклашувчи давлат жамгармаси, Давлат мулк кумитасининг махсус ҳисобварағи)	2 967 835,7
Жами даромадлар	10 110 951,0

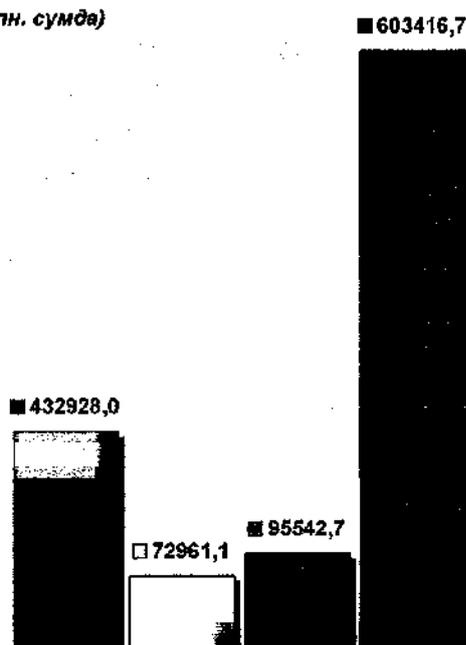
1 - диаграмма
(млн. сумда)

2- диаграмма
(млн. сумда)

3 - диаграмма

(млн. сумда)

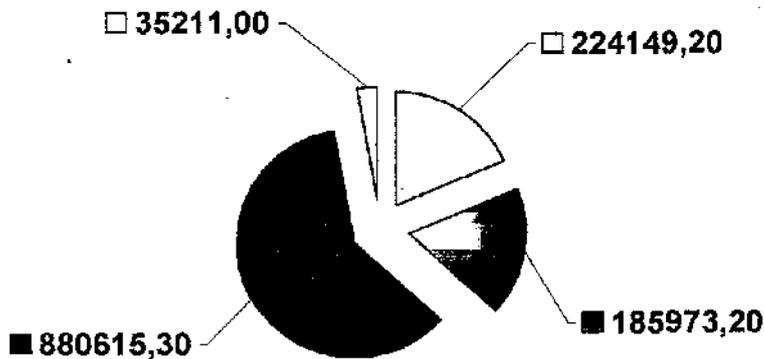
■ Юридик шахслардан олинадиган даромад(фойда) солиги

□ Савдо ва умумий овқатланишкорхоналари ялпи даромадларига солик

■ Ягона солик ва микрофирмалар ва кичик корхоналар учун ягона солик туловидан Давлат бюджетига ажратмалар

■ Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиги

4 - диаграмма
(млн. сумда)

□ Мол-мулк солиги

■ Ер солиги

■ Ер ости бойликларидан фойдаланганлик учун солик

□ Сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солик

III БОБ. ЖОРИЙ ВА ИСТИКБОЛЛИ ПРОГНОЗЛАШДА ДАРОМАДЛАРИНИ СОЛИКЛИ ВА СОЛИКСИЗ ТУШУМЛАРНИ АНИКЛАШ ТАРТИБИ.

3.1. Жорий ва истикболли прогнозлар бозор муносабатлари шароитида режали-иктисодий фаолиятнинг таркиби сифатида.

Прогнозлар кўзланаётган режаларнинг асосли эканини ва ўзига мос текширишни англатади, шунингдек, дастлабки шарт-шароитлардан чиқиб энг самарали, оптимал вариантларни танлаш имкониятини беради.

Прогнозларни ишлаб чиқариш жараёнларининг таркибий қисмлари:
- маҳсулот, товар, хизматларнинг у ёки бу турига бўлган бозор эҳтиёжларини аниқлаш ва нарх;

- давлат бюджетига тўловлар бўйича эҳтиёжларни қониктириш учун керакли ресурсларни (моддий, меҳнат, молиявий) аниқлаш;

- ўзаро эҳтиёжларни баланслаш.

Бинобарин, прогнозли ҳисоб-китобларнинг вариантыни ёки баҳосини дастлабки танлаш ҳар бир ташкилотда режани мустақил ишлаб чиқишнинг таркибий қисмидир. Прогнозли тузишга эса маълумотларни олиш, тизимлаш ва қайта ишлаш кўшилади. Режанинг ҳар бир бўлими ёки умумлаштирувчи режали кўрсаткич учун ахборотли маълумотларнинг ўз доираси ёки баҳоси керак.

Адабиётларда тавсия қилинадиган ҳажмли кўрсаткичларнинг режаларини асослаш услуби ҳам прогнозли баҳоларни тузишда, ҳам ҳисоб-китобларни тузишда қўлланилади.

Режалаштириш, ахборот ва режали-иктисодий хизматни ҳисоблаш техникаси билан таъминлаш услубиятини амалга ошириш ва шу асосда ахборотли базани кенгайтириш бўйича прогнозларни чуқурроқ асослаш имкони вужудга келади.

Прогнозларни тузиш учун турли танлов материаллари, аҳоли сўровлари қўлланилиши мумкин.

Товар бозорини прогнозлаш учун аҳоли сонидаги тахминий ўзгаришлар ҳақидаги режали, статистик, банк муассасаларининг фикри қўлланилади.

Туман солиқ хизмати кучи билан солиқ тўловларининг ҳажми кўрсаткичлари муносабатида йигилган истикболлар ҳақида маълумот шаклланади. Бундай турдаги ориентирлар солиқ тўловчиларнинг ўзидан ва статистик прогнозлардан олиниши мумкин.

Бундай маълумотнинг манбаи етказувчиларнинг шундай жавоблари бўлиши мумкинки, уларга харидорлар келгуси йилдаги ҳажми, тузилиши ва нархлар ҳақидаги ўз таклиф-буюртмаларини йўналтиради.

Маълумотларнинг кўрсатилган ахборотларини, солиқ тўловларнинг жорий юритишни таҳлил қилиб соликли таъминот прогнози ва давлат бюджетига тушумларнинг тўлалиги тузилади.

Прогноз асоси жорий даромадлар ҳисобидан аҳолининг харидорлик фондиди тўла камраб олишдан келиб чиқувчи катта кўрсаткичлар қабул қилиниши мумкин.

Бошқа томонидан, молия ва товар ресурсларини дастлабки баҳолаш асосида кўрсаткичлар ҳажми аниқланади.

Кўрсаткичларнинг прогнозланувчи умумий ҳажмининг жабхаларидан бири – даромадлар ҳажми, меҳнатга ҳақ тўлаш ва ишчиларнинг ўртача иш ҳақи ҳисобланади.

Товарлар бозорининг оптимал вариантга ва сотишнинг ресурс вариантга даромадларни олиш ҳисоб-китоби қўйилади.

Прогноз вариантини танлаш мураккаблигида ва зиддиятларида у режага айланади. Алоҳида товарлар, маҳсулотлар ёки ўзаро боғлиқ товарларга бўлган талабни аниқлаш учун маълумот ва унда асосланган прогноз бошқа характерга эгадир. Сўз талабни ўрганиш, алоҳида омиллар бозорини, бу учун керакли маълумотларнинг йиғилиши ҳақида боради. Бу сотиш динамикаси, алоҳида товарлар запаси, коникарсиз талабларни баҳолашга, товарнинг бирлигига бўлган нархга, товарларнинг гуруҳ ичидаги ассортиментнинг силжишига боғлиқдир. Истикболли келажакка товарга бўлган эҳтиёжни аниқлаш учун узок муддатли прогноз ишлатилади. Турли даражадаги даромадли бюджет ҳолатини ўрганишда ва қўллашда мавжуд гоёларга таянувчи прогнозлар билан бир каторда прогнозлашнинг турли усуллари қўлланилиши мумкин.

Катта кўрсаткичлар ҳаракатини прогнозлашнинг конкрет усуллари солиқ ҳисоб ва тўловларига нисбатан қўлланилганлиги йўқ. Бу борада кузатиш ишларини олиб бориш ҳозирги куннинг энг долзарб масалаларидан бири бўлиб қолмоқда. Юзага келган ҳолат аввалмбор жаҳон молиявий-иктисодий инкирози омилларини Ўзбекистон шароитида бартараф этиш шароитида бизни олдимизга ҳам босқичма-босқич прогнозлаш масалаларини солиқ муносабатларига нисбатан қўллаш орқали қонуний тавсиялар ишлаб чиқишни вазифа қилиб қўйди. Ишчимизнинг кейинги бобларида улар ҳақида конкрет фикрлар юритилади.

3.2 Бюджет даромадларини солиқли ва солиқсиз тушумларини аниқлаш бўйича аналитик ишни амалга ошириш тартиби.

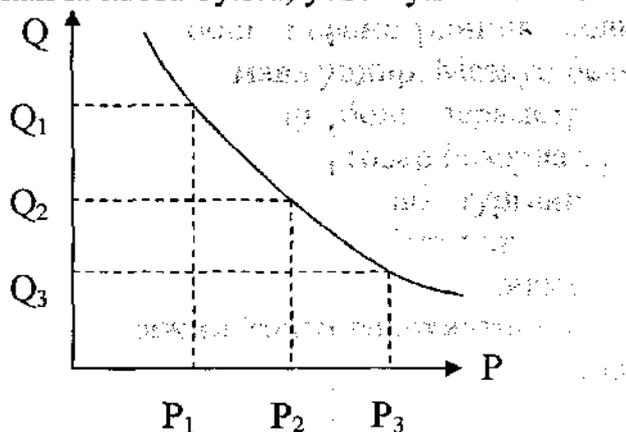
Субъектларнинг давлат бюджети билан ўзаро алоқасини таъминловчи солиқ тўловчиларнинг, солиққа солишнинг, тушум тўлалигини, келиб тушиш муддати ва бошқаларнинг фаолият ҳолатини таҳлил қилишимизда шундай ҳулосага келиндикки, бу йўналишларда аввалам бор жаҳон молиявий-иктисодий инкирози таъсир этиши гови мавжуд булган бир вақтда солиқ инспекциясидан тортиб солиқ бошқармасигача бирор бир чора-тадбир ишлаб чиқилмаган.

Аналитик ишларни таъмиловчи техник воситалар арзийдиган, лекин ҳамма мутахассислар ҳам улардан қандай фойдаланишни билишмайди.

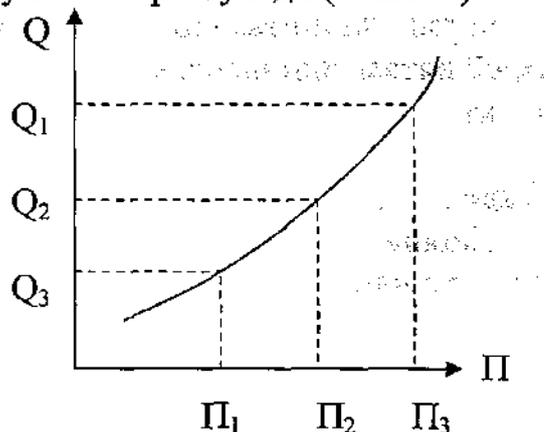
Техник воситалар факат ходисаларни рўйхатга олиш учундир, яъни хужжатларнинг келиб тушиши ва харакатланиши билан боглик.

Мавжуд вазиятни ва материалларни йиғиш кийинчиликларини хисобга олиб прогнозлашнинг усул ва услублари билан асослаш мумкин бўлган вариантларини беришга харакат килдик, соликнинг эмас, балки кўрсаткичларнинг, уларнинг холати соликка тортиш, базага ва соликларнинг келиб тушиши тўлалигига богликдир, яъни рентабеллик, унинг хажми солик тўловларнинг хажми, сифатли кўрсаткичларига ва товар бозорларининг хулкига богликдир. Шундай килиб, хар бир субъектга янги товарни чиқаришни белгилаш хакидаги карорни кабул килишдан олдин бу корхонанинг рентабеллиги хакидаги масалани кўриб чиқиш зарурдир. Бундай хисоб-китобларни бажаришдан олдин, янги махсулотни сотилишини тўғри прогнозлаш мақсадга мувофик. Махсулотни сотиш бозорини прогнозлашнинг баъзи усул ва услубларини кўриб чиқамиз.

Бизнинг прогнозимиз истеъмолчилик хусусиятларини ва товар нархларини солиштиришда асосланган. Бозор иктисодиёти шароитида сотиш хажми даромади улар томонидан чиқариладиган товарларни бозорда таркатиш микёсига боглик. Шу муносабат билан корхонанинг келажақда прогнозлаш кийинчилиги харидорлар учун товарларнинг жалб килиниши омилларини аниқлашни англатади. Маълумки, товарни сотиш хажми унинг истеъмолчилик хукуклари ва нархларига богликдир. Эхтимол, бир томондан товар нархи (P) канча паст бўлса, унга бўлган талаб шунча юкори бўлади (3-чизма), бошка томондан, унинг истеъмолчилик хусусиятлари (сифати) Π канча катта бўлса, унга бўлган талаб шунча юкори бўлади (4-чизма).

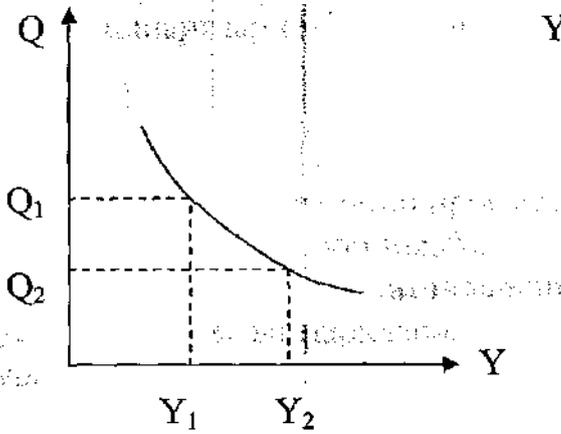
3-чизма

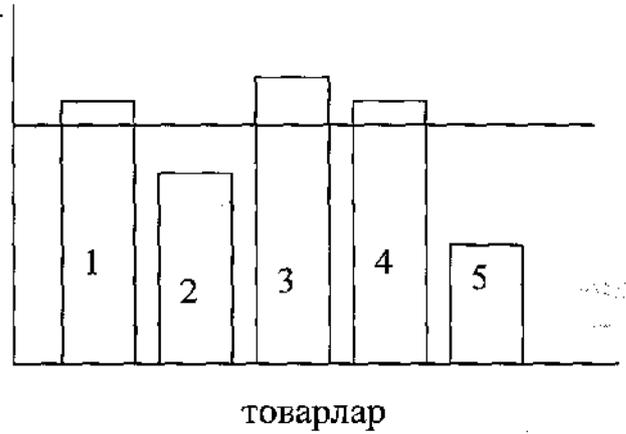
4-чизма

Бирок реал вазиятда келтирилган функцияларнинг бундай хулқи шубхасиздир. Талабларнинг хакикий шакли харидорлар турига богликдир, уларнинг тўлов қобилиятига эса бўлган талабига, шунингдек бозорда таклиф қилинадиган товардан фойдаланиб улар хал қиладиган масалалар таркибига боглик хисобланади. У ёки бу турдаги махсулотни сотиш воситалари бўйича солик тушумларини прогнозлаш масаласини аниқ хал қилиш мумкин эмас. Мазкур соҳада муваффиқиятга эришиш учун бозорда турли хил янгиликларни таркатиш тезлигини аниқловчи битта ёки бир нечта характерли аломатларни кўрсатиш зарурдир. Бундай аломатлар нарх сифатидаги соликлар бўлиши мумкин. Бизнинг фикримизча, рақобатчи-товарлар ичида товарли танлаш

жараёнида харидорларнинг бозордаги хулкини аниқловчи энг мухим омилларидан бири товар (Y) параметрининг солиштирма киймати хисобланади. Бинобарин, харидор товар бош параметрининг солиштирма киймати паст товарга карайди, яъни кўрсатилган нисбат канчалик кам бўлса, бундай товарнинг бозордаги дифузия тезлиги шунча юкори бўлади (5-чизма).

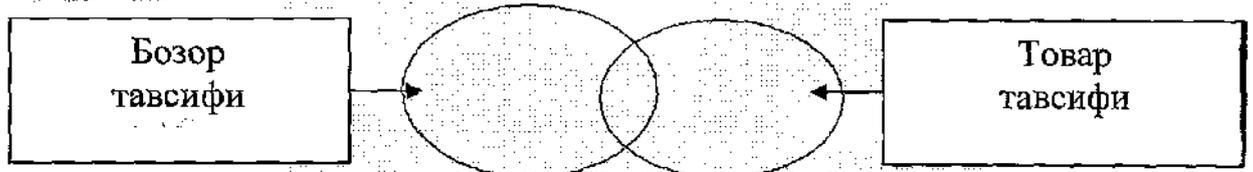
5-чизма.

6-чизма.

Бинобарин, товарнинг бозорга кириб келишига тўскинлик килувчи махсулот бош параметрининг солиштирма кийматининг баъзи сўнгги катталиклари мавжуддир. Мазкур белги бозор талабаининг пастки боскичини аниқлайди. Товар бош параметрларининг солиштирма киймати охириги белгидан паст бўлса товар бозорда тан олинади (6-чизма).

6-чизмада кўриниб турганидек, 2 ва 5 товарлар сотилади. Нарх даражаси ва ракобатнинг жадаллигидан келиб чикиб, бозор характеристикасини кўриб чикканимизда, бозорда тан олинган товарни сотиш хажми товар салохиятининг «кучи», унинг бозорга «юмшок» кириш қобилияти билан аниқланади (7-чизма).

7-чизма.

7-чизмадан кўриниб турибдики, товарни сотиш хажми штрихланган соха майдонига боғлиқ бўлади. Товар салмоғи фан ва техниканинг охириги ютуқларини ўзида мужассамлаштириши керак.

Чунки, у корхона бозорини ва тортиш улушини аниқлайди. Бозорда ракобатчилар ҳам мавжуддир. Бозор талаби чекланган катталиқ хисобланади, шунинг учун куйидаги шартларни бажариши керак. Чунки у корхона бозорини ва тортиш улушни аниқлайди. Бозорга ракобатчилар ҳам мавжуддир. Бозор талаби чекланган катталиқ хисобланади, шунинг учун куйидаги шартларни бажариш керак.

$$\sum_{i=1}^n q_i \leq Q \quad (16)$$

Бу ерда: q_i – сотишни прогнозловчи хажми,
 Q – бозор талаби,

Бозордаги ракобатчиларнинг сонини билиб, истеъмолчилик хусусиятларини ва нархларни, i -ракобатчининг сотиш хажмини куйидагича кўрсатамиз:

$$q_i = Q \left[1 - \exp\left(-d_i \frac{1}{\sum_{i=1}^n \alpha_i}\right) \right] \quad (17)$$

Бу ерда: α_i – i – ракобатчи-товарнинг бош параметрларининг солиштирма кийматини характерловчи коэффициент.

Шундай килиб, ракобатли ёки оммали талаб товарларни хажмининг ўсиши нафакат харажатлар катталиғи билан, балки истеъмолчилар томонидан харид килинадиганлар киймат нархи элементлари билан ўлчанади. Бунлай элементлар каторига акциз ва кўшимча киймат солигини киритиш мумкин.

Жахон молиявий-иктисодий инкироз омилларини мамлакатимизда бартараф этиш бевосита ракобатли товарнинг киймат катталигини солиққа солиш механизмаларининг мураккаблиги аналитик иш амалиётда бўлишни талаб килади. Бу кераклидир.

3.3 Бюджет даромадларини солиқли ва солиқсиз тушумлари прогнозларини тузиш тизимини тартибга келтириш йуллари.

Прогнозлаш, молиявий сиёсатни амалга оширишда пайдо бўлаётган шароитларни яхшилаб ўрганиб ва кўриб чиқишга имкон яратади, ички ва ташқи шароитларни инобатга олган холда тахлил килиб, корхонани молиявий ва бозор шароитида фаолиятини мустахкамлашга келажақдаги молиявий стратегияни аниқлайди.

Жахон молиявий-иктисодий инкироз омилларини бартараф этишда корхона тараккиётининг бошлангич боскичи бўлиб -прогнозлаштириш (ёки истикболни белгилаш) майдонга чиқади. У ўз ичига куйидагиларни олади:

Биринчидан, акция курсини, курилишга берилган лицензияларни буюртмаларини хажмини, асбоб ускуналарни етказиб бериш каби бозор кўрсаткичларни синчиклаб кузатиш. Тегишли статистик каторлар кўпинча умумиктисодий ўзгаришлар тўғрисида огохлантиради.

Иккинчидан, прогнозлаштириш моделларининг хар бири иктисод соҳасининг у ёки бу томонини илмий тавсифини берган холда фойдаланишни мўлжаллайди. Модел ичига динамик (ўзгаришларга бой) кўрсаткичлар ҳам киритилади, шу каторда фискал амалиётида юз бериши мумкин (эҳтимоли) бўлган ўзгаришлар ҳам эътиборга олинади.

Натижа бўлиб, келгуси йилга иктисодий ўсиш, меҳнат ва капитал бозорларнинг ахволини прогнози бўлиши керак.

Конъюнктуравий прогноз баҳолари сиёсатчиларга керак бўлгани каби, жахон молиявий-иктисодий инкироз омилларини юмшатишда тадбиркорлар учун инвестициялар, маҳсулотни ишлаб чиқариш хажми ва бошқа кўрсаткичлар тўғрисида мўлжал бўлади.

Солиқларни прогноз қилиш - вазифалар ишлаб чиқиш ва қабул қилиш тизимининг асосий элементиدير. Солиқни прогноз қилишнинг асосий вазифаси - бюджет вазифаларининг сифатли ва сонли параметрларини ва мамлакат ижтимоий-иктисодий ривожланишининг келажак учун дастурини қонуний тартибда ишлаб чиқилган ва қабул қилинган солиқ концепцияларидан келиб чиқиб иктисодий асосланган холда таъминлашдан иборат. Бу вазифа бир молия йили учун ҳам (жорий солиқни прогноз), узокрок келажак учун ҳам (солиқни прогноз қилиш) ҳисоб-китоб қилинади. Шунга боғлиқ холда солиқни режалаштириш ва тактикаси ва унинг стратегияси фарқланади.

Солиқ бўйича жорий бюджет вазифаларини ишлаб чиқишда, чораклик солиқ тушумларини аниқлашда тактик вазифалар ечилади. Уларнинг ечими солиқка тортиш бўйича стратегик максадларни ўрнатиш ва тадқиқ қилиш учун ҳуқуқий макон яратади. Бу холда солиқни прогноз қилиш жорий солиқ мажбуриятларини бажариш бўйича олинган ҳисобот ватахлилий маълумотлари устида олиб борилган илмий тадқиқотлар натижаларига асосланади. Бу маълумотларни йигиш ва қайта ишлаш жорий йилдаги солиқка тортишнинг позитив ва негатив кўринишларини, унинг инвестициялаш даражасига, тармоқлардаги таркибий ўзгаришларга, ҳудудлар, корпорациялар ва фуқаролар даромадларига таъсирини баҳолашга йўл очиб беради.

Солиқ тактикаси бюджет классификацияси бўйича даромадлари моддалари таркибини ишлаб чиқиш, солиқ бошқаруви ва назоратини амалга ошириш борасида ҳокимят ва бошқарув органларининг комплекс амалий

фаолиятларини акс эттиради. Тактик кадамларнинг сифатли таркиби барча даражадаги бюджетларнинг тўлик ва ўз вақтида бажарилишини таъминлайди.

Бюджет солиқ муносабатларига солиқлар орқали оператив аралашини усулини қўллаб солиқ маъмурияти солиқ қонунбузарликларининг олдини олади ва бюджетларни солиқ текширувлари жараёнида аниқланган тўланмаган солиқлар орқали тўлдиради. Якуний натижада бутун солиқ тизимининг, унинг солиқ гуруҳларининг ва алоҳида солиқларнинг мувофиқлиги аниқланади. Буларнинг ҳаммаси қабул қилинган солиқ концепциясининг оптималлиги ёки солиқ кодексига ўзгартиришлар киритиш лозимлигини кўрсатиб беради. Жорий йилдаги солиқ мажбуриятларининг бажарилиш борасидаги солиқ муносабатлари таркибини таҳлил қилиб ўрганиш солиқларни стратегик режалаштириш (прогноз қилиш)нинг самарали чиқиши учун муҳим шарт бўлиб хизмат қилади.

Жаҳон молиявий-иктисодий инкироз омилларини бартараф этишда солиқларни стратегик прогноз қилиш бошқарув назарияси ва амалиётида муҳим ўринга эга бўлиши мумкин. У барча етакчи мамлакатларда иктисодий олдиндан кўра билиш усули сифатида қўлланилади.

Ўрта муддатли келажак учун солиқ прогнозларни ишлаб чиқиш қуйидагиларни ўз ичига олади:

1. Худудлар мулки даромадлигини баҳолаш (худудлар молиявий таъминланганлиги коэффицентлари ва бюджет самарадорлиги қўлланилади), худудларнинг ихтисослашган тармоглари техник тиклашга, янгилашга талабини баҳолаш, меҳнат ҳақи ҳолати, худуд ресурс базисини, худуднинг иктисодий импорт операцияларида иштироки, ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфраструктура сифати транспорт магистраллари билан таъминланганлиги ва ҳақозоларни баҳолаш. Бу маълумотлар худуднинг ялпи даромадини, унинг иктисодий, молиявий ва солиқ потенциалларини усулик ҳисоблашда маълумот базасини ташкил қилади.

2. Худуднинг иктисодий ўсишини ҳисобга олган ҳолда солиқ тушумлари ҳажмини прогноз қилиш. Бу маълумотлар барча даражадаги бюджетларнинг шаклланишида муҳим аҳамиятга эга, зеро буларда худудларнинг субсидия, субвенция, дотация ва трансферт молиялаштириш қерал ресурсларга бўлган талаблари анча аниқ акс этиши мумкин. Худуд потенциалини билиш солиқка тортишнинг имтиёзли режимини анча аниқ шакллантириш имконини беради. Бу солиқ қонунчилигини такомиллаштириш масалаларини қилишда муҳим.

3. Худуд иктисодиётининг ресурслар таркиби ва мол-мулки турларини умумкамровли инвентаризация қилиш. Худудий мулкдан фойдаланишдан олинadиган ва ички эҳтиёжни қондиришга қаратиладиган воситалар улушини аниқлаш.

4. бюджет дефицити миқдорини, инфляция даражасини, баҳо индексини, бозор индикаторларини ҳисоблаб чиқариш.

Солиқларни прогноз қилишни молиявий менежментнинг базавий элементларидан бири сифатида кўриб чиқиш тўлиқ ўринли. Бу ҳолда молиявий менежмент кенг маънода мамлакат ижтимоий-иқтисодий ривожланишини бошқариш нуктаи назаридан кўриб чиқилади. Умумдавлат молиявий менежменти таркибида асосий ўринлардан бирини бюджет-солиқ менежменти эгаллайди. Бошқарув фаолиятининг бу тизими Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлиги, унинг (бюджет-солиқ, солиқ ислохотлари ва бошқа) департаментлари, Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси ва бошқа бошқарув органлари томонидан амалга оширилади. Умумдавлат солиқлари бўйича солиқни прогнозлаштиришнинг мақсади умумдавлат фонди бўлган бюджетда марказлаштириш учун молиявий ресурслар ҳажмини солиқ тўловчилар бўйича аниқлаш. Ушбу ресурсларни режалаштиришда ҳокимят органлари энг аввал мумкин бўлган изъятиянинг максимал юқори даражасига мўлжал қилишади. Ушбу жараён жамият ривожланиши даражасида умумдавлат эҳтиёжларининг ўсиб бориши ҳисоб-китобига асосланади. Молиявий эҳтиёжларнинг ўсиб боришнинг объектив эканлиги А.Валнер томонидан асосланган, бу эса шундай номли қонунни шакллантирди. Бу қонун давлат харажатларининг кўп сабабларга кўра доимий ўсиш тенденциясини аниқлади. Бу сабаблар қуйидагилар: аҳоли сонининг ўсиши, ноишлаб чиқариш соҳасида, хизмат кўрсатиш соҳасида талабларнинг ўсиши, аҳолининг билим даражасининг ўсиши ва шу қабилар. Бу хизмат одатда корпорациялар томонидан кўрсатилмайди, кўрсатилганда ҳам уларнинг нархлари шунчалик ҳқори бўладикки, бу хизматлардан фуқароларнинг чегараланган қисмигина фойдалана олиши мумкин.

Жаҳон молиявий-иқтисодий инкироз омилларини юмшатишда маълум режа даврга солиқлар бўйича аниқ вазифаларни ишлаб чиқиш бир қатор бир-бирига боғлиқ фаолиятларни ўз ичига олинишини талаб этади:

- утган даврда иқтисодиётда юз берган тенденцияларни ҳисобга олиб солиқ режими вариантларини излаш;

- оптимал солиққа тортишнинг вариантларини, уларнинг солиқ гуруҳлари, молия-хўжалиқ фаолиятлари типлари, солиқ тўловчилар гуруҳлари, алоҳида ҳудудлар ва бошқалар бўйича ранжированиyasини баҳолаш;

- бўлгуси солиқ режимлари вариантининг афзалликларининг асосланиши;

- утган йилги бюджетнинг бажарилишида ўтказилган тажрибаларнинг маълумотларини ҳисобга олиб солиқдан тушумлар лойихасини ҳисоблаш;

- бюджет классификациясининг мос моддалари бўйича ҳукумат ва парламент томонидан қабул қилинган мажбуриятларини муҳокама қилиш, бюджет даромадларини яқуний овоз бериш орқали мос қонунларни аниқлаштириш ва қабул қилиш.

Бу фаолиятлар ичида энг муҳим ролни бошқарув қарорларини ишлаб чиқиш учун маълумотлар йиғиш ва қайта ишлашнинг тахлилий босқичи ўйнайди. Тўпланган ва қайта ишланган материалнинг ишончли ва тўлиқлиги

бюджет солик меъёр ва коидаларининг кейинги такомиллаштирилиши учун дастлабки базасини ташкил қилади.

Бюджетга солик тўловларининг келиб тушишини таъминловчи жорий прогнозлар солик инспекторларининг аналитик ишининг таркибий қисми ҳисобланади. Жорий прогнозлашнинг ва улардан келиб чикувчи масалаларнинг асосий шартларига қуйидагилар қиради:

- молиявий ресурсларни ва уларни бюджетга ажратиш ҳажмини аниқлаш бўйича систематик таҳлил ва жорий прогноз;
- воситаларни бюджетга ажратиш услуги ва янада самарали шакллари кўрсатиш;
- тўловчи-корхоналарда хўжалик ҳисоб-китоблари мустаҳкамлашга ҳамкорлик;
- ресурслардан фойдаланиш самарадорлигини кучайтириш, маҳсулот таннархини пасайтириш ва ишлаб-чиқариш рентабеллигини ошириш.

Бирок бюджетнинг солик ва тўловларини прогнозлаш учун қуйидагилар база бўлаолади:

- корхона ва ташкилотларнинг прогнозли ҳисоб-китоблари;
- баланс ва ҳисоботлар;
- молиявий натижалар;
- солик тўловчилар сони;
- дебеторлик ва кредиторлик қарзлари;
- маълумот ва бюджет билан ўзаро ҳисоб-китоб.

Солиқ ва тўловлар бўйича прогнозларни тузиш – бизнингча бюджетли режалаштиришнинг умумий жараёнининг катта бўлмаган қисми ҳисобланади.

Прогнозлаш бўйича ишни молия ва солиқ органлари яъни, Молия вазирлиги, Солиқ қўмитаси, шаҳар (туман) молия ва солиқ инспекциялари амалга оширадилар.

Солиқ органлари прогнозлаш ва назорат учун керакли ҳисобот материалларини ишлаб чиқаради ва умумийлаштиради. Прогнозлаш жараёнининг ўзи, корхонанинг молиявий-хўжалик фаолиятини таҳлил қилиш ва халқ хўжалиги тармоқларида ва алоҳида корхоналарнинг иқтисодиётида ўтган йилда содир бўлган ўзгаришларни ўрганиш билан боғлиқдир.

Иқтисодий ва ижтимоий ривожланишни, молиявий натижаларни, ҳисоб-китобларни, текширув материалларини, солиқ органларининг ҳисобот маълумотларини, ревизия материалларини прогнозлаш кўрсаткичлари асосида молия ва солиқ органлари бюджетга бўлган тўлов ҳажмини аниқлайди. Ўтган йил учун бюджетга тўловлар 1-жадвалда кўрсатилган. Барча тўловлар ҳажми бюджетнинг ижросини тасдиқлашгача яхшилаб таҳлил қилинган ва режалаштирилган. Самарқанд шаҳар инспекцияси бўйича бюджетга маблағларнинг келиб тушишни барча каналларига реал ёндашув бюджетга солиқ тўловларининг ўсишига олиб келди. 2 –жадвалга қаралсин.

**2008 йилга Самарганд шаҳар давлат солиқ инспекцияси
бюджетига солиқ тушумлари ва тўловларининг таҳлили.**

(минг сўм)

Солиқлар ва бошқа туловларнинг номи	Солиқ ва бошқа туловларнинг 2007 йилда тушган хақиқий тушуми	Солиқ ва бошқа туловларнинг 2008 йилда тушган хақиқий тушуми	Фарқи	Фоиз
Жами тушум	76 278 017,5	103 930 745,2	27 652 727,7	136,3
- Юридик шахслардан даромад (фойда) солиғи жами	5 721 642,6	9 786 303,6	4 064 661,0	171,0
савдо ва умумий овқатланиш корхоналари буйича ялпи даромад солиғи	3 743 606,0	5 090 539,7	1 346 933,7	136,0
кичик корхоналар буйича ялпи даромад солиғи	4 677 759,8	6 666 675,3	1 988 915,5	142,5
- Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи	17 631 433,0	24 865 857,3	7 234 424,3	141,0
юридик шахс ҳисобида фаолият курсатувчи жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи	2 442 081,4	3 375 664,6	933 583,2	138,2
- Инфратузилмани ривожлантириш солиғи	4 448 640,7	6 921 930,1	2 473 289,4	155,6
- Кушилган киймат солиғи жами	18 718 831,1	21 300 609,5	2 581 778,4	113,8
- Акциз солиғи жами	4 807 831,0	7 236 780,1	2 428 949,1	150,5
алькоголли маҳсулотлар жами	3 122 772,2	4 631 560,6	1 508 788,4	148,3
арок	1 847 497,0	3 724 717,0	1 877 220,0	201,6
коньяк	122 092,6	109 977,8	-12 114,8	90,1
вино	0,0	0,0	0,0	#ДЕЛ/0!
бошқа турдаги вино маҳсулотлари	235 388,7	257 999,3	22 610,6	109,6
бошқа турдаги алькоголли маҳсулотлар (Этил спирти 30гр. дан юқори булган)	142 673,5	14 000,0	-128 673,5	9,8
бошқа турдаги алькоголли маҳсулотлар (Этил спирти 10 гр.дан 30 гр.гача)	775 120,4	522 990,1	-252 130,3	67,5
пиво	1 516 668,7	1 751 915,9	235 247,2	115,5
усимлик ёғи	158 246,2	853 303,7	695 057,5	539,2
бензин, дизель ва суюлтирилган газдан олинадиган солиқ	3 454 157,5	4 568 509,2	1 114 351,7	132,3
- Мол мулк солиғи	4 133 918,6	5 608 569,5	1 474 650,9	135,7

юримдик шахслардан олинадиган мол мулк солиги	3 989 148,6	5 369 717,5	1 380 568,9	134,6
жисмоний шахслардан олинадиган мол мулк солиги	144 770,0	238 852,0	94 082,0	165,0
- Юримдик ва жисмоний шахслардан олинадиган ер солиги	1 579 657,2	1 877 534,9	297 877,7	118,9
юримдик шахслардан кишлок хужга карашли булмаган ерларидан олинадиган солик	1 189 767,6	1 314 533,9	124 766,3	110,5
кишлок хужалигига карашли булган юримдик шахслардан олинадиган ягона ер солиги	414,2	570,7	156,5	137,8
жисмоний шахслардан олинадиган ер солиги	389 475,5	562 430,3	172 954,8	144,4
- Ер ости бойликларидан фойдаланганлик учун солиги	22 847,4	34 186,8	11 339,4	149,6
- Сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солик	106 038,2	122 340,5	16 302,3	115,4
- Давлат божи	946 765,7	1 898 938,2	952 172,5	200,6
- Жами жарималар	969 843,5	973 902,9	4 059,4	100,4
- ЙХХ дан тушган йигимлар	491 751,7	340 102,4	-151 649,3	69,2
- Жами махаллий йигимлар	117 745,4	221 465,2	103 719,8	188,1
- Бозор ва шахобчалардан йигим	172 319,3	253 235,0	80 915,7	147,0
Бошка турдаги тушумлар	1 934 846,3	2 428 008,5	493 162,2	125,5

Ундан ташкари 2-жадвал маълумотлари шундан далолат берадики, бу ўсишга куйидаги омиллар таъсир этди:

- солик ставкаларини ошириш;
- солик тўловчиларнинг сонини ошириш;
- солик тўловчиларнинг меҳнат унумдорлигини ошири ва бошқалар.

Самарқанд шаҳар давлат солик инспекциясида 2007 йилда 5152 та юримдик шахс солик тўловчилар рўйхатга олинди, 2008 йилда эса 5284 та. Индивидуал меҳнат фаолияти билан шугулланувчи жисмоний шахслар 2007 йилда 2680 та, 2008 йилда эса 3187 таси рўйхатга олинди.

Мазкур жадвал натижалари бўйича 2009 йилга бюджетга солик ва солик тушумларининг келиб тушиш 126 237 863 минг сўм прогнозланди.

Прогнозлар асосланган бўлиши учун биз томондан хўжалик ташкилотлар ва молия, солик органлари томондан кўрсатилган ҳисоб-китоблар ва материалларни текшириш ишлари олиб борилди.

Хозирги вақтда республиканинг солик инспекцияларида солик тушумларини назорат қилиш ва прогнозлаш бўлими амал қилади. Бу бўлим бевосита солик тўловларини прогнозлаш билан шугулланади, солик тўловчиларни ҳисобга олади, бюджетга солик тўловларининг ўз вақтида тушишини назорат қилади. Яна тузилган корхоналарни рўйхатга олади, белгиланган шаклда 1Н, 2Н, 3Н ҳисоботини олиб боради ва бошқалар. Карточкали юза ҳисоблардаги ёзувлар амалга оширилади:

- белгилаган шаклда корхоналар томонидан берилган ҳисоб-китоблар асосида тўловларни ҳисоблаш бўйича;

- банк муассасаларидан олинган тўлов ҳужжатлари асосида келиб тушган тўловлар бўйича. Ҳисобланмаган ва бюджетга келиб тушган воситалар ҳисобисолик органлари томонидан 3,4,6,9 шакл бўйича ўнг счетлар карточкаларида амалга оширилади, солиқ тўловларининг ҳажми ва турлари бўйича.

Ўнг счетда бюджетга тегишли суммани ҳар бир узайтирилган кун учун 0,2 ҳажмда ўз вақтида киритилмагани учун.

1Н ҳисоботи солиқ инспекцияларида ҳар куни олиб борилади (дам олиш кунларидан ташқари). Унда бюджетга солиқларнинг ва тўловларнинг банк ҳужжатлари асосида солиқ турлари бўйича келиб тушиши акс эттирилади ва ўша кун солиқ бошқармасига топширилади.

2Н ҳисоботи ҳар ойда, ҳар чоракда ярим йилда, йилликда (тўла) олиб борилади. 2Н ҳисоботини солиқ органи ходимларига ҳисоблаш тўғри келади. Унда ҳисобот даврида барча қилинган ишлар акс эттирилади. 3Н ҳисоботи валютали тушум бўйича олиб борилади. Барча бу материаллар нафақат бюджетга воситаларнинг келиб тушишни режалаштириш, балки бу тушумларни прогнозлаш учун муҳим компонент ҳисобланади.

Ҳисоботларнинг тартиби ва тартиб-реглаши ҳақида қўшимча маълумотларни қўйиладиган ҳужжатларни ўқиб олиш мумкин. Ҳисоботларнинг тартиб-реглаши ҳақида қўшимча маълумотларни қўйиладиган ҳужжатларни ўқиб олиш мумкин.

Ҳисоботларнинг тартиб-реглаши ҳақида қўшимча маълумотларни қўйиладиган ҳужжатларни ўқиб олиш мумкин. Ҳисоботларнинг тартиб-реглаши ҳақида қўшимча маълумотларни қўйиладиган ҳужжатларни ўқиб олиш мумкин.

Ҳисоботларнинг тартиб-реглаши ҳақида қўшимча маълумотларни қўйиладиган ҳужжатларни ўқиб олиш мумкин. Ҳисоботларнинг тартиб-реглаши ҳақида қўшимча маълумотларни қўйиладиган ҳужжатларни ўқиб олиш мумкин.

Ҳисоботларнинг тартиб-реглаши ҳақида қўшимча маълумотларни қўйиладиган ҳужжатларни ўқиб олиш мумкин. Ҳисоботларнинг тартиб-реглаши ҳақида қўшимча маълумотларни қўйиладиган ҳужжатларни ўқиб олиш мумкин.

Ҳисоботларнинг тартиб-реглаши ҳақида қўшимча маълумотларни қўйиладиган ҳужжатларни ўқиб олиш мумкин. Ҳисоботларнинг тартиб-реглаши ҳақида қўшимча маълумотларни қўйиладиган ҳужжатларни ўқиб олиш мумкин.

Ҳисоботларнинг тартиб-реглаши ҳақида қўшимча маълумотларни қўйиладиган ҳужжатларни ўқиб олиш мумкин. Ҳисоботларнинг тартиб-реглаши ҳақида қўшимча маълумотларни қўйиладиган ҳужжатларни ўқиб олиш мумкин.

Ҳисоботларнинг тартиб-реглаши ҳақида қўшимча маълумотларни қўйиладиган ҳужжатларни ўқиб олиш мумкин. Ҳисоботларнинг тартиб-реглаши ҳақида қўшимча маълумотларни қўйиладиган ҳужжатларни ўқиб олиш мумкин.

Ҳисоботларнинг тартиб-реглаши ҳақида қўшимча маълумотларни қўйиладиган ҳужжатларни ўқиб олиш мумкин. Ҳисоботларнинг тартиб-реглаши ҳақида қўшимча маълумотларни қўйиладиган ҳужжатларни ўқиб олиш мумкин.

Ҳисоботларнинг тартиб-реглаши ҳақида қўшимча маълумотларни қўйиладиган ҳужжатларни ўқиб олиш мумкин. Ҳисоботларнинг тартиб-реглаши ҳақида қўшимча маълумотларни қўйиладиган ҳужжатларни ўқиб олиш мумкин.

IV БОБ. МАХАЛЛИЙ БЮДЖЕТ ДАРОМАДЛАРИНИ СОЛИКЛИ ВА СОЛИКСИЗ ТУШУМЛАРИНИ ПРОГНОЗЛАШ УСУЛЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЙУЛЛАРИ.

4.1. Бюджет даромадларини соликли ва соликсиз тушумларини прогнозлаш тизимига жахон молиявий-иқтисодий инкироз ва уларни юмшатиш йуллари.

Умумдавлат фаолиятини ифодаловчи молия режаларига давлат бюджети, давлат ижтимоий сугурта бюджети, давлат мулкӣ ва шахсий сугуртаси молия режаси ҳамда территориал ва давлатнинг молия маблагларини кўрсатувчи йигма молиявий маблаглари киради. Бу молиявий режаларда давлат бюджети алоҳида ўрин тутлади. Давлат бюджетиди давлат билан турли мулк шаклсига эга бўлган корхона, хўжалик ташкилотларининг молиявий муносабатлари акс этади. Унинг даромад қисмида даромадларни келиб тушиш манбалари кўрсатилади, харажат қисмида эса маблагларнинг социал-маданий тадбирларга, халқ хўжалигига, аҳолини ижтимоий химоялашга, бошқарувга, мудофаага ва бошқаларга сарфланиши акс эттирилади. Давлат бюджетининг яна бир муҳим аҳамияти шундаки, у бошка молия режалардан фарқ қилиб қонун тарикасида тасдиқланади. Молия режалари тизимида соҳалар молия режалари асосий ўринни эгаллайди ва бу ерда даромадлар ва харажатлар баланси муҳим рол ўйнайди. Хозирги пайтда корхоналар молиявий режалари бизнес режалар деб юритилмоқда.

Хар қайси режа мўлжалланган давр учун даромадлар ва харажатлар, молия ва кредит тизимларининг бугинлари ўртасидаги алоқалар (ижтимоий сугуртага ажратма бадаллари, бюджетга тўловлар, банк кредити учун тўлов ва бошқалар) аниқланади.

Жахон молиявий-иқтисодий инкироз омиллари истикболлаштириш миллий хўжалик режалаштиришининг илмий-аналитик босқичи булиб хизмат қилиши муҳимдир.

Инкироз омилларини бартараф этишда унинг хўжалик режалаштириш ишлаб чиқаришдаги бош масаласи - бу ижтимоий, иқтисодий ва илмий-техник жараёнларидаги илмий таҳлил, рўёбга чиққан ҳолатга ва хўжалиқни ривожлантиришда вужудга келган жараёнларга баҳо бериш ва ривожлантириш йўналишларини белгилашдан иборатдир.

Истикболлаштириш усуллари қуйидагича туркумланиши мумкин:

1. Истикбол максадига кўра - конформатив ва режаификацион (оператив, тактик ва стратегик);
2. Прогнознинг белгиланишига кўра - умумий ва махсус белгиланган истикболларга, бошқарув истикболларига;
3. Тасдиқлаш даражасига кўра - интуитив ва мантикий;
4. Натижаларни ифодалаш шаклига кўра - сифат ва миқдорий истикболларга;
5. Муддатга кўра-узок муддатли, ўрта муддатли ва қиска муддатли истикболларга.

Маъмурий бошқарув тизими шароитида пул даромадларининг ва йигимларининг тасимланиши ва туркумланиши, уларнинг марказлашган ва марказлашмаган фондларда пул маблағларининг гурухланиши директив режалаштириш орқали аниқланар эди. Бозор иқтисодиёти шароитида режалаштириш бошқарув функцияси сифатида, ижтимоий ва иқтисодий фаолиятнинг барча томонларининг умумий шаклини қабул қила олмайди. Бундан келиб чиққан ҳолда, бозор иқтисодиётида ишлаб чиқариш жараёнида ҳамда товарлар ва хизматлар реализациясида ҳукмрон ва аниқловчи усул бўлиб - пул, баҳо, қиймат қонуни, талаб ва таклиф қонунини ўз ичига олган бозор механизми билан ташкил қилади.

Бозор механизмининг бундай муҳити режалаштириш элементлари иштирокида ишлаб чиқариш ва алмашув натижаларини аниқловчи прогноз услубиёти амал қилишини аниқлаб беради.

Бозор иқтисодиёти ўзининг бош омиллари билан амал қилади, яъни товарлар, ишчи кучи, ссуда капиталлари баҳоси бевосита товарлар ва хизматларга бўлган талаб ва таклиф нисбатига боғлиқдир. Бозорни ўрганиш, уни ташкил қилиш ва режалаштиришнинг элементларини бошқариш маркетинг мазмунини ташкил қилади.

Бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида иқтисодий ислохотнинг амал қилиши бошқарувнинг муҳим ва бош функцияси сифатида режалаштириш ўрин эгаллайди. Молиявий режалаштириш бозор иқтисодиёти талабаларини ҳисобга олган ҳолда янги ўзига хос белги ва томонларига эга бўлади.

Бозор иқтисодиёти шароитида мамлакатнинг ривожланишида молиявий режалаштиришга талаб камайгани йўқ. У аввалгидай ишлаб чиқариш фондларининг кенгайтирилган доиравий айланишини молиявий ресурслар билан таъминлашга, молия-хўжалик фаолиятида самарадорликнинг юқори кўрсаткичларига эришишга, корхонанинг молиявий чидамкорлигини ва тўловга қобилиятини мустаҳкамлашга шароит яратиб беришга қаратилгандир. Ҳозирги пайтда аввалги директив режалаштириш тизими даврига қараганда молиявий режалаштириш сифатини ошириш мақсадга мувофиқдир, чунки бозор муносабатларида ўз фаолиятининг самарасизлиги, шу билан биргаликда молиявий режалаштиришда нотўғри ҳисоб-китобларни юритишда жавобгарликни корхонанинг ўзи тортади.

Янги хўжалик юритиш шароитида ўзининг катта ролини саклаб қолган молиявий режалаштириш ўз навбатида қайта қурилган бўлиши лозим. Унинг мазмуни ва амалдаги шакллари хўжаликнинг янги иқтисодий шароитлари бўлган ўзгаришлари билан боғлиқ ҳолда амалга оширилади.

Ҳозирги пайтда молиявий режалаштириш бозорнинг конъюктурасини ҳисобга олган ҳолда бирор бир воқеликнинг бўлиш эҳтимоли борлигини ва шу билан биргаликда моддий, меҳнат ва молиявий ресурсларнинг ҳолатининг ўзгаришини ҳисобга олган ҳолда корхонанинг фаолияти асосларини таъминламоғи лозим.

Молиявий ва хўжалик мустақиллигини мавжуд шароитида корхонанинг ўзи мустақил тарзда ўзининг режаларини ишлаб чиқади ва бунда унинг ягона мақсади-хўжаликни юқори самарадорликка етказишдир. Шунинг учун ҳам молиявий режалаштиришда катта эътиборни корхона

Ўзининг ички резервларини тўлик намоён қилишга, ишлаб чиқариш воситаларидан самарали фойдаланишга, моддий меҳнат ва пул ресурслардан унумли фойдаланишга, ишлаб чиқаришни тўғри ва яхши ташкил қилишга ва бошқаларга қаратилгандир.

Турли даражадаги бюджетларга солиқ тушумларининг аниқ миқдорини ҳисоблашда ушбу принциплар муҳим кўрсатма қатга аҳамият касб этади.

1. Солиқ тўловчиларнинг бюджет билан ўзаро муносабатларининг позитив ва негатив кўринишларини синчиқлаб ўрганиш, бу муносабатларни ривожлантириш қонунчилигини ўрнатиш.
2. Бутун солиқ тизимининг, унинг алоҳида элементларининг ва алоҳида солиқларнинг молиявий-хўжалиқ фаолиятга ва аксинча таъсирларнинг намоён бўлиши мақсадида бюджет-солиқ тизимида омилли таҳлил ўтказиш.
3. Олдиндан қўйилмаган иқтисодий, молиявий, бюджет ва солиқ вазиятларининг, солиқ тўловчилар мақсадлари ва бюджет мақсадлари ўртасидаги муносабатларнинг бузилиши содир бўлиш эҳтимолларига таҳлилий баҳо бериш. Бу ҳолларни яхшилаш ёки бутунлай бартараф этиш комплекс чора-тадбирларини ишлаб чиқиш.

Прогноз ҳисоблари учун асос бўлувчи манбалар.

Солиқ идораларида солиқ тушумларини прогноз қилиш ишларини ташкил этишни ўрганишдан олдин солиқ ишларини юритиш масалаларини чуқур ўрганиш талаб қилинади.

Солиқ тушумларини прогноз қилиш ҳисоб-китобларнинг қуйидаги 3 тури ажратиб кўрсатилади. Булар:

- 1) Корхона маълумотлари бўйича солиқ тушумларини прогноз қилиш.
- 2) Хақиқий эришилган даражадан келиб чиқиб солиқ тушумларини прогнозлаш.
- 3) Макраиқтисодий кўрстаклар бўйича солиқ тушумларини прогнозлаш.

- Корхона маълумотлари бўйича - солиқ тушумларини ва бошқалар бюджетга тўланадиган тўловларни прогноз қилишда ҳисоб-китоблар ҳар бир корхоналар бўйича алоҳида-алоҳида амалдаги солиққа тортиш бўйича қонун ҳужжатлари йўриқномалар ва бошқа меъёрий ҳужжатларга асосан солиқларни тўлаш муддатларига қараб ойлик, чораклик, ярим йиллик муддатларга асосан ишлаб чиқилади.

Ҳар бир корхона молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот, бюджетга тўланган солиқлар тўғрисидаги (ҳисобот) маълумот, пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот, валюта маблағлари ҳаракати тўғрисидаги (ҳисобот) маълумот, хусусий капитал тўғрисидаги ҳисобот, молиявий иқтисодий ҳолат бўйича ҳисобот ва бошқа ҳисоботларни солиқ органларига топшириш талаб этилади. Ушбу ҳужжатлар солиқ идораларида таҳлил этилади ва прогнозлаш учун асосий ҳужжат бўлиб ҳисобланади.

Корхоналар маълумотлари бўйича солиқ тушумларини прогноз ҳисоб-китоблари солиқ идоралари ва корхона ташкилотлар мутахассислари билан биргаликда амалга оширилади.

- Хакикий эришилган даражадан келиб чикиб солик тушумларини прогноз килиш статистика, молия идоралари маълумотлари, шунингдек бюджетга хакикатда келиб тушган соликлар ва бошка мажбурий тўловлар бўйича амалга оширилади.

Хакикий эришилган даражадан келиб чикиб солик тушумларини прогноз килишда бюджетга тушадиган соликлар ва бошка мажбурий тўловлар хажмига таъсир килувчи куйидаги омиллар ҳисобга олинади:

- а) Пул маблаглари инфляцияси;
- б) Махсулот ишлаб чиқариш, ишларни бажариш, хизматлар кўрсатиш хажмини ўсиш ёки камайиш суръати;
- в) Ходимлар иш хакини ўсиш ёки камайиш суръати;
- г) Асосий фондлар ва мол-мулк киймати;
- д) Бюджетга тўланадиган соликлар ва бошка мажбурий тўловларни ўсиши ҳамда камайиши;
- е) Маҳаллий ҳокимият органлари ва молия органлари томонидан прогноз килинаётган давр учун бюджетнинг асосий кўрстакчилари.

Асосий манбалар бўйича прогноз кўрсаткичлари соликлар ва бошка мажбурий тўловлар тушумининг ўзгариши, шунингдек соликка тортиш бўйича янги манбаларнинг мавжудлигини ҳисобга олиб амалга оширилади.

- Макроиктисодий кўрсаткичлар бўйича солик тушумларини прогноз килиш соликларни 5 та асосий манбаси бўйича амалга оширилади ва улар куйидаги соликлардан иборат:

1. Кўшилган киймат солиги;
2. Юридик шахслардан олинadиган даромад (фойда) солиги;
3. Жисмоний шахслардан олинadиган даромад солиги.
4. Акциз солиги
5. Мол-мулк солиги ва ресурслар солиги олинган маълумотлар асосида соликлар ва тушумларни бюджетга тушиши прогноз ҳисоб-китоблари учун асосий кўрсаткичлар номли шакл тўлдирилади ва ҳисоб-китоблар амалга оширилади.

Ҳисоб-китоблар асосий кўрсаткичлар бўйича жумладан, аҳолининг турмуш даражаси, пул маблаглари кадрсизланиши, махсулот ишлаб чиқариш, ишлар бажариш, хизматлар кўрсатиш хажмини ўсиши ёки камайиши суръати, баҳо индекси ва иктисодиётнинг ривожланишдаги бошка иктисодий кўрсаткичлар асосида амалга оширилади. Хакикатда олинган иш хаки бўйича маълумотлар банк муассасаларидан олинади.

Соликлар ва бошка мажбурий тўловларнинг бюджетга тушиши прогноз ҳисоб-китоблари куйидагилар асосида ишлаб чиқилади:

1. Соликка тортиш бўйича амалдаги қонун ҳужжатлар ва йўриқномалар;
2. Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлиги томонидан тасдиқланган даромад классификациялари;
3. Ўзбекистон Республикаси ҳукумати вилоятлар қарор ва буйруқлари;
4. Солик тўловчилар бўлимиш юридик ва жисмоний шахсларнинг инвентаризация маълумотлари;
5. Иш хаки, дебитор ва кредиторлик қарзлари бўйича маълумотлар;

Макроиктисодиёт ва статистика вазирлигининг шаҳар ва туман бўлимларини иктисодий статистик маълумотлари;

Аҳоли турмуш даражаси пул маблағлари инфляцияси, ишлаб чиқариш ҳажмини ўсиши ва камайиши ва баҳо индексини ҳисобга олгандаги асосий кўрсаткичлар.

Солиқ тушумларини прогноз ҳисоб-китобларини усулологик асослари бўлиб Ўзбекистон Республикаси давлат Солиқ Кўмитаси коллегияси томонидан тасдиқланган усулик кўрсатмалар;

Амалдаги солиқка тортиш бўйича йўриқномалар ва молия органларининг кўрсатмалари ҳисобланади.

2009 йил учун солиқ тушумларининг прогноз ҳисоб-китоблари чоракларга бўлинган ҳолда қуйидагиларни ҳисобга олиб амалга оширилади:

1. Корхоналар, ташкилотлар, вазирликлар ва идораларнинг ҳисоб-китоблари; шунингдек корхоналарни бюджет билан ҳисоб-китоблари бўйича ва шахсий ҳисоб варақларидаги маълумотлар шулар билан бирга камерали текшириш ва баланс ҳисоботи кўрсаткичлари.

2. Акциз солиғи бўйича (корхоналар маълумотлари асосидаги) ҳисоб-китоблар;

3. Даромад (фойда) солиғи

4. Мехнатга ҳақ тўлаш шаклида олинadиган солиқлар.

5. Туман, шаҳар молия бўлимлари статистика ва банклар маълумотлари;

6. Кўшилган қиймат солиғи бўйича ҳисоб-китоблар макроиктисодий кўрсаткичлар бўйича акциз солиғи, ресурс тўловлари ва бошқа солиқ тўловлари тўғрисидаги маълумотлар.

Ҳисоб-китобларни амалга ошириш тартиби ўзгарган тақдирда қуйида тегишли тузатишлар киритилади.

а) Корхона бўйича

б) Худуд (туман, шаҳар) бўйича

в) Манбалар бўйича алоҳида ҳисоб китоблар қилинади.

Худуд (туман, шаҳар) бўйича прогноз ҳисоб китоблари вариантда ишлаб чиқилади. Булар:

1. Корхона маълумотлари бўйича прогнозлаш ҳисоб китоблари

2. Ҳақиқий эришилган даража бўйича прогнозлаш ҳисоб-китоблари корхоналарда ҳужжатли комплекс ва танлама текширишлар бўлиши мумкин. Бу текширишлар корхоналарни кейинги даврларда тўлаши керак бўлган солиқ суммасини ҳақиқий эришилган даражада прогнозлаш учун асос бўлади.

Корхонанинг доимий мустаҳкам рентабеллигини таъминлаш деярли мураккабдир. Бу солиқ инспекторларининг ишида кўринади. Чунки корхона томонидан даромадни таъминлаш, ишлаб чиқариш дастурларининг сифати ва даражаси ва хизматларни бериш бўйича дастурлар даромадни олиш билан ҳар доим мувозанатли ҳолатда бўлади (маҳсулотни чиқариш, товар айланиши, ўсиш, даромад).

Солиқка тортиладиган базанинг мувозанатли ҳолати солиқ тушумларининг ўсишининг муҳим омили бўлиб хизмат қилиш керак. Бирок амалиёт материаллари шуни далолат берадики, бу муносабатлар ҳўжалик

юритишнинг барча тоифаларида бузилиши юз беради. Авваламбор мувозантининг кўрсаткичларини ўлчашда, Ўзбекистон Республикасининг барча туманларида унинг бузилиши илмий ёндашувнинг йўклиги билан чакирилган. Бу шунга олиб келадики, бир томоннинг камчилиги бошқаларининг ютуқлари билан тўлдирилади. Лекин огирлик харидорларга тушади. Чунки улар нафакат харидордир, балки барча соликларнинг истеъмолчиларидир. Бундай ходисаларнинг мавжудлиги давлат бюджетига солик тушумларини прогнозлаш усулларини ишлаб чиқиши талаб қилади, улар юкорида айтилган мувозанатларнинг акси бўлиши ҳам мумкин эди. Бир томонинг бошқасининг ютуқлари билан тўлдирилишига йўл қўймаслик учун илмий асосланган йўл билан тўғри карорга келиш мумкин.

Манфаатлар ва унинг ўхшашлиги солик тўловчи корхонанинг энг кимматли бойлигидир. Ўз манфаатини оширишни таъминлаш учун солик тўловчи солик тўловларини яшириши ёки тутиб туриши керак эмас. У бутун аҳолига таъсир этиши мумкин. Эришилган ютуқларни хақиқий тан олиш (баҳолаш) соликлар тушумининг тўлалигини кучайтиришга ёрдам бериши керак. Солик тўловларини тўлашда солик тўловчиларга мумкин қадар кўпроқ эркинлик берилиши керак. Масалан, харакатларнинг батафсил тасаввури давлатнинг мавжуд солик салоҳиятини йўқга чиқариши мумкин. Шунини эсдан чиқармаслик керакки, тўловчининг истаги акс этган ва амалга ошириладиган нарса билан алмаштириб бўлмайди. Шунинг учун солик тўловларига муносабат томонларнинг салмоқли ютугининг омили бўлиши керак. Фақат шундагина янги ютуқларнинг эришилиши имкон берувчи ижобий кайфият юзага келиши мумкин. Янги ютуқларни муваффақиятларга эришиш усулларига ўхшатиш мумкин. Солик тушумларини прогнозлашнинг қулай усуллари қуйидагилар ҳисобланади:

- бозор атрибутларини тестдан ўтказиш асосида товар прогнозини тузиш;

- улуш кўрсаткичларидан фойдаланиб прогнозни тузиш;

- бу принципларга мувофиқ солик тушумларининг тўлалигини таъминлашга муҳим қадам ташлаш мумкин. Бу ўз-ўзидан ютуқдир.

Буни ҳисобга олиб мазкур иш доирасида солик тушумларини прогнозлашнинг юкорида кўрсатилган усулларини кўрсатишга ҳаракат қилдик. Шунини таъкидлаш керакки, тушумнинг тўлалигини асослаш учун биз ҳаракати охириги молиявий натижаларнинг ўсишига эришишга кўп жихатдан ёрдам берувчи кўрсаткичларга мурожат қиламиз. Иқтисодий адабиётларда прогнозлашнинг у ёки бу усулларининг кераклилиги кўрсатилмаган.

Ўтказилган амалий текширувлар тажрибасида биз тушумларнинг тўлалигини тўхтатувчи барча омилларни киймат – истеъмол кийматиға таяниб четлатиш мумкин экани хақида ҳулоса чиқаришга ҳаракат қилдик. Истеъмол киймати эса тарқатиладиган товарлар нарҳида амалга оширилади.

Жисмоний шахсларнинг тадбиркорлик фаолияти билан шугулланишлари бу Республикамизда бозор иқтисодиётиға ўтиш шароитида тадбиркорларға кенг йўл очиб берилганлигидан далолат беради. Чунки бозор иқтисодиётини тадбиркорларсиз тасаввур қилиб бўлмайди.

Тадбиркорлик бозор иктисодиётига хос бўлган махсус иктисодий фаолият бўлиб, кенг маънода бирорта иш билан шугулланиб пул топишдан иборат бўлган фаолиятдир. Тадбиркорликка алоқаси йўқ ишлар ҳам бор, масалан, ўз мулкани ижарага бериш, пулини банкка қўйиш ёки яширин йўл билан судхўрлик қилиш. Бу ишлар пул топиш йўли, лекин тадбиркорлик эмас. «Тадбиркорлик деганда моддий ва пул маблағларини фойда топиш йўлида сарфлаб, бозорга керакли товарлар ва хизматларни етказиб бериб, кишиларга наф келтирувчи, уларнинг хожатини чиқарувчи иктисодий фаолият тушунилади».

Бозор иктисодиётининг турли мулк шаклларига асосланишини тадбиркорликда яққол кўриш мумкин. Инсонга наф келтирувчи хар қандай неъматлар қимнингдир мулки. Фақат ҳеч қимга керак бўлмаган нарсанинг эгаси йўқ. Бозор иктисодиёти керакли нарсани яратиб, уни бозор орқали истеъмол этишга асосланар экан, у албатта мулкчиликни талаб қилади. Мулк моддий ва маънавий бойликларни қонуний равишда ва белгиланган тартибда

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси тамонидан қабул қилинган "Тадбиркорлик ва тадбиркорлар фаолиятини қафолатлари тўғрисида"ги қонуннинг 3-моддасида тадбиркорлик фаолияти билан шугулланувчи жисмоний шахсга таъриф берилган:

-Тадбиркорлик (тадбиркорлик фаолияти) қонун ҳужжатларига мувофиқ даромад (фойда)олишга қаратилган,юридик ва жисмоний шахслар томонидан махсулот ишлаб чиқариш (ишлари бажариш, хизматлар кўрсатиш йўли билан таваққал қилиб амалга ошириладиган ташаббускор фаолият.

-Тадбиркор юридик шахс ташкил этган ҳолда ҳам, ташкил этмасдан ҳам тадбиркорлик фаолияти билан доимий асосда шугулланувчи жисмоний шахс(яққа тартибдаги тадбиркор). Қонун ҳужжатларига мувофиқ юридик шахслар ва яққа тартибдаги тадбиркорлар,шу жумладан чет эл фуқаролари ёки юридик шахслари,шунингдек фуқаролиги бўлмаган шахслар тадбиркорлик фаолиятининг субъектларидир.

Жисмоний шахслар деганда Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари, бошқа давлатларнинг фуқаролари, шунингдек фуқаролиги бўлмаган шахслар тушунилади (Ўзбекистон Республикаси ФК 16-моддаси).

Ўзбекистон Республикасида доимий яшаб турган ёки молия йилида бошланадиган ёки тугайдиган ун икки ойгача булган исталган давр мобайнида 183 кун ёки ундан кўпроқ муддатда Ўзбекистонда турган жисмоний шахс Ўзбекистон Республикасининг резиденти деб қаралади.

Ўзбекистон Республикаси резиденти булган жисмоний шахсларга уларнинг Ўзбекистон Республикасидаги, шунингдек ундан ташқаридаги фаолияти манбаларидан олинган даромадлари буйича солиқ солинади.

Ўзбекистон Республикаси резиденти булмаган жисмоний шахсларга Ўзбекистон Республикаси ҳудудилаги фаолиятдан олинган даромадлар буйича солиқ солинади.

Ўзбекистон Республикасидан ташқарида туланган жисмоний шахсларнинг даромад солиғи суммалари Ўзбекистон Республикасида солиқни тулашда Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномаларига мувофиқ ҳисобга олинади. Ҳисобга олинандиган суммалар миқдори жисмоний

шахсларнинг Узбекистон Республикасида амал қилаётган ставкалар бўйича ҳисоблаб чиқарилган даромад солиғи суммасидан ошмаслиғи лозим.

Якка тартибдаги тадбиркорлик тадбиркорнинг ўз мулки асосида ҳам, жалб қилинган мол-мулк асосида ҳам амалга оширилиши мумкин.

Якка тартибдаги тадбиркорлик фаолиятига кредитлар бериш ва уларни сугурта қилиш қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда амалга оширилади.

Якка тартибдаги тадбиркорлик шахсий тадбиркорлик (бир шахснинг тадбиркорлиғи) ва биргаликдаги тадбиркорлик (шахслар гуруҳининг тадбиркорлиғи) турларига бўлинади.

Шахсий тадбиркорлик якка тартибдаги тадбиркорнинг ўзи томонидан мулк ҳуқуқида, шунингдек мулкка эгаллик қилиш ва (ёки) ундан фойдаланишга йўл кўядиган ўзга ашёвий ҳуқуқ туфайли ўзига тегишли мол-мулк негизида мустақил равишда амалга оширилади.

Шахсий тадбиркорликнинг амалга ошириш учун эр-хотиндан бири эр-хотиннинг умумий фойдаланишдаги мол-мулкдан фойдаланган ҳолларда, агар қонунларда ёки никоҳ шартномасида ёхуд эр-хотин ўртасидаги ўзга қелишувда бошқача қоида назарда тутилмаган бўлмаса, эрнинг (хотиннинг) розилиғи талаб қилинади.

Юридик шахс ташкил қилмаган ҳолдаги биргаликдаги тадбиркорлик шакллари қуйидагилар қиради:

-Эр-хотиннинг умумий мол-мулки негизида амалга ошириладиган оилавий тадбиркорлик, шу жумладан деҳқон хўжалигининг умумий биргаликдаги мулки негизида амалга ошириладиган деҳқон хўжалиғи;

-Оддий ширкат. Эр-хотинга умумий биргаликдаги мулк ҳуқуқи негизида оилавий тадбиркорлик амалга оширилаётганида, иш муомаласида эр-хотин номидан эрнинг ёки хотиннинг розилиғи билан эр-хотиндан бири иштирок этади, бу розилик якка тартибдаги тадбиркорликни рўйхатдан ўтказиш пайтида иасдиқланиши лозим.

2008 йил давлат бюджети даромадаларининг 79,2 фоизидан кўпрогини юридик шахслар тўлайди. Жисмоний шахслар солиқ ва йигимлари эса қарийб бюджет даромадининг 26,2 фоизига яқинини ташкил этади.

Жисмоний шахслар тўлайдиган солиқларнинг хусусияти шундан иборатки солиқ жисмоний шахснинг тўғридан - тўғри ўз даромадидан олинади, солиқлар ва йигимлар асосан нақд пул тўлаш йўли билан бюджетга ўтказилади.

Шундай экан бу ерда солиқ тўловчи жисмоний шахс билан солиқ ундирувчи ўртасида тўғридан - тўғри пул муносабати мавжуд.

Якка тартибдаги тадбиркорлик билан шугулланувчи жисмоний шахслар тадбиркорлик фаолиятидан келадиган ялпи даромадга солинадиган солиқни, тадбиркорлик фаолияти билан шугулланувчи жисмоний шахсларни рўйхатга олганлик учун йигимни, давлат божи ва бир қанча бошқа солиқлар ва йигимларни тўлайдилар.

Якка тартибдаги тадбиркорлик билан шугулланувчи жисмоний шахслар тадбиркорлик фаолиятидан келадиган ялпи даромадга солинадиган

солик жисмоний шахслар даромадига солинадиган соликни таркибий қисми ҳисобланади.

Жами йиллик даромад билан Солик кодексига мувофиқ белгиланадиган чегирмалар уртасидаги фарқ сифатида ҳисобланган солик солинадиган даромад солик солиш объектидир.

Жисмоний шахсларнинг жами йиллик даромадига солик туловчи олиши лозим бўлган (олган) ёки текинга олган пул ёхуд бошқа маблағлар, шу жумладан:

- меҳнатга ҳақ тулаш шаклида олинадиган даромадлар;
- жисмоний шахсларнинг мулкӣ даромади;
- жисмоний шахсларнинг тадбиркорлик фаолиятидан келадиган ялпи даромад қиради.

Меҳнатга ҳақ тулаш шаклида олинадиган даромадларга жисмоний шахсларнинг меҳнат шартномаси бўйича қилинган ишлардан ва фуқаролик ҳуқуқӣ шартномалар бўйича оладиган даромадлари қиради. Меҳнатга ҳақ тулаш шаклида олинадиган даромадларга қуйидагилар ҳам қиради:

- 1) ходимларга сотиладиган товарлар (ишлар, хизматлар) қиймати билан бундай товарларни (ишлар, хизматлар) харид қилиш нархи ёки уларнинг таннархи уртасидаги маъфӣ фарқ;
- 2) иш берувчи томонидан ходимларнинг чиқимларини қоплаш учун қилинган, уларнинг фаолияти билан боғлиқ, бўлмаган харажатлар;
- 3) ходим иш берувчига тулаши керак бўлган, аммо иш берувчининг қарори билан ҳисобдан чиқарилган қарз суммалари;
- 4) иш берувчи уз ходимларининг ҳаёти ва соғлигини ихтиёрий сугурталаш бадалларини тулаш учун қилган харажатлар;
- 5) иш берувчининг жисмоний шахсдан ушлаб қолиниши керак бўлган туловлар юзасидан тулаган суммаси;
- 6) иш берувчининг уз ходимларининг бевосита ёки билвосита даромадларини таъкил этадиган бошқа харажатлари.

Ходимларга Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси белгиланган меъёрлар доирасида бериладиган хизмат сафари туловларининг суммалари жами йиллик даромадга киритилмайди.

Жисмоний шахсларнинг мулкӣ даромадига фойзалар, дивидендлар бўйича олинган даромад, мол-мулкни ижарага беришдан келадиган даромад қиради.

Жисмоний шахсларнинг тадбиркорлик фаолиятидан келадиган ялпи даромадга товарлар (ишлар, хизматлар) реализациясидан, даромад олиш мақсадида таваққал қилиб, уз мулкӣ жавобгарлиги остида яққа тартибда амалга оширадиган, қонун ҳужжатларида тақиқланмаган бошқа фаолиятдан келадиган барча тушумлар қиради.

Жисмоний шахсларнинг тадбиркорлик фаолиятидан келадиган ялпи даромаддан солик солинадиган даромадларни аниқлаш вақтида мазкур ялпи даромадни олиш (топиш) учун қилинган харажатлар, мажбурий туловлар, чиқимлар ва ажратмалар чегириб ташланади. Жисмоний шахсларнинг тадбиркорлик фаолиятидан келадиган ялпи даромаддан чегириб ташланиши лозим бўлган харажатлар, мажбурий туловлар, чиқимлар ва ажратмаларни

аниклан тартиби Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади. Жисмоний шахсларнинг шахсий истеъмол билан боғлиқ булган харажатлари тадбиркорлик фаолиятидан келадиган ялпи даромаддан чегириб ташланмайди.

Солиқ, кодексига мувофиқ, молиявий жазо чоралари ва хисобланган пенялар суммалари жами даромаддан чегириб ташланмайди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 29 декабрдаги «Ўзбекистон Республикасининг 2009 йилги асосий макроиктисодий кўрсаткичлари прогнози ва Давлат бюджети параметрлари тўғрисида»ги 1024-сонли Қарорига асосан 2009 йилдан бошлаб яқка тартибдаги тадбиркорлик фаолияти билан шугулланувчи жисмоний шахсларнинг даромадларидан солиқ катъий ставкалар бўйича ундирилади.

Яқка тартибдаги тадбиркорлик фаолияти билан шугулланувчи жисмоний шахсларнинг даромадларига солинадиган солиқни катъий ставка бўйича тўловчи тадбиркорлардан йил охирида декларация талаб қилинмайди. Қайд гувоҳномаси асосида фаолият юритувчи жисмоний шахслар умумий ставкада солиққа тортиладилар ва белгиланган тартибда декларация топширадилар.

Қайд гувоҳномаси асосида тадбиркорлик фаолияти билан шугулланувчи жисмоний шахслар йил охирида яшаш жойидаги солиқ идораларига, йил давомида олган олган даромадлари тўғрисида декларация топширадилар.

Декларация солиқ туловчининг яшаш жойидаги солиқ идорасига йиллик ялпи даромад, шунингдек ушбу даромаддан туланган солиқлар суммасини кўрсатган ҳолда берилади.

Қайд гувоҳномаси асосида тадбиркорлик билан шугулланувчи жисмоний шахсларни солиққа тортишда солиқ қуйидаги ставкалар бўйича ундирилади.

Ҳозирги кунга келиб Ўзбекистонда 550 мингга яқин яқка тартибда меҳнат фаолияти билан шугулланувчи жисмоний шахслар мавжуд. Яқка тартибда меҳнат фаолияти билан Ўзбекистон Республикасининг меҳнатга лаёқатли барча фуқаролари, шу жумладан, уй бекалари, нафакахўрлар ва талабалар, корхона ва ташкилотларда ишловчи ишдан бўш вақтларида Ўзбекистонда иш фаолиятини доимий равишда олиб боровчи бошқа давлат фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар ҳам шугулланишлари мумкин. Қонунда белгиланган тартибда тақиқланмаган барча фаолият турлари билан шугулланишлари мумкин. Бу фаолиятни юритиш учун зарур бўладиган ишлаб чиқариш воситалари ва маҳсулот учун кетадиган хом-ашёлар: шахсий, буюртмачиники (буюртмачи - корхона ва ташкилотлар, жисмоний шахслар); бозорлардан ёки дўконлардан сотиб олинган бўлиши мумкин.

Яқка тартибда меҳнат фаолияти билан шугулланишни хоҳлаган фуқаролар ўзи истикомат қилиб турган туман (шаҳар) ҳокимиятидан рўйхатдан ўтадилар. Улар туман ҳокимига келгусида амалга ошириши кўзда тутилган тадбиркорлик фаолияти турини кўрсатган ҳолада шу фаолият билан шугулланишга рухсатнома сўраб ариза ёзади. Тадбиркорлик фаолияти тўғрисидаги қонунларга асосан, туман ҳокимлиги фуқаронинг аризасини уч

кун муддат ичида кўриб чиқади ва тегишли тартибдаги рухсатнома беради, ёки рад жавоби берилади. Бунда фуқаро аризасига фаолият турини канча йил давомида шугулланишини ҳам кўрсатиш керак. Шу кўрсатилган муддат бўйича туман хокимлиги томонидан тадбиркорга рухсат берилиши керак. Айрим фаолият турлари билан шугулланиш учун тадбиркор махсус рухсатнома (лицензия) олиши зарур. Бундай фаолият турларига: доридармонлар тайёрлаш ва сотиш, тиббий хизматлар кўрсатиш билан шугулланувчи жисмоний шахслар соғлиқни сақлаш вазирлиги томонидан, аҳолига шахсий ва ижарага олинган автотранспорт воситасида хизмат кўрсатувчи жисмоний шахсларга Республика "Ўзавтолицензия" бўлимининг жойлардаги бўлимларидан махсус рухсатнома (лицензия) бўлиши шарт. Озиқ-овқат маҳсулотларини тайёрлаб сотувчилар, кассобчилик фаолияти билан шугулланувчилар туман хокимиятида рўйхатдан ўтиш даврида жойлардаги Санитария эпидемиология бўлимлари томонидан соғлиқни тўғрисида, ҳамда шу фаолият билан шугулланиш учун шугулланиш жойларида шароит мавжудлиги тўғрисида маълумотномалар тақдим этишлари шарт. Туман (шахар) хокимликларидан яқка тартибда меҳнат фаолияти билан шугулланувчи фуқароларга рухсат берилган тақдирда улар рўйхатдан ўтиш учун Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2009 йил 15 майдаги ПҚ-1112-сонли қарорига асосан Республикада белгиланган энг кам иш хақинининг икки баробаригача бўлган миқдорида рўйхатдан ўтганлиги учун йигим тўлайдилар. Бу сумманинг миқдори жойлардаги маҳаллий хокимиятлар томонидан белгиланиб, энг кам иш хақининг икки баробаридан ошиб кемадлиги керак.

Яқка тартибда меҳнат фаолияти билан шугулланувчи фуқаро туман хокимлигидан рўйхатдан ўтгандан сўнг унга "Юридик шахсни ташкил этмасдан туриб, тадбиркорлик фаолияти билан шугулланиш учун давлат рўйхатидан ўтганлик тўғриси"даги гувоҳнома берилади. Ушбу гувоҳномани олган фуқаро туман (шахар) Давлат солиқ инспекциясида рўйхатга олинади. Солиқ инспекциясидан тадбиркорни тегишли тартибда рўйхатга олингандан сўнг унга яқка тартибда меҳнат фаолияти билан шугулланиш учун "кайд гувоҳнома"си ёзиб берилади. Юқоридаги жадвалга кўра солиқка тортиш бўйлама йўналишда адолатни таъминлайди, кам даромадга эга шахслар даромад солигини анча паст ставкаларда тўлайди, кўп даромад килувчи шахслар эса юқори ставкалар бўйича солик тўлайди.

Амалиёт маълумотларига асосан 2008 йилда Самарканд шаҳрида яқка тартибдаги тадбиркорлик фаолияти билан шугулланувчи **3 187** та тадбиркор бўлиб, улар фаолиятини назорат қилиш мақсадида солиқ идоралари **175** марта рейд ўтказганлар ва текширишлар давомида **1 801** та тадбиркорнинг фаолиятини текширганлар. Текширилганлардан **1 756** тасида қонунбузарлик ҳолатлари аниқланган, шу жумладан **1 621** та фуқаро ЯТФ билан патент ёки лицензиясиз шугулланаётганида қўлга тушган. Текширишлар натижасида бюджетга **15 428,3** минг сўм молиявий жарима ҳисобланиб ундириб олинган. **1 183** та тадбиркор суд қарори билан маъмурий жаримага тортилган ва улардан **23 998,0** минг сўм жарима ундириб олинган.

Жисмоний шахсларга нисбатан қўлланиладиган маъмурий жарималар тартиби ҳам айрим камчиликлардан холи эмас. Биринчидан, ундириб олинадиган жарима миқдори, бюджетга етказилиши мумкин бўлган зарар миқдори билан боғланмаган. Иккинчидан, ҳозирги кунда жисмоний шахслар даромади турли соҳада турлича. Масалан, тижорат ва воситачилик билан шугулланувчи хусусий соҳадаги жисмоний шахслар даромадига нисбатан амалдаги жарима миқдори ҳеч нарса эмас. Кўриниб турибдики, маъмурий жарималар миқдори, жисмоний шахслар даромади ҳамда бюджетга етказилиши мумкин бўлган зарар миқдори билан етарли даражада боғланмаган. Шунинг учун бизнинг фикримизча, соликка тортилиши лозим бўлган фойда (даромад)ни камайтириш мақсадида ҳисоб-китоб маълумотларини касддан (тушунган ҳолда) бузишда (умуман фойда (даромад)ни яширишда) айбдор деб топилган жисмоний шахсларга нисбатан қўлланиладиган жарима, уларнинг ноқонуний ҳаракатлари туфайли бюджетга келиб тушмаслиги мумкин бўлган суммага нисбатан фоиз миқдоридан ундириб олиниши лозим. Бизнинг фикримизча жисмоний шахсларни соликка тортишдан солиқ идораларини назорат қилишида кўзда тутилган самарадорликни ошириш учун, текшириш натижасида аниқланган қонунбузарликларга нисбатан қўлланиладиган молиявий жазолар ва маъмурий жарималар ҳажмини ошириш зарур.

Шундай қилиб, яқка тартибдаги тадбиркорлик фаолияти билан шугулланувчи жисмоний шахсларни соликка мавзусига бўйича фикр мулоҳазаларимизни яқунлар эканмиз, шунини айтишимиз мумкинки, солиқ идораларининг назорат қилиш усулларини бозор иқтисодиёти талабларидан келиб чиқиб, доимо такомиллаштириб бориш лозим.

4.2 Маҳаллий бюджет даромадларини прогнозлаш орқали йиғма жадвал тузиш тартибини ривожлантириш йуллари.

Бюджетга тўланадиган солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларни, шунингдек кўшимча ҳисобланган суммаларни, молиявий жазолар маъмурий жарималарни оператив ҳисоби шаҳар, туман ва шаҳардлардаги туман инспекциялари томонидан олиб борилади. Бюджетга тўловларни оператив бухгалтерия ҳисоби ДСИ томонидан ишлаб чиқилган йўриқномани иловаларида белгиланган махсус шаклдаги варақалар очиб борилади. Ушбу варақалардаги реквизитларни тузатиш ва кўшимчалар киритишга йўл қўйилмайди. Бюджетга тўланадиган солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар ҳисобини юритиш учун фаолият кўрсатаётган корхоналар учун йил бошида, янгидан ташкил қилинганлари учун эса улар солиқ идораларида рўйхатдан ўтаётган пайтидан этиборан шахсий ҳисоб варақлари очилади. Солиқ тўловчиларни шахсий ҳисоб варақлари солиқ идораси ходими томонидан тегишли ҳужжатларни олгандан с н г эртасидан кечиктирмай очилиши лозим. Шахсий ҳисоб варақлари қуйидаги варақларда олиб бориллади:

- ККС ва акциз солиғи бўйича (3 ва 6 шаклларда);
- даромад (фойда) солиғи, мол-мулк солиғи (4 шаклда);
- фуқаролар даромадига солиқ уларни тўлаш хусусиятини ҳисобга олган

холда (4 шаклда);

- савдо, хусусий корхоналар ва матлубот кооперацияларини даромадига солинадиган солик (4 шакл) ва хак.

Шахсий ҳисоб варақларида солик ва тўловлар бўйича ёзувлар ҳисоблар сўм ва тийинда олиб борилади. Пеняларни ҳисоблашда слик конунчилигига риоя қилинади. Ҳисобланган пеня ва жарималар бўйича пеня ҳисобланмайди.

Молиявий жазолар, маъмурий жарималар ва кўшимча ҳисобланган суммаларни, шунингдек уларни солик идораларини ривожлантириш фондига тушадиган қисмларини ҳисоблаш ва ҳисобини юритиш, 9 сонли ҳисоб рақамида олиб борилади. Уларни бюджетга ўтказиладиган қисмининг ҳисоби эса 25-сон рејстрда юритилади. Шунингдек, уларни ҳисоби қайси солик тури бўйича кўшимча ҳисобланган бўлса молиявий жазо ва маъмурий жарималар ундирилган бўлса унга солик турлари бўйича шахсий ҳисоб варақларида ҳам акс эттирилади.

Республикамизда тараккий этаётган солик тизимида прогноз ишларини такомиллаштириш муҳим вазифалардан бири бўлиб ҳисобланади.

Солик тушумларини таҳлил қилиш ва прогноз ишлари асосан давлат солик идорасининг қуйидаги звеноси, яъни солик инспекциялари томонидан амалга оширилади.

Уларнинг зиммасига солик тўловчиларнинг тўлик фаолият юритаётган хўжалик юритувчи субъектларнинг бюджетларга солиқли ва солиқсиз тўловларининг ҳақиқий ҳажми, солиққа тортиладиган солиқ объектларининг манбасини батафсил ҳисобга олиб бориш вазифаси юклатилган.

1998 йилнинг январидан бошлаб Ўзбекистон Республикасининг солиқ кодекси амал қилиб келмоқда. Унинг жорий этилиши солиқ тўловчилар, бухгалтерларда тушунмовчиликлар келтириб чиқараётган кўплаб масалаларга маълум бир аниқлик киритди. Кодексда аввалги таърифларга оид камчиликлар бартараф этилган.

Давлат солиқ органлари туман, шаҳарлар ҳудудида фаолият кўрсатиб келаётган жисмоний ва юридик шахсларни солиққа тортиш борасида прогноз ишларини тўлик таъминлаш учун каттагина куч сарфляптилар.

Солик тизимининг ривожини мамлакатда ўтказилаётган ислохотлар биргаликда бориши конуний жараёндир. Бошқача қилиб айтганда, солиқ сиёсатини мунтазам тарзда ўзича аниқлаш босқичи кечмоқда. Бу эса солиқ режимларининг ўзгаруви ва республика солиқ органлари тизимларининг такомиллашувида ўз аксини топади.

Республикамизда солиқ тизимини такомиллаштириш жараёнида хўжалик юритувчи субъектларга нисбатан солиқ юқини изчил қамайтиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бунда, биринчи навбатда, уларнинг даромадларидан ундириладиган бевосита солиқларнинг салмогини қамайтириш диққат марказда турибди. Бунинг натижасида корхона ихтиёрида қоладиган маблағлар улуши-нинг кўпайиши эвазига унинг айланма маблағлари миқдорини кўтгайтириб бориш ва оптимал даражасини сақлаш, ишлаб чиқаришни замонавийлаштириш, унинг самарадорлигини ошириш мақсадида кўпроқ инвестиция киритиш, ходимлар меҳнатини янада рағбатлантириш имкони пайдо бўлади.

Тушумларнинг хажми бўйича иккинчи ўринда турадиган жисмоний шахсларнинг даромадларидан олинадиган солиқни қисқартириш юзасидан амалга оширилаётган чоралар аҳоли даромадларининг реал даражасини ошириш ва тегишли равишда иқтисодий ривожланишнинг муҳим омили бўлган тўловга лаёқатлилигини кучайтиришга йўналтирилган.

Жисмоний шахслар даромадларини солиқка тортишнинг самарали тизимини яратишга оид вазифаларнинг аҳамияти мазкур тизимнинг ижтимоий масалаларга дахлдорлиги аҳоли турмуш даражасига курсатадиган таъсири билан боғлиқдир. Шундан келиб чиққан ҳолда даромад солигининг қўлланиладиган шкаласи мунтазам равишда такомиллаштирилмоқда. Хусусан, мамлакатимизда 1998-1999 йилларда ушбу солиқнинг максимал ставкаси 45 фоиз бўлган 5 даражали шкала қўлланилган бўлса, 2000 йилда - максимал ставкаси 40 фоиз бўлган 4 даражали шкала жорий этилди, 2001 йилда эса даромад солигини ҳисоблашнинг уч шкалали тизимига утилди. Бунда 2008 йилда даромадларни солиқка тортиш шкаласининг кенгайтирилиши ва шу аснода оралик ставканинг (2001 йилдаги 25 фоиздан 2009 йилда 21 фоизгача), максимал ставканинг қисқариши (36 фоиздан 21 фоизгача) ЯИМга нисбатан ушбу солиқ бўйича тушумларнинг камайишини келтириб чиқармади (2000-2008 йилларда ушбу солиқнинг ЯИМга нисбатан салмоғи ўрта ҳисобда 3,2 фоизни ташкил этмоқда).

Ҳозирги пайтда Президентимиз Ислоҳ Каримов томонидан қўйилган жисмоний шахслар даромадларининг солиқка тортилишини такомиллаштириш бўйича устувор йўналиш сифатида белгиланган солиқ ставкаларини камайтириш ва аҳоли даромадларини солиқка тортишнинг уч босқичли тизимидан икки босқичли тизимига аста-секин ўтиш концепциясини давом эттириш вазифаси турибди.

Умуман, бевосита солиқлар бўйича солиқ юқини изчил камайтириш сиёсатининг самарадорлигини ЯИМга нисбатан улар тушумининг барқарор камайиши тенденцияси ҳам исботлайди. Агар 2007 йилда бевосита солиқлар бўйича бюджет даромадлари ЯИМга нисбатан 8,5 фоизни ташкил этган бўлса, 2009 йилда уларнинг 6,8 фоизгача камайиши кутилмоқда.

Солиқ тизимини ривожлантириш ва такомиллаштиришда устувор аҳамият билвосита солиқка тортишга қаратилган. Бунинг сабаби шундаки, билвосита солиқлар товарлар, ишлар ва хизматларга нисбатан қўшимча тусга эга бўлгани ҳолда, пировард натижада ишлаб чиқарувчининг молиявий ҳолатига тўғридан тўғри таъсир кўрсатмайди ҳамда ишлаб чиқаришни ривожлантиришга тўсқинлик қилмайди.

Бундан ташқари, бевосита солиқлар бўйича солиқ юқлари камайган бир шароитда бюджетнинг даромад қисми барқарорлигини таъминлашда билвосита солиқка тортишнинг аҳамияти янада ортади. Ракамларда ифодаланганда бу шуни аңглатадики, яқин йиллар давомида давлат бюджетта таркибида билвосита солиқлар улушининг ортиши тенденцияси давом этади. Хусусан, 2007 йилда бу ракам 40,4 фоизга тенг бўлган ҳолда 2008 йилда ушбу нисбат 39,4 фоизни ташкил этди (2009 йилда 59,2 фоизга етиши кутилмоқда). ЯИМга нисбатан барча солиқлар камайган бир пайтда билвосита солиқлар улуши 13-14 фоизни ташкил этмоқда.

Билвосита соликлар таркибида акциз соликлари муҳим аҳамиятга эга бўлиб, бюджет дармадларининг деярли учдан бир қисмини ташкил этади. Шунингдек этиш лозимки, асосан кундалик эҳтиёж моллари тоифасига кирмайдиган маҳсулотларгина акциз солигига тортилади.

Энг аввало, бу алкагол, тамаки ва нефть маҳсулотлари, заргарлик ва бошқа моллардир. Акцизлар тизими бюджетни тўлдиришга оид фискал вазифалар билан бир каторда саломатлик учун зарарли бўлган маҳсулотлар ва товарлар истеъмолини камайтиришга хизмат кўрсатади.

Тўланган солик ва мажбурий тўловларни ҳисоби шахсий ҳисоб варақларида тўлов ҳужжатларини олинган кунининг иккинчи кунини эртасидан кечиктирмасдан акс эттирилиши лозим. Тўлов ҳужжатларини бюджетга тушган суммаларини шахсий ҳисоб варақлари ва китоблари ҳисоби ёзилади ва барча тўлов ҳужжатларида ўтказилган текшириш ва ёзув қайд қилинган сана, шунингдек, ушбу ёзувларни акс эттирган шахснинг имзоси қўйилади. Юқори солик идоралари томонидан назорат қилинадиган корхоналар бўйича соликларни ҳисобга олиш ҳақидаги ҳужжатлар туман солик инспекциялари томонидан улар олинган кун эртасидан кечиктирмасдан шахсий ҳисоб варақлари акс эттирилади ва Ўзбекистон Республикаси Марказий Банкнинг йрикномасига асосан юқори солик идорасига белгиланган тартибда жўнатилади. Бюджетга қўшимча ҳисобланадиган, қайтариб юбориладиган тўловларнинг ҳисобини юритиш тартиби амалдаги ўз вақтида тўланадиган соликлар ва соликсиз тўловларни ундириш тўғрисидаги низомга асосан олиб борилади.

Бюджетга ҳисобга олинадиган ва қайтариб юбориладиган суммалари шахсий ҳисоб варақларида молия органини ортикча тўланган суммаларини қайтариш тўғрисидаги қарори нусхаси ва банк муассасарида шахсий ҳисоб рақамларидан кўчирмаларга асосан амалга оширилади. Жисмоний шахслардан келиб тушган ортикча тўловлар суммалари уларни ёзма аризасига асосан келгуси тўловлар ҳисобига ёки қайтариб берилади.

Солик ва йигимларни тўлаш юридик шахслардан пулсиз, жисмоний шахслар томонидан эса, нақд пул билан ва пул ўтказиш йўли билан амалга оширилади. Солик тўловчи соликлар ва йигимларни ортикча тўлаган тақдирда солик тўловчининг ёзма аризасига кўра ўттиз кун ичида қайтариб берилади ёки келгуси тўловлар ҳисобига ўтказилади.

Соликлар ва йигим бюджетга қуйидаги тартибда ўтказиладди: асосий сумма; ҳисоблаб чиқилган пеня, жарималар.

Солик ишини юритиш масалаларига тўлиқ амал қилган ҳолда ва уни бажариш шарт билан прогноз бўлими ташкил қилишади ва унга бўлим бошлиғи раҳбарлик қилади.

Ҳар бир солик инспекциясида солик тўловчиларни ҳисоботи олиб борилади ва ҳисобланган ва бюджетга ўтказилган солик ва тўловларни, молиявий жарималарни ва қўрилган тадбирларни ҳисобини олиб боради. Шунингдек оператив-бухгалтерия ҳисоботини, прогноз ҳисобларни 1-Н шакли, 2-Н ҳисоботларини, ҳар ойнинг биринчи числосида банк орқали тушумларни текшириб таҳлил қилади ва ҳамма солик бўйича маҳсус китобларда ёки компьютерларда солик тўловчиларни ҳисоботини юритади ва

хисоблаб боради. Солик ва йигимларни белгиланган муддатларда тўлай олмаганларнинг мол-мулкини суд қарори билан ундирилади.

Агар солиқлар ва йигимларнинг бирон тури бўйича ортиқча тўланган суммалар бошқа тур бўйича боқиманданинг ўрнини қоплаш, солиқ тўловчи солиқлар ва йигимларни тўламаганлик ёхуд тўлик тўламаганлик учун жавобгарликлардан озод қилинади.

Солиқ тўловчи солиқ органлари ҳужжатлари (ҳисоб варақалари) асосида текширув ўтказгунча мустақил равишда ўз хатоларини тан олса, у жавобгарликлардан озод қилинади лекин пеня тўлаши лозим бўлади.

Юқоридаги солиқ турлари бўйича солиқ тушумлари ҳисобот давридаги прогнози, йил бошидан бошлаб ҳақиқатдан тушган тушум, ҳисобот даврида ундирилиши лозим бўлган солиқ тушумлари ва ҳисобот даврида прогноз кўрсаткичларининг бажарилиши таҳлил қилинади. Шунингдек жорий чорак учун прогноз даври, жорий ой учун прогноз кўрсаткичлари алоҳида-алоҳида таҳлил қилинади.

Таҳлил ва прогнозлаш ишларини туман, шаҳар, вилоят ва солиқ кўмитаси томонидан амалга оширилади.

Юқорида баён этилганлардан ташқари даромад (фойда) солигини прогнозлашда янги ташкил этилаётган корхоналар, қўшма корхоналар, чет эл инвесторлари учун бериладиган имтиёзлар ҳам инобатга олинади.

Даромад(фойда) солигини прогноз қилишда ҳар бир корхона ва ҳудудлар бўйича молиявий ва ҳўжалик ҳисобот кўрсаткичларини таҳлил қилиш ва ҳулосалар чиқариш, прогноз ҳисоботларига таъсир этувчи ҳамма иқтисодий, молиявий ва ижтимоий факторларни аниқлаб Давлат солиқ инспекциялари туманда жойлашган ҳамма корхоналар бўйича фойда солигини прогнозлайди.

Туман солиқ инспекцияси ўз маълумотларини жамлаб Ўзбекистон Республикаси Давлат Солиқ кўмитасига жамланган маълумотларни таҳлил ва прогноз қилиш учун тукдим этади. Давлат Солиқ кўмитаси Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги билан биргаликда Ўзбекистон Республикаси давлат бюджетини даромад қисмини прогнозлашда фойдаланилади.

Маълумотларнинг ушбу ҳисоботда қайд этилган тартибда қўлдан келтирилган бўлиб

4.3. Солиқ ҳисоби ва назоратини юритиш ҳамда улар бўйича маҳаллий бюджетни солиқли ва солиқсиз тушумларини прогнозлашни амалга оширишда солиқ органларининг вазибалари ва маъсулиятларини ошириш йуллари.

Солиқ туловчилар уртасидаги ижро интизоми солиқларни барқарор тарзда йигиб олиш ва давлатимиз молия тизимининг барқарорлигини таъминлашда энг муҳим омилдир. Ушбу йуналишда муваффақиятга эришиш солиқ қонунчилиги ҳуқуқий меъёрлари устидан назоратнинг ягона тизими, солиқларнинг тугри ҳисобланиши, республика бюджет тизимига тулик ва уз вақтида келиб ту шиши билан белгиланади. Солиқ қонунчилигига риоя этилишини назорат қилиш Давлат солиқ қўмитаси томонидан «Давлат солиқ хизмати тугрисида», «Муддатида туланмаган солиқлар ва бошқа мажбурий

туловларни ундириш тугрисида»ги конунларга, Солик кодекси ва бошка меъерий ва конун хужжатларига мувофик амалга оширилади. Юзага келадиган низоларни хал этишда Давлат солик кумитаси Молия вазирлиги, Адлия вазирлиги ва конунларга риоя этилиши учун масъул прокуратура органлари билан хамкорлик килади. Бундай низоларни хал этиш бюджетнинг, шунингдек кенг доирадаги солик туловчиларнинг манфаатларига дахл этадиган масалаларга тааллуқлидир.

Давлат солик хизматининг назорат функцияларини куриб чика туриб, назоратнинг мохиятини аниқлаб олишимиз лозим, зеро мазкур атама уз мохиятига кура «текшириш» ва шунингдек «текшириш мақсадидаги кузатиш» маъноларини англатади.

Назорат воситасида бажарилаётган топширикнинг туликлиги, уз вақтидалиги ва самарадорлиги тугрисидаги маълумотларнинг ишончлилиги, топширикни бажариш пайтида мансабдор шахслар килган хатти-харакатлар ва утказилган операцияларнинг конунийлиги белгиланади, фаолиятни яхшилаш ва ишда йул куйилган хукукбузарликлар ва камчиликларни бартараф этиш учун ички резервлар аникланади, шу жумладан конунларни бузганлиги, даромадни ёки бошка соликка тортиладиган объектларнинг яширганлиги, камайтириб кўрсатганлиги, соликларни тўлашдан бош тортганлиги, ишда пала-партишликка йул куйгани учун тегишли юридик ва жисмоний шахслар жавобгарликка тортилади.

Жисмоний шахсларнинг, шу жумладан юридик шахс мақомига эга бўлмай яқкатартибда тадбиркорлик фаолияти билан шугулланаётган жисмоний шахсларни соликка тортишда солик идоралари назорат килишнинг куйидаги усулларини кўллайдилар.

Бажариш муддатларига кура назорат тезкор (оператив) ва даврий турларга булинади.

Тезкор (оператив) назорат хисобот оyi ичида (масалан, хар ун кун, хар кун ва хоказолар учун) назорат килинадиган жараён, операция ва хатти-харакат тугаганидан сунг унинг сифат ва миқдор тавсифига мувофик бажариладиган текширишдан иборатдир. Режадаги, тезкор-техник, статистика ва бухгалтерия ахбороти тезкор назорат учун маълумот манбаи булиб хизмат килади.

Даврий назорат - муайян хисобот даври учун режалар, сметалар, меъёрлар ва нормативлар, бирламчи хужжатлар, ишлаб чикариш, моддий ва бошка хисоботлар маълумотлари, хисоб регистрлари, хисоботлар ва бошка манбалардаги ёзувлар буйича текширишдир. Конунчилик, шу жумладан солик конунлари талабларига риоя этилаётганини, хужалик операциялари ва жараёнлари тугри, УЗ вақтида ва мақсадга мувофик олиб борилаётганини аниқдаш, текширилаётган объект (юридик, жисмоний, мансабдор шахс) ишидаги конунбузарликлар ва камчиликларни очиб ташлаш ва уларни бартараф этиш чораларини куриш мазкур текширишнинг вазифасидир.

Маълумотлар манбаларига кура назорат хакли равишда хужжатли ва фактли турларга булинади.

Хужжатли назорат шундай текширишки, бунда текширилаётган объект мазмуни хамда унинг аниқдаш регламентланган кийматига мувофикдиги

хужжатларда (бирламчи ва йигма) курсатилган маълумотлар асосида текширилади.

Фактли назорат шундай текширишки, бунда текширилаётган объектнинг миқдор ва сифат ҳолати ишлаб чиқаришдаги ҳом ашё ва материалларни текшириш, куздан кечириш, улчаш, қайта санаш, тарозида тортиш, лабораторияда текшириш, экспертизадан утказиш, назорат тарикасида харид қилиш ва шу каби бошқа усуллар ёрдамида текширилади.

Демак, назорат воситасида амалга оширилаётган фаолиятнинг қонунийлиги ва мақсадга мувофиқлиги, турли даражадаги бюджетларга солиқлар, йигимлар, божлар ва бошқа туловлар уз вақтида туланиши текширилади, шунингдек солиқ қонунчилиги бузилишининг сабаблари ҳамда айбдорлари аниқланади.

Шундай қилиб, солиқ фаолиятидаги назорат давлат бошқаруви ваколатли органининг солиқ, туловчилар солиқ, қонунчилиги талабларига риоя қилишлари устидан раҳбарлик қилиш усулидир.

Иқтисодий ҳаётнинг асосий дастакларидан бўлган давлат бюджети даромадлари асосан солиқлардан ташкил топади. Шунинг учун бюджет даромадаларини тўғри режалаштириш, ижтимоий харажатларга аниқ мақсадли молиявий ресурсларни жалб қилиш жараёнида солиқ тушумларини таҳлил қилиш ва прогнозлаш ишларидан фойдаланамиз. Булар асосан давлат солиқ идораларининг қуйи звеноси, яъни солиқ инспекциялари томонидан амалга оширилади.

Солиқларни прогноз қилишнинг объекти бўлиб, хўжалик ва давлат субъектларининг молиявий натижаларининг якуни ҳисобланган даромаддир.

Прогноз ишлари қандай қўламда ўтказилишидан қатъий назар мўлжалланган давр учун барча юридик шахслар ёки аниқ бир хўжалик субъектларининг молиявий тизимининг звенолари ўртасидаги ўзаро алоқалар ўрганилади ва таҳлил қилинади.

Бюджетга тушадиган солиқларни прогнозлашнинг бош масаласи ва вазифаси солиқ сийёсати орқали аниқланади. Бундай аниқлаш орқали эса:

1. Режалаштириб қўйилган барча мажбуриятлар ва тадбирларни амалга ошириш зарур бўлган пул маблағларининг ҳажмини ва уларнинг манбаларини ўрганиш;

2. Даромадларнинг ўсиш резервларининг намоён бўлиш йўлини аниқлаб олиб, уни таҳлил қилиш;

Юқорида таъкидлаб ўтганимиздек солиқларнинг умумий прогнози ва таҳлили солиқ инспекцияларида амалга оширилиб юқори звеноларга ҳисобот тарикасида тақдим этилади.

Солиқ инспекциялари аввало ҳар бир акциядорлик жамиятлари, давлат қорхоналари ва мулкчилик шакли ҳар хил бўлган умуман олганда юридик шахслардан режалаштирилаётган йил учун бизнес паланини (режасини) тузишни таклиф этади ва шу режа асосида солиқ тушуми бўйича таъминий ҳисоб-китобларни инспекцияга топширишини талаб этади.

Туман солиқ инспекцияси ҳар бир солиқ туловчи юридик ва жисмоний шахслар бўйича йиллик тушумларни ҳар бир солиқ тури бўйича ҳисоблаб чиқиб, уларни жамлайди.

Мана шу маълумотлар асосида соликлар тахлил килиниб сўнг туман хокимлигининг умумий йигилишида кўриб чиқади. Бунда махсус комиссия туман иктисодий ривожланиш режасига асосланиб янгидан ишга тушириладиган корхоналарни ҳам эътиборни олган холда якуний режа қабул килинади.

Солик кўмитаси эксперт гуруҳи ва молия Вазирлигининг махсус комиссияси кўриб чиқиб биргаликда Олий Мажлиснинг иктисод билан шугулланувчи комитетига ва бир нусхаси Вазирлар Маҳкамасига топширадилар.

Олий Мажлиснинг молия-иктисод бўйича кўмитаси ва Вазирлар Маҳкамаси йил охирида Республика бўйича жамоатчилик ёрдамида ва уларнинг розилигини олгач ўрганиб чиқилади.

Олий Мажлисида кейинги йил бюджетини қабул қилишда асос қилиб олиниб, депутатлар муҳокамасидан ўтгидан кейин, солик ставкалари, имтиёзлар шунингдек прогноз режалар қабул қилинади.

Бу тасдиқдан ўтгидан кейин солик кўмитаси ҳар бир туман, шаҳар ва вилоят бўйича солик турлари бўйича прогноз режаларининг бажарилиши учун солик органларига махсус кўрсатма ва йўриқномалар беради.

Солик органлари солик ва йигимлар суммасини солик тўловчиларнинг ҳисоб-китоблари ва даромадлар тўғрисидаги декларацияда кўрсатилган миқдорда ва тегишли тақдим этган. маълумотлар асосида солик суммаларини ҳисоблаб чиқади. Агар солик инспекцияси бу суммани нотўғри белгиланган деб топса, у ҳисоблаб чиқарилган суммани қайта кўриб чиқишга ва солик тўловчига тегишли хабарнома тўлашга ҳақлидир. Солик тўловчи агарда даромад тўғрисидаги ҳисоб китоб ва декларацияни тақдим этмаган бўлса, суммани кўрсатмаган бўлса солик инспекциялари ўзидаги маълумотлар асосида декларация тўлдириб солиқни ундириб олишга ҳақлидир.

Солик ва йигимларни юридик шахслар пул кўчириш шаклида, жисмоний шахслар бўлса нақд пул шаклида бюджетга тўловларни тўлаб борадилар.

Солик назоратининг асосий усули солик, туловчиларни ҳужжатли текширишдир. Ҳужжатли текшириш инспекция ишининг йиллик режалари ва ҳар бир иш участкаси бўйича тузиладиган текширишларнинг чораклик графикларига мувофиқ амалга оширилади. Уларга биринчи навбатда йирик миқдорда фойдага эга бўлган ёки бухгалтерия ҳисобини юритишда ва солик қонунчилигига риоя қилишда қупол хатоларга йул қуяётган корхоналар, яқка тартибдаги тадбиркорлик билан шугулланувчи фуқаролар, шунингдек зарар қуриш сабабларини аниқлаш ва уларни банкрот деб эълон этиш учун зарар қуриб ишлаётган барча корхоналар киритилади.

Ҳужжатли текшириш, одатда, 20 кундан ошмаслиги лозим. Ушбу муддат фавқулодда ҳолларда Давлат солик бошқармаси, инспекция раҳбари ёки унинг уринбосари руҳсати билан узайтирилиши мумкин. Солик бошқармаси инспекция раҳбари фавқулодда ҳолларда текширувчилар таркибини алмаштириш ҳуқуқига эгадир.

Солик идоралари бирламчи ҳужжатлар ва ҳисоб регистрларини текширганда ялпи ёки танлаб олиш усулини қўллайдилар.

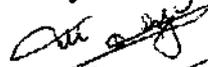
Ялпи усул барча хужжатларни, жумладан бухгалтерия хисоби регистридаги ёзувларни текшириш билан характерланади. Одатда касса ва банк операциялари ялпи текширишдан утказилади. Махсулот етказиб берувчилар, харидорлар, буюртмачилар, дебиторлар ва кредиторлар билан хисоб-китоблар, шунингдек корхона фаолиятининг бошка участкалари дастурда курсатилган холларда ялпи усул билан текширилади.

Танлаб олиш усулида текширилаётган даврнинг хар бир ойидаги ёки бир неча ой учун бирламчи хужжатлар бир кисми текширилади. Танлаб текширилганда солик, конунчилигини жиддий бузишлар ёки суистеъмолликлар аниқданганда корхона фаолиятининг мазкур участкасида текшириш ялпи усул воситасида утказилиб, фойда (даромад) яширилгани (камайтирилгани) ёки бошка объектлар солик, солишдан яширилгани ва суистеъмолликлар тугрисида гувоҳлик берувчи хужжатлар мажбуран олиб куйилади.

Солик амалиёти бюджетга соликлар тулик тушишига таъсир курсатадиган икки асосий омилни аниқлаб берди. Булар - солик туловчилар хисобварақларида маблаг йуклиги ва солик туловчиларнинг бюджетга солик тулашдан бош тортишидир.

Солик конунчилигига риоя этилиши устидан назоратни хукукий таъминлаш куйидаги меъёрий хужжатлар билан таъминланади, яъни: «Давлат солик хизмати тугрисидаги конуннинг бешинчи ва олтинчи моддалари, «Муддатида туланмаган соликлар ва бошка мажбурий туловларни ундириш тугрисида»ги конун, Солик кодексининг 131-135-моддалари, Маъмурий жавобгарлик тугрисидаги кодекснинг 164, 168, 172, 174, 175, 176-моддалари, Жиноят кодексининг 167, 175, 178, 179, 180, 181, 184, 185, 186, 187, 188, 189 ва 190-моддалари, Жиноят процессуал кодексининг 340, 341, 342, 343-моддалари, Вазирлар Махкамасининг 1994 йил 26 декабрдаги «Назорат - касса машиналарини мажбурий куллаш тартиби тугрисида»ги, 1994 йил 11 февралдаги «Савдо корхоналари ва бозорларни бошкариш фаолиятининг комплекс текширишларини мувофиқлаштириш тугрисида»ги қарорлари ва бошкалар.

Ушбу хужжатларга риоя этиш ва амалда назорат ишларини амалга оширилишида куллаш уз самарасини беради деб уйлаймиз. Шунингдек, солик хисоби ва тулови назоратини тугри ташкил этиш орқали бюджет даромадларига солик тушумларини тулик тушишини прогнозлаштириш имконияти яратилади. Бу борада шуни айтиш жоизки, жаҳон молиявий-иктисодий инкирози ва уни Ўзбекистон шароитида таъсирини юмшатишда энг аввало солик идора ходимлари томонидан тасдиқланган жадваллар асосида утказилиши кузда тугтилган назорат ва уларни утказиш муддатларини кискартирилишига эришиш солик туловчи субъектлар доирасида пул айланмасини ошишига кушимча имкониятлар яратиб берган булар эди.

Бажарувчи:

Илтимос қилувчи:

Илтимос қилувчи:

ХУЛОСА

Махаллий бюджет даромадларини соликли ва соликсиз тушумлари худудлардаги ижтимоий-иқтисодий муаммоларни хал этишнинг асосий манбаи ва махаллий хокимият органлари фаолиятининг иқтисодий негизи булганлиги сабабли, махаллий бюджетга кушимча маблағлар жалб этиш манбаъларини излаб топиш ва мавжуд маблағларни самарали сарфланишини таъминлаш бюджетни прогнозлашни оқилона тартибда таъминлайдиган ва жаҳон молиявий иқтисодий инқироз омилларитаъсирини юмшатишга хизмат қилувчи асосий омил хисобланади.

Ушбу масала муҳим аҳамиятга эга булганлиги сабабли Республикамиз Президенти И.Каримов Олий Мажлиснинг 2009 йил февралда 2008 йил якунларига бағишланган маърузаларида бюджет маблағлари сарфлашда махаллий хокимиятларни ролини ошириш, даромадларни қатъан қисмини ва айниқса режадан ошқинча йигилган маблағларни тулик махаллий органлар ихтиёрида қолдириш зарурлиги ҳақида тухталиб утди.

Махаллий бюджет даромадларини соликли ва соликсиз тушумлари салмогининг ошишига Хукуматимиз томонидан махаллий бюджетларнинг жамият ҳаётида ролини ошириш мақсадида унинг даромад манбасини ошириш учун қабул қилинаётган қарорлари сабаб булмоқда. Бунинг натижасида махаллий бюджет даромадларининг умумий ҳажмида солиқ тушумларини салмогини ошириш борисида олиб келмоқда.

Махаллий бюджет даромадларини соликли қисмини шакллантириш муаммоларини хал қилиш мақсадида молия бозорларидан жалб ва мобилизация қилинган, табақалаштирилган уз маблағлари қуринишидаги даромад тушумларини махаллий хокимият органлари томонидан фойдаланишни мақсадга мувофиқ деб хисоблаймиз.

Биринчидан, минтақалардаги солиқ тартибларини мувозанатлашни ва бюджет эҳтигжларини таъминлашни мувофиқлаштириш учун, махаллий хокимият органларининг соликли тушумларини прогнозлаш тизимини ишлаб чиқишда ва амалга ошириши ҳуқуқини қонуан расмийлаштириш.

Иккинчидан, инвестициялар, сармоялар, бандлик ва бандлик бозорлари фаолиятини таъминлаш мақсадида табақалаштирилган солиқ режимларини урнатиш буйича махаллий хокимият органлари ваколатларини солиқ туловларини прогнозлашдаги ролига аниқ белгилаб бериш.

Учинчидан, юқори ва қуйи бугинларининг бир-бирига буйсунишини янгилаш ва тизимлаш имкониятини берувчи юридик қуч ва мақомга эга булган ҳар хил ҳужжатлар тизимини қонун йули билан урнатиш.

Туртинчидан, минтақадан тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш мақсадида табиий захиралардан фойдалангани учун олиндиған солиқ ставкаларини белгилашда махаллий хокимият органларининг ҳуқуқларини белгилаб бериш.

Бешинчидан, минтақанинг ижтимоий ва инвестиция манфаатларини хисобга олган ҳолда имтигзли солиқ солишнинг устувор йуналишларини белгилаш ва прогнозлаш, унинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини қамқолайдиган солиқ тадбирлари буйича ҳуқуқий-меъорий ҳужжатларни

шакллантириш ва тасдиқлаш каби вазифаларни бажариш учун маҳаллий ҳокимият органлари ролини ошириш зарур.

Маҳаллий ҳокимиятлар зиммасига уларга тегишли ҳудудлардаги ижтимоий - иқтисодий масалаларни ҳал этишдек масъулиятли вазифа юклатилган бўлиб, амалда бу масалалар умумдавлат аҳамиятига эга вазифалардан ҳисобланади. Чунки, фуқароларнинг кундалик ҳаётидаги вазифаларини қанчалик даражада ижобий ҳал этилиши уларнинг умумий ижтимоий дунёқарашига булган муносабатида ақс этади. Маҳаллий бюджетлар даромадларини прогнозлаш маҳаллий ҳокимият органлари зиммасига юклатилган вазифаларни бажаришнинг молиявий имкониятини мустаҳкамловчи асосий вазифа ҳисобланади.

Жорий қилинадиган ҳар қандай солиқли ва солиқсиз туловлар мамлакатда прогнозлаштириш асосида амалга оширилади. Солиқ тулов прогнозларини ишлаб чиқиш молия-иқтисодий муносабатлардан келиб чиқади. Маҳаллий бюджет даромадларини солиқли ва солиқсиз тушумларини прогнозлаш иқтисодий тартиб-ҳисобни барқарорлаштириш ва ривожлантиришга, бозор муносабатларини бошқаришга ҳар томонлама фаол таъсир кўрсатади.

Солиқ тушумларини прогнозлаш солиқ туловчиларга нисбатан хилма-хил ёндашишдир. Мисол учун аҳолининг ночор, кам таъминланганларга иложи бориша солиқдан қупрок имтиёзлар бериш ва кам қуч сарфлаб қуп даромад олувчи ёки бошқа енгил даромад толувчиларга нисбатан прогрессияли солиқ ставкаларини қуллашда прогнозли ёндашув қул келмоқда.

Ҳар бир маҳаллий ҳокимлик уз ҳудудининг иқтисодий салоҳиятидан келиб чиққан ҳолда бу солиқ ставкаларини белгиланишини прогнозлашда ҳам тадбиркорларга имконият яратиб беришни қузда тутиши муҳимдир. Мамлакатимиз иқтисодий ҳудудлар буйича бир хил ривожланмаганлиги ҳамда турли даражадаги иқтисодий имконият ва салоҳиятга эгаллиги шароитида маҳаллий солиқлар ва йиғимларни прогнозлашда тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришни эътиборга олиш муҳим омил ҳисобланади.

Маҳаллий солиқлар ва солиқсиз даромадлардан тушумлар маҳаллий бюджетлар харажатларининг жуда кам қисмини қоплаганлиги туфайли маҳаллий бюджетлар даромадларининг асосий қисми бюджетлараро тартибга солиш орқали шакллантирилади. Бунда тартибга солувчи солиқларни прогнозлаш ҳам муҳимдир.

Тартибга солувчи солиқлардан ажратмалар нормалари вилоятлар буйича ҳар йили қайта қуриб чиқилади. Уларнинг йилдан йилга ушиб бориши маҳаллий бюджетлар харажатларини уша ҳудудда йиғилган солиқлар ҳисобидан қоплаш зарурияти билан ва юқори бюджетдан бериладиган маблағларнинг қисқартирилиши билан асосланади.

Маҳаллий бюджетлар даромадларининг асосий улуши бюджетлараро тартибга солиш йули билан шакллантирилади. Бунда бюджет даромадларини яхлит прогнозлаш тизимини яратишда ҳам ягона ёндашув йукдир. Бу уларни вилоятлар буйича анчагина табақалашувиға олиб келади. Солиқларни тақсимлашдаги ушбу механизм вилоятлар буйича қиши бошиға тугри

келадиган даромадларнинг ҳам табакалашувига олиб келади. Маҳаллий бюджетлар такчиллигини коплашга бериладиган субвенциялар ҳам амалда ушбу фаркларни узгартира олмайди.

Маҳаллий ҳудуд иктисодиётининг қарор топиши ва унинг молиявий мустакилликка эга бўлиши учун бюджетни мустакил шакллантириш ҳукукигина эмас, балки уни бошқаришни прогнозлаш ҳам зарур.

Мустакил ҳудуд иктисодиётини солиқ механизми асосида тартибга солиш буйича:

-- Биринчидан, ҳудудий уз-узини молиявий бошқаришда солиқларни норматив тартибга солиш;

-- Иккинчидан, мустакил ҳудудий иктисодиётда иктисодий ислохатлар тизими;

-- Учинчидан, мустакил ҳудуд иктисодиётда маҳаллий ҳокимият органлари маъсулияти муҳим омил саналади. Мустакил ҳудудлар бюджетларини прогнозлашни шакллантириш буйича узаро муносабатларни тартибга солиш механизмига асос бўлувчи принцип – турли даражадаги ҳудудлар манфаатларига риоя қилишга асосланишдир. Таксимлаш ва табакалаштирилиш нормативларини ҳисоблаш формуласига жорий йил шарт-шароитларига мувофиқ қайта ҳисобланган амалдаги муносабатлардан объектив омиллар киритилиши керак. Уларнинг миқдорий ифодаси ҳар бир ҳудуднинг хусусиятини ҳисобга олган ҳолда ҳар хил бўлади. Агар вилоят ҳудудида саноат корхоналари ва бошқа корхоналар куп бўлса, демак, даромадлар купрок таъминланади. Аксинча булганида эса камрок ва бундай вилоятлар маблағйуклиги сабабли ривожланишда қийинчиликларга дуч келади. Шу сабабли, турли даромадли ҳудудларнинг бюджет таъминотини прогнозлаш мезони ва курсаткичларини ишлаб чиқиш зарур. Бундай нормативларни белгилашда шаҳар, туман ҳудудида фаолият курсатувчи саноат, кишлок хужалиги, қурилиш корхоналари ҳамда бошқа корхоналар ва ташкилотларнинг самарадорлиги, ишлаб чиқаришнинг тегишли ҳажмларини таъминлаш, юқори фойда, жаҳон намуналари даражасида маҳсулотлар ишлаб чиқариш, корхоналарнинг рақобатга бардошлилиги, ҳудудда давлат тасарруфидан қилинган чиқариш ва хусусийлаштиришнинг натижалари, мулкчиликнинг турли шакллари, негизида хужалик юритишнинг янги субъектлари, шу жумладан хусусий корхоналар пайдо бўлиши ҳисобга олинishi зарур.

Бозор иктисодиётини ҳаётга тадбиқ этиш ва ривожлантиришнинг ҳозирги босқичида, уни ҳаётга тўғри жалб қилиш, иктисодиётни тўла тиклаш учун давлатнинг молиявий тизимини тўла соғломлаштиришни таъминловчи тизимни ривожлантириш керак бўлади. Бу ерда иктисоднинг бош ҳаракатланувчи элементи солиқ тизими, тўғри ишлаб чиқилган солиқ қонунчилиги, барча кўрсатилган қонуний ва меъерий актларнинг ҳам солиқ тўшловчилар, ҳамда солиқ органлари томонидан тўғри ва аниқ ижро этилиши ҳисобланади. Бу ерда тўғри ва аниқ прогнозлаш, солиқларни бюджетга ўз вақтида тўланиши муҳим роль ўйнайди. Маҳаллий бюджетни солиқ тушумларини прогнозлаш масалаларини кўриб чиқиш жуда зарурдир. Маҳаллий бюджетни солиқ тўловларининг ва солиқ тушумларининг

прогнози жавобгарли ишдир. Аник хисоб-китоблар ва давлат бюджетига солик тўловларининг келиб тушиши хақидаги прогноз натижаси бюджетни тўғри тузиш мумкин, бу эса ўз навбатида республикамизнинг халқ хўжалиги тармогида молиявий ресурслар кўринишда донорлик ёрдамни ўз вақтида кўрсатишни хал қилишга ёрдам беради.

Бунинг учун аввал маҳаллий бюджет даромадларида солик тўловчиларнинг даромадларини кутиладиган ҳолати хақида тасаввурга эга бўлиш керак. Мавжуд бошқа кийинчиликлар услубий базанинг заифлиги билан боғлиқ бўлмоқда.

Манфаатлар ва унинг ўхшашлиги солик тўловчи корхонанинг бойлигидир. Солиқ тўловчи ўз манфаатларини таъминлаб, солиқ тўловларини ушлаб туришга ёки яширишга ҳаракат қилмаслиги керак. Бу охир-оқибат жамиятнинг бутун молиявий-хўжалик ҳатёига таъсир этиши мумкин. Эришилган ютуқларни хақиқий тан олиш солиқ тўловларининг тушиш тўлалигини кучайтиришга ва уни кўрсатишга имкон беради.

Солиқ тўловчига бўлган муносабатлар барча томонларнинг салмоқли ютуқларининг омили бўлиши керак, фақат шундагина янги ютуқларга эришишнинг ижобий кўринишини хис қилиш мумкин. Амалиётда солиқ прогнозларини, солиқ тўловларини режалаштиришни кўллаш махсус талабларни намойиш этади. Фақат солиқ тўловларининг прогнозини амалга оширгандан кейин, солиқ прогнозининг аниқлиги, прогнозда тузилган билимлар моҳияти орқали унинг тўғрилиги хақида объектив ҳулоса бериш мумкин.

Солиқ тизимини амалга ошириш учун янги солиқ тизимининг қонуний асосини такомиллаштириб бориш керак. Унинг муҳим элементлари эса қуйидагилар бўлиши муҳим:

- солиқ йигинлари сонини қисқартириш йўли билан солиқ тизимини соддалаштириш, шу жумладан бир хил солиқ базасига эга солиқлар ва тўловларни бирлаштириш;
- хисоб-китобларни, хисоботларни ва балансларни бериш тизимини соддалаштириш, шунингдек солиқ органларида уларни хисобга олиш;
- солиқ тўловчиларнинг мулкига жалб қилиш усулларида кенг фойдаланиб солиқларнинг ундирилишини ошириш;
- келиб тушувчи солиқларни аник олиб бориш учун солиқ органларида моддий-техник базани яратиш;
- персонал компьютерлардан иборат локал тармокни яратиш, шунингдек солиқ прогнози-инспекторларининг иш жойларини яхшилаш.

Биз ўйлаймизки, юқорида айтилган пунктларни қисман ижро этилишида ҳам солиқларнинг давлат бюджетига самарали келиб тушишига эришиш мумкин.

Баласорчи:

Илҳом Раҳмонов:

Жаҳон

АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикасининг «Солик ва корхоналарни соликка тортиш хақида»ги Қонуни.
2. Ўзбекистон Республикасининг солиқ қонунчилиги. – Тошкент: Ўзбекистон, 1992 й. 1-қитоб.
3. Ўзбекистон Республикасининг Солиқ қонуни. – Тошкент: Ўзбекистон, 1993, 3-қитоб.
4. Вид Л.Б., Иванов Е.А. «Режалаштиришнинг янги фалсафаси». – М., Иқтисод, 1990.
5. Геронимус Ю.В. Имитацияли моделлаштириш ва тизимлилик. Иқтисод ва математик услублар. 1985. Т. XXI. 4-нашр.
6. Ларнонов А.А. ва бошқ. Режалаштиришда иқтисодий-математик услублар: Ўрта-махсус ўқув юртлари учун дарслик М. Олий мактаб, 1991.
7. Лычагин М.В., Мироносецкий Н.Б. Корхонанинг молиявий фаолиятини моделлаштириш – Новосибирск: Фан, 1986.
8. Иқтисодий бошқарув механизмлари билан модели тажриба М., Фан, 1989.
9. Римолиевская Н.М., Овсянников А.А. Аҳолининг истеъмолчилик ҳуқуқи: Моделлаштиришнинг назарияси ва натижалари// Иқтисод ва математик услублар, 1984. XVII-Т.
10. Тодойсичук А.В. Бозор шароитида корхона ҳулқининг стратегиясини шакллантириш. Бозор иқтисодиёти шароитига ўтишда прогрессив ташкилий-иқтисодий ечимлар, 1-қисм М., 1991.
11. Тодойсичук А.В. Рақобатбардош маҳсулотларни ишлаб чиқаришни прогнозлаш. Корхонада режалаштириш ва прогнозлаш, М., 1991.
12. Тодойсичук А.В. Бозорда сотиш ҳажмини прогнозлаш. – Бозор иқтисодиёти шароитига ўтиш даврида прогрессив ташкилий-иқтисодий ечимлар. II қисм. М., 1991.
13. Истеъмолчилик типологияси. – М.: Фан, 1978.

Фойдаланилган адабиётлар

I. Ўзбекистон Республикаси Қонунлари

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Т.: “Ўзбекистон”, 1992.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Бюджет тизими тўғрисида”ги Қонуни. “Халқ сўзи” газетаси, 2000 й 14 январ.
3. Ўзбекистон Республикасининг “Давлат бюджетининг ғазна ижроси тўғрисида”ги Қонуни. “Халқ сўзи” газетаси, 2004 йил 29 октябр.
4. Ўзбекистон Республикасининг “Маҳаллий давлат ҳокимияти тўғрисида”ги Қонуни. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси. 9-сон, 1993.

II. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси Қарорлари

5. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар маҳкамасининг 2002 йил 26 апрелдаги 144-сонли “Давлат моиясини бошқаришни ислоҳ қилиш” лойиҳасини амалга оширишга тайёрланиш чора-тадбирлари тўғрисидаги Қарори. “Халқ сўзи” газетаси, 2002.
6. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар маҳкамасининг 1999 йил 3 сентябрдаги 414-сонли “Бюджет ташкилотларини маблағ билан таъминлаш тартибини такомиллаштириш тўғрисида”ги Қарори. “Халқ сўзи” газетаси, 1999 йил 4 сентябр.

III. Ўзбекистон Республикаси Президенти асарлари

7. И.А.Каримов. Ўзбекистон иқтисодий ислоҳатларни чуқурлаштириш йўлида. Т.: “Ўзбекистон”, 1995.
8. И.А.Каримов. Иқтисодиётни эркинлаштириш, ресурслардан тежамкорлик билан фойдаланиш – бош йўлимиз. “Халқ сўзи” газетаси, 2002 йил 15 феврал.
9. И.А.Каримов. Ислоҳатлар стратегияси – мамлакатимиз иқтисодий салоҳиятини юксалтиришдир. “Халқ сўзи” газетаси, 2003 йил 18 феврал, №40.
10. И.А.Каримов. “Эришилган марраларимизни мустаҳкамлаб, ислоҳатлар йўлидан изчил бориш-асосий вазифамиз”. “Халқ сўзи” газетаси, 2004 йил 10 феврал.
11. И.А.Каримов. Банк тизими, пул муомаласи, кредит, инвестиция ва молиявий барқарорлик тўғрисида. Т.: “Ўзбекистон”, 2005.

IV. Ўзбекистон Республикаси вазирликларининг меъёрий – ҳуқуқий ҳужжатлари.

12. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг 2006 йил 2 январдаги 1-сон “2006 йил бюджетда кўзда тутилган харажатларни тўлиқ ва ўз вақтида молиялаштиришни таъминлаш ва бюджет маблағларининг мақсадли ишлатилиши устидан назоратни кучайтириш ҳақида”ги буйруғи.
13. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг 2007 йил 3 январдаги 1-сон “Ўзбекистон Республикасининг 2007 йилги Давлат бюджетининг даромадлар ва харажатлар параметрларини тақсимлаш, режалаштириш ва ижросини таъминлашдаги молия органлари ва назорат-тафтиш бошқармаларининг устивор вазифалари тўғрисида”ги буйруғи.

V. Дарсликлар, ўқув қўлланмалар, илмий мақолалар ва монографиялар

14. А.Ахмеджонов ва бошқалар. Америка Қўшма Штатларининг федерал бюджет тизими. Ўқув қўлланма. “Фан”, 2004.
15. Андик Ф. Децентрализация и государственные финансы. // Экономическое обозрение. 2002. №10.
16. Асамутдинов Х. Ижтимоий соҳаларда ислохатлар. // “Мулкдор” газетаси, 2003 йил 15 август.
17. Бабич А.М., Павлова Л.Н. Государственные и муниципальные финансы. Учебник. – М.: Финансы. 2001.
18. Бетин О.И. Бюджетный федерализм в России: проблемы регулирования и управления. – М.: МГУ. 1999.
19. Ваҳобов А., Бурхонов У., Жумаев Н. Чет мамлакатлар молияси. – Т.: “Янги аср авлоди”, 2003.
20. Ваҳобов А., Бурхонов У., Жумаев Н. Дарслик. Халқаро молия муносабатлари. – Т.: “Шарк”, 2003.
21. Ваҳобов А., Қосимова Г.А., Жамолов Х.Н. Ўқув қўлланма. Бюджет-солиқ сиёсати яхлитлиги. – Т.: “Молия”, 2002.
22. Ваҳобов А., Жамолов Х.Н. Учеб.пособия. Согласование межбюджетных отношений. – Т.: “Молия”, 2002.
23. Гизатулин Х.Н., Зарипова И.Р. Формирование и проблемы расширения самостоятельности местных бюджетов в условиях рыночных отношений, 2-изд. – Уфа: Институт экономики УрО РАН, 2001.
24. Йўлдошев М., Турсунов Й. “Молия ҳукуки”. – Т.: Тошкент давлат юридик институти, Дарслик. 2004.
25. Ли А. Ўзбекистон Республикаси молия ҳукуки. Дарслик. – Т.: 2004.
26. Максимова Н.С. Местные финансы и формирование бюджетов муниципальных образований. // Финансы, 1997, №11.
27. Останакулов М. Бюджет ҳисоби ва бюджет ижросининг назорати. – Т.: “Молия”, 2005.
28. Яндиев М.И. Финансы региональных органов власти. – М.: Финансовый издательский дом. 1999.
29. Яҳёев Қ. Солиққа тортиш назарияси ва амалиёти. – Т.: Фан ва технологиялар маркази, 2003.
30. Қосимова Г.А. Маҳаллий бюджетларни тузиш ва ижросини таъминлаш. Ўқув қўлланма. – Т.: 2007.
31. Қосимова Г.А. Ҳазначилик фаолиятини ташкил қилиш. Ўқув қўлланма. – Т.: “Иқтисод-молия”. 2005.
32. Қосимова Г.А. Ижтимоий-маданий соҳаларни ривожлантиришда бюджет сиёсати. – Т.: “Молия”, 2004.
33. Қосимова Г.А. Харажатларни бошқариш асоси. // Жамият ва бошқарув. 2005 йил, 1-сон.

VI. Интернет сайтлари

34. <http://www.nalog.ru>
35. <http://www.finansy.ru>
36. <http://www.gov.uz>
37. <http://www.minfin.uz>
38. <http://www.mf.uz>